

Харківський
економіко-правовий університет

2013/1(14)

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових статей

**ПРАВО
ЕКОНОМІКА
ГУМАНІТАРНІ НАУКИ**

Харків
2013

Наукові записки
Харківського економіко-правового університету
№ 1 (14), березень 2013 р.

Науковий журнал. Виходить двічі на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 9141 від 08.09.2004.

Редакційна колегія:

голова редакційної колегії *Орлов П.І.*, кандидат юридичних наук, професор, Харківський економіко-правовий університет;

відповідальний секретар редакційної колегії *Венедіктов В.С.*, доктор юридичних наук, професор, перший проректор, Харківський економіко-правовий університет;

члени редколегії: *Харченко В.Б.*, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри, Харківський економіко-правовий університет; *Інишин М.І.*, доктор юридичних наук, професор, Українська асоціація фахівців трудового права; *Хуторян Н.М.*, доктор юридичних наук, професор, Українська асоціація фахівців трудового права; *Щербина В.І.*, доктор юридичних наук, доцент, Українська асоціація фахівців трудового права; *Попов С.В.*, доктор юридичних наук, доцент, Українська асоціація фахівців трудового права; *Мельник К.Ю.*, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, Українська асоціація фахівців трудового права; *Річард Ворнер*, професор права, доктор гуманітарних наук, керівник центра права та комп'ютерних технологій у Чикаго-Кент коледжі права Іллінойського інститут технологій (США); *Руденко М.В.*, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; *Стратонов В.М.*, доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Херсонський державний університет; *Архіреєв С.І.*, доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; *Дейнека О.Г.*, доктор економічних наук, професор, Українська державна академія залізничного транспорту; *Глуценко В.В.*, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, Харківський державний університет ім. В.Н. Каразіна; *Тимченко І.С.* кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри, Харківський економіко-правовий університет; *Гульман Б.Н.*, доктор психологічних наук, професор, Харківська медична академія післядипломної освіти; *Тюріна В.О.*, доктор педагогічних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ; *Прадід Ю.Ф.*, професор, доктор філологічних наук, академік Академії наук вищої школи України, декан факультету української філології та українознавства, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського; *Абашиник В.О.*, доктор філософії, завідувач кафедри, Харківський економіко-правовий університет

Рекомендовано до друку вченою радою ХЕПУ

Протокол № 2 від 28.03.2013

© ХЕПУ, 2013

ЗМІСТ

Абашнік В.О.

Людина та Філософ (*світлій пам'яті Олександра Михайловича Кривулі (1941-2012) присвячується*)

5

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Салівон Т.В.

Рекомендації міжнародної міжвузівської наукової конференції «Методологічні засади розбудови громадянського суспільства в Україні».....

14

ПРАВО

Венедіктов В.С.

Соціальна політика держави та кодифікація національного трудового законодавства.....

18

Кирилюк Л.В.

Проблемні питання процесуального статусу понятого в новому Кримінальному процесуальному кодексі України.....

27

Тонков Е.Е., Туранин В.Ю.

Критерии ответственности за недобросовестную разработку и экспертизу законопроектов в условиях политико-правовой модернизации законотворческой деятельности в Российской Федерации .....

35

ЕКОНОМІКА

Андреев В.Г., Свічкарь О.В.

До деяких питань аналізу взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток».....

44

Леонтьева В.В.

Теоретическое обоснование влияния маркетинга на инвестиционную привлекательность бизнеса.....

51

Непран А.В., Халин В.П., Новикова К.И.

Развитие потребительского кредита в Украине .....

58

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Бондар О.В.

Хибні друзі перекладача в міжмовному та внутрішньомовному контексті.....

68

Борюшкіна О.В.

Ринок праці великого міста в сучасних умовах розвитку
українського суспільства..... 75

Грабар Т.В.

Особливості перекладу англомовних складних юридичних
термінів..... 82

Загорулько Е.А.

Харьковский Покровский собор – архитектурный памятник
Слободской Украины 90

Каткова Т.Г.

Руководящие принципы ЮНЕСКО по обеспечению качества
трансграничного образования 98

Салтанов М.В.

Філософська традиція лібералізму і «політика визнання»..... 111

Трибуна Молодих Вчених**Бабічев О.О.**

Звільнення керівника підприємства або наукової установи у
зв'язку з одноразовим грубим порушенням ним трудових обо-
в'язків..... 125

Стрельнікова В.А., Любий Є.В.

Дослідження часу очікування пасажирів на маршрутах
міського пасажирського транспорту 134

Федоров Д.Р.

Роботодавець, як сторона колективного договору 154

УДК 1(091)(477)

Абашнік В.О.

доктор філософії, завідувач
кафедри гуманітарних та
фундаментальних
юридичних дисциплін
Харківського економіко-
правового університету

Людина та Філософ
світлій пам'яті Олександра Михайловича Кривулі (1941-2012)
присвячується

15 березня 2012 року у Харкові пішов з матеріального життя відомий український філософ та колишній ректор Харківського економіко-правового університету (ХЕПУ) професор Олександр Михайлович Кривуля. Попрощатися та провести в останню путь земного життя свого колегу та вчителя прийшло дуже багато людей до приміщення Державного музею природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна на вулиці Трінклера, 8.

Народився майбутній вчений 14 жовтня 1941 р. на сході України, в районному центрі Марківка тодішньої Ворошиловградської області (зараз Луганська область). Після успішного закінчення місцевої школи він навчався у технічному училищі № 10 м. Луганська (цю свою стару назву місто Ворошиловград отримало у 1958 р.). Потім О.М. Кривуля встиг попрацювати слюсарем на Луганській взуттєвій фабриці й, таким чином, набрався певного трудового та життєвого досвіду. Тому його подальше рішення навчатися в університеті та професійно вивчати філософію стало вже досить обдуманим кроком. Як розповідав О.М. Кривуля автору цих рядків, на таке рішення вплинула не лише «хрущовська відлига» початку 1960-х років в СРСР, але й бажання «розібратися в житті» та в «нагальних питаннях».

Влітку 1962 р. 21-річний О.М. Кривуля успішно складає вступні іспити до Ленінградського державного університету ім. А.О. Жданова, і з 1-го вересня того ж року розпочинає своє навчання на філософському факультеті. На той час Ленінградський університет традиційно розділяв перше та друге місця щодо філософської столиці СРСР з Московським державним університетом

ім. М.В. Ломоносова. У деяких аспектах філософського викладання та життя Ленінград випереджав Москву, але в деяких і поступався. Однак у Ленінграді було достатньо професорів-філософів найвищого рівня.

Майбутній філософ розповідав мені, що тоді на перший курс філософського факультету у Ленінграді був дуже ретельний відбір абітурієнтів. Зокрема, не приймали випускників шкіл, а лише молодих людей з трудовим досвідом. Крім того, на перший курс набиралася лише одна група студентів від 25 до 30 чоловік. Окрім чесної конкуренції, за радянським «принципом рівності» на Ленінградський філософський факультет набирали ще й поза конкурсом декількох студентів із радянських республік Середньої Азії (Киргизія, Узбекистан) та Прибалтики (Естонія та ін.) для підготовки майбутніх ідеологічних кадрів у вказаних регіонах. Також там навчалися посланці із соціалістичних країн (зокрема, з Угорщини, Польщі, Румунії) і з країн соціалістичної орієнтації (Гватемала, Сомалі, Ефіопія). Саме в таку міжнаціональну та міжнародну наукову атмосферу поринув студент-першокурсник О.М. Кривуля.

Особливістю тодішнього навчання ленінградських філософів-першокурсників були курси з природознавчих дисциплін, зокрема з хімії, математики, фізики. Уже будучи професором філософії, О.М. Кривуля із захопленням згадував про змістовні та захоплюючі лекції відомих ленінградських професорів – фізика С.Ф. Родіонова та математика А.А. Аракеляна. Зокрема, молодий першокурсник-філософ на все життя був вражений великою домашньою бібліотекою професора С.Ф. Родіонова та його вишуканими манерами спілкування з колегами та студентами.

Однак, основна увага філософів-першокурсників була прикута все ж до гуманітарних дисциплін, серед яких найважливішими спочатку були логіка, історія КПРС, антична філософія, мовознавство, зарубіжна література. Також вивчалася німецька мова, яка була необхідною для подальшого вивчення класиків філософії (від Канта й Фіхте до Гегеля та Фейєрбаха). О.М. Кривуля в Ленінградському університеті дуже добре опанував німецьку мову, що потім допомагало йому в майбутньому. Іншою особливістю навчання на філософському факультеті, за спогадами О.М. Кривулі, було те, що бажання займатися наукою у всіх студентів було наскільки великим, що дуже не просто було потрапити до читального залу університетської бібліотеки після занять, тому доводилося

навіть чекати годинами у черзі. Адже саме у читальних залах тоді були доступні нові монографії, наукові часописи тощо.

Згідно з тодішніми вимогами, студенти не звільнялися від виконання обов'язку служби у лавах Радянської армії, оскільки на піці гонки озброєнь СРСР мав потребу у високоосвічених фахівцях не лише у науці й на виробництві. Тому після закінчення 1-го курсу філософського факультету Ленінградського державного університету О.М. Кривуля був призваний до лав Радянської армії, а точніше – до Військово-морського флоту СРСР. Різниця між службою у сухопутних військах та на флоті була суттєвою – якщо на суші юнаки служили два роки, то на морі – цілих три роки. Отож О.М. Кривуля після опанування нового для себе фаху стрілка-радиста, був направлений для продовження служби у частину морської авіації Північного флоту у м. Североморськ на півночі Кольського півострова. Оскільки строків призову та звільнення зі служби не завжди чітко дотримувалися, то О.М. Кривулі довелося охороняти радянську Батьківщину майже три з половиною роки, з 1963 р.по 1966 р.

Після повернення до навчання О.М. Кривуля наполегливо відновлює свої попередні філософські знання й відвідує лекції та семінари відомих ленінградських науковців. Найбільші враження на студента-другокурсника справили лекції професора Володимира Йосиповича Свідерського (1910-1994), відомого ленінградського фахівця з онтології. Серед праць цього професора, за словами О.М. Кривулі, важливими для розуміння філософської проблематики у ленінградських студентів-філософів в той час були монографії: «О диалектике элементов и структуры в объективном мире и в познании» (1962), «Некоторые особенности развития в объективном мире» (1964), «Некоторые вопросы диалектики изменения и развития» (1965). Майже антиподом професора-новатора В.Й. Свідерського на філософському факультеті був завідувач кафедри діалектичного та історичного матеріалізму, авторитетний професор Василь Петрович Тугарінов (1898-1978), лекції якого також з великим інтересом відвідував О.М. Кривуля. Серед публікацій останнього жвавий інтерес ленінградських студентів викликали його монографії «Личность и общество» (1965), «Теория ценностей в марксизме» (1968).

Починаючи з 3-го курсу, за спогадами О.М. Кривулі, ленінградські студенти-філософи повинні були приймати рішення щодо

подальшої спеціалізації. Він вибрав напрямок історичного матеріалізму, де здебільшого займався питаннями соціальної філософії та соціології. Під час численних наших бесід О.М. Кривуля згадував, що лекції з соціології особистості авторитетного професора Ігора Семеновича Кона (1928-2011) справили на нього особливо велике враження. Крім цього, він посилено студював німецьких класиків (від Канта до Гегеля), деякі праці навіть читав на німецькій мові. У 1970 р. О.М. Кривуля закінчив з відзнакою філософський факультет Ленінградського державного університету (ЛДУ).

Восени 1970 р. О.М. Кривуля вступає до філософської аспірантури ЛДУ і займається питаннями соціальної філософії та соціології. Серед його аспірантських статей слід виділити дві наступні: «Трудовой коллектив с позиции генезиса и роли в обществе» (1972) та «Малые группы и социальная структура» (1973). Після трьох років навчання в аспірантурі на філософському факультеті Ленінградського державного університету О.М. Кривуля захистив кандидатську дисертацію на тему «Соціальна структура суспільства і групова життєдіяльність людей» (1973). Потім за державним розподілом його було направлено для викладання філософських дисциплін до міста автомобілебудування Тольятті. Там з 1974 до 1978 рр. О.М. Кривуля працював викладачем та старшим викладачем філософії у Тольятинському політехнічному інституті.

В 1978 р. О.М. Кривуля переїхав до України й розпочав викладати у вищих навчальних закладах м. Харкова на посадах старшого викладача та доцента. Вчене звання доцента він отримав у 1982 році. Серед його публікацій цього часу були статті «Ответственность в системе условий и факторов социальной активности» (1987), «Субъекты общественных отношений и деятельности как движущие силы развития общества» (1987). Докторську дисертацію на тему «Діалектика суспільних відносин і діяльності людей» (м. Харків, 1988) О.М. Кривуля захистив у 1989 році в Інституті філософії Академії наук СРСР (м. Москва). В цей час у сфері його наукових інтересів домінували питання, пов'язані з перебудовою радянського суспільства. Зокрема, вказаній проблематиці присвячені його статті «Общественные отношения в структуре языка и символах культуры» (1991), «Общественные отношения на переломе: масштаб человека и социума» (1992). Дух перебудови радянського суспільства надихнув О.М. Кривулю на активну політичну

діяльність, і його було обрано депутатом Харківської обласної ради.

У 1991 р. О.М. Кривуля отримав вчене звання професора по кафедрі філософії. Після цього він працює на посадах професора у різних харківських ВУЗах. Зокрема, з початку 1990-х років до останніх своїх днів О.М. Кривуля працював за сумісництвом на посаді професора кафедри філософії та політології теперішньої Харківської національної академії міського господарства. У цьому вузі він проводив навчальні заняття з філософії та історії філософії з аспірантами, був членом комісій з прийому вступних іспитів до аспірантури та складання кандидатських іспитів.

У 1992 р. О.М. Кривуля з ініціативи генерал-майора О.М. Бандурки був запрошений на посаду завідувача кафедри філософії та політології Харківського інституту внутрішніх справ (пізніше – Національного університету внутрішніх справ), де він пропрацював до 2005 р. У цей час О.М. Кривуля займався не лише адміністративною роботою, але й публікував праці на правову та філософсько-правову тематику. Зокрема це були наступні статті: «Філософія ненасильства: від ідеї до способу життя» (1999), «Соціальні норми як база інтеграції суспільства» (2000), «Співвідношення морального і правового порядку» (2000), «Громадянські ініціативи в системі місцевого самоврядування» (2001). Саме в цей період полковник міліції О.М. Кривуля був нагороджений відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Хрест Слави».

У 1996 р. професор О.М. Кривуля ініціював створення Харківського міського товариства «Філософська освіта» та був до останніх днів його постійним головою. Саме на засіданнях цього товариства багато нинішніх кандидатів та докторів філософських, політичних, юридичних та психологічних наук, які викладають та займають керівні посади у ВУЗах Харкова, виступали з презентаціями своїх наукових досліджень та мали змогу вислухати критичні зауваження і рекомендації провідних науковців міста. У засіданнях Харківського міського товариства «Філософська освіта» приймали участь не лише місцеві науковці, але й представники науки Полтавщини, Сумщини, Київщини, Росії та Західної Європи. Зокрема у 1997 р. та 1999 р. на запрошення автора цих рядків авторитетний австрійський філософ, професор Інсбрукського університету Вольфганг Рьод (Wolfgang Roed) на засіданні Харківського міського товариства «Філософська освіта» виголосив дві історико-

філософські доповіді на теми творчості таких відомих мислителів, як Бенедикт Спіноза та Ернст Мах. У жовтні 2002 р. доктор природознавчих наук з Галле (ФРН) Віланд Хінтцше (Wieland Hintzsche) виступав на засіданні «Філософської освіти» з доповіддю про взаємозв'язки філософії та природознавства у 18-му столітті, зокрема у творчості дослідника Аляски, Сибіру та Камчатки Георга Вільгельма Стеллера (1709-1746).

З початку 1990-х років О.М. Кривуля на запрошення професора О.О. Мамалуя, завідувача кафедри філософії Харківського державного університету ім. О.М. Горького (нині – Харківський державний університет ім. В.Н. Каразіна) розпочав читати курси з філософії для аспірантів. Саме тоді, під час навчання в аспірантурі (1993-1996), я мав змогу слухати філософські лекції та особисто познайомитися з професором О.М. Кривулею. Зазвичай ці лекції проходили у «Великій хімічній аудиторії» на 9-му та 10-му поверхах «Хімічної сторони» головного корпусу ХДУ ім. О.М. Горького. Аспіранти різних гуманітарних напрямків – не лише філософи, але й історики, психологи, філологи та інші досить організовано збиралися на ці лекції і з нетерпінням чекали на професора. О.М. Кривуля завжди приходив своєчасно на лекції та швидко спускався вниз до своєї трибуни. Незважаючи на те, що за пультом він розміщав текст своєї лекції, його О.М. Кривуля знав напам'ять, й до тексту за пультом підходив лише для того щоб переконатися в тому, що дійсно розповів все заплановане з окремого питання. Його філософські лекції були живими, з багатьма цікавими прикладами з життя видатних філософів. Аспірантам дозволялося навіть щось запитувати та уточнювати. В кінці лекції О.М. Кривуля вказував на актуальну філософську літературу, особливо на публікації у «Філософській та соціологічній думці» (м. Київ) та «Вопросах философии» (м. Москва). Також після лекції О.М. Кривуля часто залишався в аудиторії і відповідав на питання аспірантів. Часто автор цих рядків мав змогу пройти довгими коридорами з «Великої хімічної аудиторії» до кафедри філософії на третьому поверсі, розмовляючи на різні теми з О.М. Кривулею, зокрема щодо питань німецької класичної філософії. Під впливом цих бесід я навіть підписався на авторитетну філософську серію «Вісника Санкт-Петербурзького університету», який в ті роки до Харкова доходив з двох- або трьохмісячним запізненням, а деякі номери за 1994 р.

та 1995 р. навіть взагалі «загублювалися» на поштовому шляху з Санкт-Петербургу до Харкова.

З 2005 р. по 2012 р. професор О.М. Кривуля продовжив викладання тепер уже в Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна, де читав курси з німецької класичної філософії, практичної філософії І. Канта, методики викладання філософських дисциплін у вищих навчальних закладах. Також він був членом редакційних колегій багатьох періодичних видань, наприклад, Вісника ХНУ ім. В.Н. Каразіна «Філософські перипетії». Наукові інтереси О.М. Кривулі здебільшого були пов'язані з соціальною філософією, історією філософії, питаннями викладання філософських дисциплін. Загалом, професор О.М. Кривуля мав понад 100 наукових і науково-методичних публікацій. Зокрема, в цей час він написав такі статті: «Філософські інваріанти і своєрідність національних філософій» (1996), «Составление, вступительная статья и комментарии» к «Сочинениям Бенедикта Спинозы» (1998), «“Історія” у філософії історії» (2000), «Практическая философия в западной традиции» (2006), «Філософія як раціональне обґрунтування особистого світосприйняття» (2007).

У руслі часу, починаючи з 1990-х років, О.М. Кривуля випускав навчальні посібники, курси та підручники з філософських дисциплін для своїх студентів, інколи в співавторстві з іншими професорами університетів м. Харкова. Серед його самостійно опублікованих посібників можна назвати такі: «Філософія: світ, людина, дух» (2003), «Історія філософії. Репрезентативний курс» (2003), «Філософія. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів» (2010). За грантом фонду «Відродження» він приймав участь у написанні навчального посібника з філософії, який було видано у 1999 р. Ці та інші посібники та підручники О.М. Кривулі вирізнялися, з одного боку, доступністю викладення, але одночасно й високим рівнем, з іншого боку.

Професор О.М. Кривуля був членом редакцій наукових видань також в інших містах України, зокрема авторитетного журналу «Постметодика» (м. Полтава), який виходив та виходить за редакцією відомого професора С.Ф. Клепко. Також в полтавських виданнях він публікував свої статті, зокрема «Про кадри філософської освіти» (1996), «Традиции до/и/ внеуниверситетской философии. Возможно ли их возрождение?» (2007) та інші. Крім цього, О.М. Кривуля вивчав досвід викладання філософії в Великій Бри-

танії, зокрема у традиційному Единбурзькому університеті. Під час однієї з останніх наших зустрічей та філософських розмов у березні 2012 р. О.М. Кривуля розповідав про свою поїздку до Копенгагена, де він разом зі своєю дружиною та філософом Н.А. Бусовою відвідали могилу датського філософа-класика Сьорена К'єркегора.

З 1992 р. О.М. Кривуля став співорганізатором проведення Харківських міжнародних Сквородинівських читань. Крім проведення цих наукових форумів, він як науковий редактор у 1996-2011 рр. випускав збірки з матеріалами Харківських міжнародних Сквородинівських читань, які були присвячені різним актуальним темам. Вибірково можна назвати наступні видання: «Григорій Скворода і проблеми національної філософії» (1996), «Ідея справедливості на схилі ХХ століття» (1999), «Практична філософія і правовий порядок» (2000), «Обрії комунікації та інтерпретації» (2001), «Проблема свободи у теоретичній та практичній філософії» (2003), «Філософія і література» (2004), «Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава» (2005). Для вказаних та інших збірок я робив різні переклади відомих сучасних філософів, юристів та літературознавців, а також класиків (Фіхте, Кельзен, Габермас та інші). Кожен з перекладів перед публікацією ми завжди обговорювали з Олександром Михайловичем у його квартирі на вулиці Плеханівській у м. Харкові. Такі обговорення завжди носили дискусійний характер. Переважно Олександр Михайлович погоджувався з моїми варіантами, але як знавець німецької мови та філософської термінології Канта і Гегеля деколи пропонував свої варіанти перекладу певних термінів чи виразів, які ми потім жваво обговорювали. Нерідко до наших філософських обговорень та дискусій приєднувалася професор Ніна Андріївна Бусова, відомий харківський філософ та дружина Олександра Михайловича Кривулі. При цьому Олександр Михайлович часто згадував свої роки навчання в Ленінграді та своїх вчителів німецької мови і філософії.

У Харківському економіко-правовому університеті (ХЕПУ) професор О.М. Кривуля працював з 2002 р. по 2005 р. на посаді ректора. Саме за його запрошенням автор цих рядків у серпні 2003 р. перейшов працювати на посаду завідувача кафедри гуманітарних дисциплін ХЕПУ. У той час О.М. Кривуля не лише займався адміністративною роботою (керівництвом вузу, підбором та

комплектуванням професорсько-викладацьких складу тощо), але й продовжував свою наукову діяльність. Серед його публікацій цього періоду можна назвати статті: «Філософські і загальнокультурні обрії фундаментальних правових понять» (2002) та «Иммануил Кант и формирование немецкого идеализма (к 280-летию И. Канта)» (2004). Також він був науковим редактором та публікував свої наукові праці у «Наукових записках ХЕПУ».

Як філософ О.М. Кривуля зробив вагомий внесок до розвитку питань діалектики суспільних відносин та людської діяльності, а також до соціальної філософії та історико-філософської проблематики (Кант, Гегель) в Україні. Тому я впевнений, що пам'ять про чудову Людину та оригінального Філософа Олександра Михайловича Кривулю буде жити не лише завдяки численним науковим публікаціям, але й у спогадах його колег, послідовників та учнів!

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Салівон Т.В.
секретар вченої ради
Харківського економіко-
правового університету

**Науковий анонс результатів проведення міжнародної
міжвузівської наукової конференції
«Методологічні засади розбудови громадянського суспільства в
Україні»**

Міжнародна міжвузівська наукова конференція проводилася 5-6 жовтня 2012 року у м. Харкові у Харківському економіко-правовому університеті. На конференції були присутні представники вищих навчальних закладів України з міст Полтава, Харків, м. Уфі Російської Федерації, а також до початку роботи конференції надіслали свої тези вчені з м. Київ, м. Санкт-Петербург Російської Федерації та м. Бремен і з Німеччини. Учасники конференції мали змогу ознайомитися з ними і висловити свою думку з приводу ідей, які були закладені в цих тезах.

Конференція була присвячена проблемам розбудови громадянського суспільства в Україні, а також аналогічним проблемам в Російській Федерації та Німеччині. Учасників конференції привітав Президент Харківського економіко-правового університету професор П.І. Орлов. Потім до присутніх звернувся перший проректор Харківського економіко-правового університету доктор юридичних наук, професор В.С. Венедіктов. У своєму виступі він підкреслив роль науки у вирішенні нагальних питань розбудови громадянського суспільства в будь-якій державі. Перед присутніми виступив доктор філософських наук, професор Гришин І.Я., Президент Фонду «Григорій Сковорода–300», який наголосив на необхідності пам'ятати своє національне коріння, вміти аналізувати історичні надбання філософів,

котрі все своє життя присвятили філософським засадам розбудови суспільства і держави, робити з цього належні висновки і втілювати їх у життя, пристосовуючи їх знання і працю до умов сьогодення. Зокрема, професор Гришин І.Я. ознайомив присутніх з роботою ініціативної групи Фонду «Григорій Сковорода–300» по вшануванню пам'яті Г.С. Сковороди як основоположника української філософської науки.

Жвавий інтерес викликав виступ доктора філософських наук, доцента Єлхової О.І., доцента кафедри філософії і методології науки Башкірського державного університету (м. Уфа) Російської Федерації. Її виступ «Громадянське суспільство і модальні виміри соціальних вчень» торкався нагальної проблеми щодо актуальних відносин між об'єктивною реальністю буття та суб'єктивною віртуальністю.

У своєму виступі доктор філософських наук, професор Кудряшов О.Ф., завідувач кафедри філософії і методології науки Башкірського державного університету (м. Уфа) Російської Федерації розповів присутнім про неocenенну роль філософії в бутті кожного індивіда, про громадянське суспільство з точки зору його як соціологічного поняття, а також онтологічного поняття модальності.

На конференції виступив керівник секції «Філософські засади розбудови громадянського суспільства», завідувач кафедрою гуманітарних та фундаментальних дисциплін Харківського економіко-правового університету доктор філософії В.О. Абашнік. В своїй доповіді він ознайомив присутніх з роботами німецьких та австрійських класиків юриспруденції та філософії права, зокрема Ганса Кельзена про демократію та громадянське суспільство.

В секції «Економічні засади розбудови громадянського суспільства» були дуже цікавими і заслугоували на увагу виступи доктора економічних наук, професора Архієреєва С.І., професора кафедри економічної теорії Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, кандидата економічних наук, доцента Андреева В.Г., завідувача кафедрою обліку і аудиту Харківського економіко-правового університету, а також кандидата економічних наук, доцента Лелюк Ю.М., доцента кафедри фінансів і кредиту Полтавської державної аграрної академії.

Роботу секції «Правові засади розбудови громадянського суспільства» відкрив доктор юридичних наук, професор В.С. Венедіктов. У своєму виступі він розглянув історично-правові

підходи до методологічних засад розбудови громадянського суспільства, розкрив єдність, взаємозв'язок та співставлення інституцій правової держави та громадянського суспільства, присвятив достатньо уваги проблемам становлення та розвитку громадянського суспільства, а також охороні і захисту потреб та інтересів людини як особливих чинників соціальних цінностей громадянського суспільства.

В ході роботи конференції була надана можливість оприлюднити результати своїх наукових розробок молодим науковцям та здобувачам наукових ступенів.

В результаті цих виступів та їх обговорення були виявлені недоліки в різних сферах застосування законодавства України, які, на погляд учасників конференції, гальмують подальший розвиток нашої країни, руйнують існуючі її досягнення та породжують недовіру українців в можливість розбудови громадянського суспільства в нашій державі.

ПРАВО

УДК 349.2

Венедіктов В.С.

доктор юридичних наук,
професор,
перший проректор
Харківського економіко-
правового університету

Соціальна політика держави та кодифікація національного трудового законодавства

Анотація

Стаття присвячена змісту соціальної політики держави і соціального права в сучасних умовах ринкової економіки.

Ключові слова: соціальна політика, соціальне право, соціально-правовий захист, соціальні реформи, ринкова економіка, кодифікація.

Аннотация

Статья посвящена содержанию социальной политики государства и социального права в современных условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: социальная политика, социальное право, социально-правовая защита, социальные реформы, рыночная экономика, кодификация.

Annotation

The article is devoted to maintenance of social policy of the state and social law in the modern terms of market economy.

Key words: social policy, social law, social defence, socio-legal reforms, market economy, codification.

В сучасному світі ступінь забезпеченості прав і свобод особи є важливим показником досягнутого суспільством і державою рівня цивілізованості. Конституція України, яка є основою реформування суспільства, в ст. 3 також визначила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Але в нашій країні

створення належних умов для реального здійснення людиною своїх суб'єктивних прав є актуальною і важливою, теоретичною і практичною проблемою. Тому для втілення прав і свобод людини в площину суспільного життя недостатньо їх лише проголосити, насамперед, необхідним є практичне зміцнення та розвиток прав людини, підвищення якості законодавства в сфері діяльності органів нагляду та контролю, а також виховання і формування правової культури, яка, зокрема, включає знання і розуміння прав і свобод людини, високо свідоме виконання вимог чинного законодавства, повагу до прав і свобод інших осіб та практичні навички щодо захисту своїх прав.

В юридичній літературі все наполегливіше висловлюються припущення про необхідність інтеграції проблематики регулювання соціально-правового захисту населення в самостійну комплексну галузь права – соціальне право. Виділення нової галузі права загалом пов'язане з тим, що сьогодні активно формується законодавство, яке регламентує складні та багаторівневі питання соціального захисту різних категорій населення. До того ж Європейський Союз взяв курс на активну цілеспрямовану соціальну політику і створення для неї адекватної правової основи. Тому зараз особливої актуальності набувають питання взаємодії і співробітництва держав та міжнародних організацій країн-учасниць ЄС в сфері соціальних стандартів і проведення соціальних реформ.

Забезпечення правового захисту громадян, а також його практична реалізація є своєрідним чинником для входження України в Європейську спільноту і має важливе значення для забезпечення законності в українському суспільстві. Сьогодні держава є основним суб'єктом соціальної політики, вона визначає напрями цієї політики, приймає закони та інші правові акти, а тому повинна забезпечити реалізацію соціально-економічних прав людини.

Останнім часом соціальна політика України здійснюється як серія розрізнених, переважно політичних рішень, що приймаються здебільшого для здобуття електоральних переваг або принаймні для швидкого реагування на прямі загрози в соціальній сфері, а не для подолання системних диспропорцій, які сформувалися в державі та суспільстві. Наприклад, розрив між деклараціями, закріпленими в нормативно-правових актах, і реаліями сьогодення; поляризація суспільства за рівнем життя, маневрування тривалістю трудового процесу чи оплатою праці або збільшенням робочого

часу і зменшенням при цьому заробітної плати; суттєве зниження цінностей знань та праці при інтенсифікації та інформатизації виробничого процесу; інтенсивне зміщення демографічної структури українського суспільства у напрямі старіння населення; загальне погіршення умов життя та здоров'я громадян на тлі різкого зростання доходів окремих громадян тощо.

В умовах ринкових перетворень, коли кожен індивід самостійно приймає рішення про форму участі в економічному процесі і, в основному, особисто відповідає за свій добробут, проблемам соціального захисту населення слід приділити особливу увагу. Система соціального захисту населення повинна будуватися в такий спосіб, щоб не породжувати так званої «зрівнялівки» й утриманських настроїв при розподілі й споживанні життєвих благ, а, навпаки, посилювати мотивацію до праці, створювати умови для її здійснення.

Організація соціального захисту, а отже і розвиток законодавства в цій царині повинні керуватися такими принципами:

- соціальний захист у повному обсязі громадян, які працюють за наймом, а також членів їх сімей і непрацевдатних осіб. На громадян, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих творчою діяльністю, членів кооперативів, фермерів, поширюються лише ті види соціального захисту, у фінансуванні яких вони беруть участь згідно з чинним законодавством України;

- диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеню їх економічної самостійності, працевдатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту, а також умов праці, географічно-кліматичних та екологічних чинників;

- установлення зв'язку між результатами праці кожного працюючого та визначенням розмірів пенсій і рівнем медичних і соціальних послуг при збереженні гарантованого державного мінімуму тим, хто їх потребує;

- ефективна праця, трудова активність і підприємницька ініціатива, що в умовах ринкової економіки мають стати джерелом підвищення добробуту громадян і держави в цілому. Для непрацевдатних громадян гарантується матеріальне забезпечення й соціальне обслуговування за рахунок виплат із державного і місцевих бюджетів на рівні не нижче визначених державою соціальних ста-

ндартів;

- участь у фінансуванні соціального захисту роботодавців і громадян з боку держави. За рахунок бюджетних коштів держава повинна забезпечувати лише мінімально гарантований рівень медичного соціального захисту населення, перед усім, найменше захищених громадян. Роботодавці й особи, які самостійно забезпечують себе роботою, беруть участь у фінансуванні соціального захисту на підставі загальнообов'язкового й добровільного соціального страхування;

- визначення рівня соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів. Найважливіші нормативи (рівень прожиткового мінімуму, мінімальні розміри заробітної плати, пенсії та ін.) затверджуються Верховною Радою України;

- відповідність рівня соціального захисту населення рівню економічного розвитку й фінансових можливостей держави [2, с. 348-349].

Соціальне право – це комплекс юридичних норм, що створюють інтегровану галузь національного законодавства, яка спрямована на регулювання соціально-захисних відносин, що опосередковують соціальний захист людини. Вести мову про існування самостійної галузі соціального права ще занадто рано.

Зарубіжні дослідники виділяють нині три основні функції соціального права. Воно, по-перше, має служити забезпеченню людської гідності кожного не тільки перед небезпекою інституційно-бюрократичного вторгнення, але й в повсякденній боротьбі за гідні людини умови життя. По-друге, воно повинно бути гарантом рівності громадян у державі, а забезпечити таку рівність неможливо, не реалізуючи ідеї благоденства. По-третє, в правовому сенсі воно означає задоволення потреб і розвиток здібностей кожної людини за умови, що цей вільний розвиток індивіда гармонійно поєднується із свободою всіх інших [3, с. 9].

Кодифікація надасть можливість забезпечити єдине правове регулювання трудових відносин незалежно від форм власності шляхом закріплення найважливіших юридичних гарантій для працівника, а також окреслити сферу індивідуально-договірної і колективно-договірної регулювання умов праці. Створення Трудового кодексу України як уніфікованого нормативного акта про працю дозволить зробити правові норми більш доступними для широкого кола громадян та забезпечити більш ефективне їх засто-

сування на практиці.

Трудовий кодекс повинен закріпити таку систему взаємовідносин між роботодавцями та працівниками або їх представниками в трудових відносинах, при якому рішення складних ситуацій не шукали б у відкритому протистоянні, проведенні локаутів та страйків, а використовували б основні форми соціального партнерства під час пошуку компромісних рішень. У зв'язку з цим доцільно було б у трудовому кодексі регламентувати порядок створення органів примирення, посередництва та арбітражу, до яких за допомогою могли б звертатися на добровільній основі сторони трудових спорів.

Враховуючи важливість захисту конституційного права на працю, необхідно створити професійні (спеціалізовані) суди з розгляду трудових спорів (конфліктів), які в умовах становлення правової держави стали б надійним гарантом додержання законності в сфері трудових правовідносин. Такі професійні суди змогли б також взяти на себе розгляд і вирішення всіх справ, пов'язаних зі скаргами та конфліктами з питань соціального забезпечення. Але для цього бажано в новий Трудовий кодекс України включити і процесуальні норми, які (: регламентували процес судового розгляду трудових справ. Наявність матеріальних, процедурних та процесуальних норм в межах Трудового кодексу) буде сприяти правильній і ефективній діяльності правозастосовних органів.

Трудовий кодекс повинен сприяти локальному регулюванню трудових відносин, закріплюючи мінімальні, але виключно важливі й обов'язкові стандарти в сфері праці. Він повинен бути оптимальним з точки зору надання можливості для розвитку колективного та індивідуального договірного регулювання трудових відносин. Сторони колективного та індивідуального трудового договору повинні мати реальну можливість враховувати фінансові та інші можливості роботодавця конкретну обстановку, специфіку виробництва та інші фактори. Це буде сприяти поліпшенню правового становища працівника в процесі праці з дотриманням відповідних гарантій, які встановлені централізованими нормами.

Необхідно також окреслити сферу застосування трудового законодавства, бо залишається актуальною проблема трудових прав і гарантій працюючих власників, а також працівників, поді-

бних до найманих працівників: державних службовців, суддів, прокурорів, працівників органів внутрішніх справ, Служб безпеки України, військовослужбовців тощо.

Враховуючи все вищезазначене, слід зауважити, що Трудовий кодекс України не повинен бути громіздким за обсягом, але має бути змістовним по суті і працювати на перспективу, тому, на мій погляд, треба здійснювати правове регулювання трудових відносин таким чином. По-перше, прийняти Трудовий кодекс, який закріплює основні положення, принципи, сферу дії трудового прав; основні гарантії, що забезпечуються державою, а також інші загальні інститут трудового права і який повинен стати конституцією трудового права. По-друге правове регулювання трудових відносин окремих категорій працівників повинно здійснюватися відповідними міністерствами та відомствами шляхом прийняті положень про особливості правового регулювання праці, наприклад, наукове педагогічних працівників, медичних працівників, шахтарів, працівник! сільського господарства та інших категорій працюючих. По-третє, безпосередньо на підприємствах, в установах та організаціях правове регулювання праці регламентується шляхом укладання колективного договору як своєрідного трудового кодексу конкретного підприємства незалежно від його форм власності. По-четверте, особливості правового регулювання праці окремої працівника повинні також знаходити своє відображення і в індивідуальне правовому регулюванні, тобто під час укладання письмового трудового договору Такий підхід зменшить кількість нормативно-правових актів в галузі трудового права, підвищить ефективність дії правових норм та правової культури суб'єктів трудового права, надасть можливість суб'єктам трудового права більш оперативно вирішувати нагальні проблеми, які виникли під час реалізації трудових правовідносин.

Саме тут гостро постає проблема перспектив трудового законодавств; Проект нового Трудового кодексу України вже прийнятий Верховною Радою першому читанні, але необхідно мати на увазі, що створенню кодифікованого нормативного акта повинен був би передувати ретельний аналіз соціальної ситуації в країні, аналіз всіх політичних та економічних факторів, вибір адекватних засобів впливу, визначення їх можливої ефективності з урахуванням сучасних засад законодавчої техніки. Тільки

завдяки цьому, може бути створений такий законодавчий акт, який має перспективу жити й діяти та бути позитивно сприйнятим суспільством. Ефективність норм трудового законодавства, належна їх структурна побудова в межах Трудового кодексу залежить від теоретично обґрунтованого і практично аргументованого їх вибору та змістовності. Конкретні пропозиції в цьому аспекті можуть бути надані тільки в результаті глибоких наукових досліджень. Для здійснення назрілих перетворень у трудовому праві необхідні серйозні теоретичні розробки і ретельно вивірені практичні рішення. Разом з тим, юридична теорія повинна спиратися і на попередні досягнення науки, потреби практики, демократичні методи обговорення вирішення існуючих проблем, а також враховувати європейський досвід.

В основу нового трудового законодавства необхідно покласти міжнародно-правові принципи в сфері правового регулювання праці, зокрема, фундаментальні принципи, що закріплені в Декларації Міжнародної Організації Праці про основоположні принципи та права в сфері праці і механізмі їх реалізації, і Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, а також у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права працюючих, / саме: право кожної людини мати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується; право на справедливі і сприятливі умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни; право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення; право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання гідності людини і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях; право на однакову для всіх можливість просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації; право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня, на оплачувану періодичну відпустку та винагороду за святкові дні; право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів; право на захист від безробіття; право на страйк при умові його здійснення відповідно до законів кожної країни.

В умовах ринкової економіки в основі правового регулювання трудових відносин повинно фігурувати важливе істотне право людини – право вільно розпоряджатися собою та своїми здібностями до праці. Це знайшло своє відображення в ст. 43 Конституції України, де закріплено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Фактично зазначене право є виключним правом власності людини на свою робочу силу, яку вона тепер може використовувати на власний розсуд, не зважаючи на громадські та колективні інтереси. Виходячи з цього, центральним принципом правового регулювання праці в умовах ринкової економіки стає принцип свободи праці, який включає в себе свободу вибору місця роботи, трудової функції та форми реалізації своєї здатності до праці. Отже, перед наукою трудового права України стоїть важливе завдання по розробці та створенню такого механізму правового регулювання, який би забезпечив надійну гарантію реалізації цього права. Розробка механізму правового регулювання трудових відносин повинна проходити саме через кодифікацію трудового законодавства України, як основної форми його вдосконалення, з урахуванням новітніх підходів та міжнародних стандартів в цій галузі, але, як це не прикро, з цього приводу до науковців ніхто не звертався.

На жаль, запропонований проект Трудового кодексу України не відповідає реаліям сьогодення і тому потребує структурного та змістовного вдосконалення у відповідності до конституційних принципів розбудови демократичної, правової та соціальної держави. Оскільки трудове законодавство стосується інтересів громадян, праця яких лежить в основі існування та розвитку України, то до його реформування необхідно підходити максимально обережно. Крім того, трудове законодавство України повинно відбивати загальнолюдські цінності, враховувати досягнення світової цивілізації, спиратися на політичні, національні, економічні та культурні особливості нашої країни і тим самим сприяти становленню України як демократичної, соціальної та правової держави.

З цієї метою необхідно забезпечити широке обговорення проблем кодифікації трудового законодавства в періодичних виданнях, телевізійних передачах, на науково-практичних конференціях. На жаль, наука трудового права не приймала активної участі в цьому процесі. В Україні вже шість років існує асоціація

фахівців трудового права, яка зареєстрована в Міністерстві юстиції як Всеукраїнська громадська організація і яка об'єднує в своїх лавах понад 150 фахівців, які представляють найпотужніший науковий потенціал в галузі трудового права. Але, на жаль, ніякої участі в підготовці та розробці норм проекту нового Трудового кодексу вона не приймала, бо від попереднього Уряду отримала певну відмову в співробітництві. Важливим елементом кодифікаційного процесу є активна участь населення в розробці, підготовці та обговоренні проекту Трудового кодексу України як через депутатський корпус, так і шляхом всенародного обговорення.

Юридична наука має сказати своє слово щодо вирішення цієї важливої проблеми. Перед наукою трудового права стоїть цілий комплекс проблем, які виникли з появою нових умов суспільного розвитку. На сьогоднішній день для національної науки трудового права є досить актуальним теоретичне обґрунтування та активне втручання в процес кодифікації трудового законодавства України, яке б відповідало сучасним реаліям розвитку держави та суспільства і працювало б на перспективу. Тільки колективний розум фахівців, науковців та практиків надасть можливості виваженого, науково та практично обґрунтованого підходу до вирішення цієї важливої проблеми – кодифікації трудового законодавства України.

Література

1. Конституція України. – ВВР. – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Конституція України : наук.-практ. коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш [та ін.]; Нац. акад. прав. наук України. - 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х.: Право. – 2011. – 1128 с.
3. Цахер Х.Ф. Социальное право и справедливость / Х.Ф. Цахер // Общественные науки за рубежом. Сер. Государство и право : реф. ж-л. – 1990. – № 3.

УДК 343.12(477)

Кирилюк Л. В.

старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін та адміністративного права
Харківського економіко-
правового університету

Проблемні питання процесуального статусу понятого в новому Кримінальному процесуальному кодексі України

Анотація

Стаття присвячена проблемам визначення поняття та процесуального статусу понятого у кримінальному судочинстві у зв'язку з набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Проводиться аналіз визначень поняття понятого у кримінальному процесі, його процесуального статусу, розкривається зміст діяльності понятих і їх роль, а також проблемні питання правової регламентації їх участі в кримінальному судочинстві в цілому та у проведенні слідчої (розшукової) дії зокрема. Окрема увага приділяється особливостям залучення понятих до провадження окремих слідчих (розшукових) дій, пропонується перелік прав та обов'язків понятих.

Ключові слова: поняті, процесуальний статус, слідчі (розшукові) дії, спеціальний суб'єкт понятого, процесуальні права, процесуальні обов'язки, кримінально-процесуальна дієздатність понятого

Аннотация

Статья посвящена проблемам определения понятия и процессуального статуса понятого в уголовном судопроизводстве в связи со вступлением в силу нового Уголовного процессуального кодекса Украины. Проводится анализ определений понятия понятого в уголовном процессе, его процессуального статуса, раскрывается содержание деятельности понятых и их роль, а также проблемные вопросы правовой регламентации их участия в уголовном судопроизводстве в целом и в проведении следственного (розыскного) действия в частности. Отдельное внимание уделяется особенностям привлечения понятых к производству отдельных следственных (розыскных) действий, предлагается перечень прав и обязанностей понятых.

Ключевые слова: понятие, процессуальный статус, следственные (розыскные) действия, специальный субъект понятого, про-

цессуальные права, процессуальные обязанности, уголовно-процессуальная дееспособность понятого

Annotation

The article is devoted the problems of decision of concept and processual status of witness in a criminal trial in connection with going into effect of the new Criminal judicial code of Ukraine. The analysis of decisions of concept of witness is conducted in criminal procedure, his judicial status, maintenance of activity of witnesses and their role, and also problem questions of legal regulation of their participating, opens up in a criminal trial on the whole and in the leadthrough of investigation (search) action in particular. Separate attention is spared the features of attract of witnesses to the production of separate consequence (search) actions, the list of rights and duties of witnesses of search is offered.

Key words: witnesses, judicial status, consequence (search) actions, special subject of witness of search, judicial rights, judicial duties, criminal-processual capability of witness.

У зв'язку з суттєвими перетвореннями у кримінальному процесуальному законодавстві та набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) [1] інститут понятих не втратив своєї актуальності, а навпаки набув ширшого застосування, оскільки чинний КПК передбачає залучення понятих у ще більшій кількості слідчих (розшукових) дій. Однак, вивчення слідчої та судової практики свідчить про те, що участь понятих у кримінальному судочинстві є скоріше формальною, аніж реально здійснюваною функцією. Перш за все, це обумовлюється недосконалістю чинного кримінально-процесуального законодавства.

Проблемні питання регламентації участі понятих у кримінальному судочинстві, сутність та зміст їх діяльності постійно перебувають у полі зору науковців. Окремі їх аспекти розглядалися в роботах Р.С. Белкіна, І.В. Биховського, Н.Є. Павлова, Р.Д. Рахунова, О.В. Хітрової, В.Н. Шпільова та ін.

Метою даного дослідження є аналіз статусу вказаних суб'єктів кримінального судочинства та формулювання пропозицій щодо його удосконалення.

На жаль, новий Кримінальний процесуальний кодекс України не містить окремої норми, яка дає чітке визначення понятого як суб'єкта кримінального процесу. У ч. 7 ст. 223 КПК України лише побіжно згадується про те, що для проведення слідчих (розшукових)

дій слідчий і прокурор зобов'язані запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих).

Натомість у теорії кримінального процесу існує ряд визначень терміну «понятий», зокрема Л.М. Лобойко визначає його як фізичну особу, яка залучається до участі у кримінальній справі з метою засвідчення своїм підписом відповідності записів у протоколі виконаної процесуальної дії.[2, с. 97] , або понятий – це не зацікавлена у результаті кримінальної справи особа, яка залучається дізнавачем, слідчим або прокурором для засвідчення факту проведення слідчої дії, а також змісту, ходу та результатів слідчої дії.[3, с.166] Висловлювалася думка, що понятий – це особа, яка залучається владою під час обшуку, опису майна і т.п. для засвідчення фактів. [4, с. 124] Цікавим вбачається визначення понятного виходячи з етимології слова, отже «понятий» («поятой») походить від руського дієслова «поять», тобто взяти. Поняті – люди, які залучаються поліцією як свідки або на допомогу.[5, с.7] Р.С. Белкін та А.Р. Белкін вважають, що поняті за своїм процесуальним станом є своєрідними свідками дій слідчого, які направлені на виявлення або перевірку доказів. Поняті засвідчують об'єктивність змісту слідчих актів, відповідність цього змісту відображеним явищам, послідовність вчинених слідчим дій та ін. [6, с. 38]

В сучасній процесуальній літературі вчені дискутують щодо доцільності існування інституту понятих. Прибічники цього інституту обґрунтовують його необхідністю забезпечення достовірності дій працівників органів розслідування. Протівники наполягають на тому, що має існувати довіра до працівників державних органів, яка ґрунтується на презумпції порядності державного службовця [2, с. 97].

Отже існують різні думки щодо ролі понятих у кримінальному судочинстві. Одні автори вважають, що участь понятих у проведенні слідчих дій є формою залучення громадськості до участі у кримінальному провадженні. Вона, на їх думку, надає переконливості даним, отриманим в ході слідчої дії, усуває сумніви в правильності закріплення її результатів, підвищує авторитет слідчих органів серед населення. Другі стверджують, що поняті наділені функцією соціального контролю. Треті – що поняті покликані засвідчити законність проведення слідчої дії та сприяти правильному та успішному її проведенню. Висловлювалася думка, що інститут понятих створений для суду, аби в ході судового процесу підтвердити обставини, які було встановлено під час проведення слідчої дії. Цікавою є точка зору, що присутність

понятих захищає слідчого від наклепницьких вигадок та провокацій з боку зацікавлених осіб [5, с. 19–20].

Згідно ч. 7 ст. 223 КПК України до особи понятого висуваються ряд вимог, зокрема зазначено, що понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження. Отже, законом встановлюється така необхідна ознака особи, залученої в якості понятого, як *відсутність заінтересованості* (курсив мій – Л.К.) у кримінальному провадженні. Вбачається, що даний перелік є об'єктивно недостатнім, оскільки не включає в себе необхідних вимог. Однією з них є вимога до віку понятого. Не підлягає сумніву твердження про те, що понятий має бути *повнолітнім* [3, с. 166; 4, с. 124]. Наступною вимогою має бути наявність у особи *кримінально-процесуальної дієздатності* – визнаної кримінально-процесуальним правом психічної та фізичної здатності особи самостійно вчиняти процесуальні дії або брати участь в них, тобто свідомо використовувати процесуальні обов'язки. Вчені виділяють два аспекти кримінально-процесуальної дієздатності: формально-правова та фактична здатність реалізовувати права та обов'язки. Висновок про дієздатність особи може бути зроблено в формі оцінного умовиводу особи, яка проводить слідчу дію, на підставі первинного візуального та вербального сприйняття. І, якщо не з'являються сумніви в тому, що особа психічно та фізично здатна брати участь у слідчій дії, вона може бути запрошена як понятий. Говорячи про фактичну здатність реалізовувати права та обов'язки, необхідно виокремити такі моменти, як знання мови, якою ведеться слідча дія, вік, стан слуху, зору, професійні навички та ін. [5, с. 40], а також бути грамотним аби прочитати протокол і підписати його [2, с. 97].

Крім того, в окремих випадках, до осіб, запрошених в якості понятих висуваються додаткові вимоги, що дозволяє виділити окремий вид понятого, який можна розглядати в двох аспектах, а саме: кримінально-процесуальному та криміналістичному.

Під спеціальним суб'єктом понятого в кримінально-процесуальному аспекті треба розуміти особу, яка запрошена слідчим або за його дорученням для участі в конкретних слідчих діях та має певні ознаки, прямо зазначені в законі. [5, с. 56–57] Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України містить норми, які регламентують проведення таких слідчих (розшукових) дій як освідування (ч. 7 ст. 223, ст. 241 КПК) та особистий обшук у складі обшуку житла чи

іншого володіння особи (ч. 7 ст. 223, ч. 5 ст. 236 КПК). Проте пряма вказівка на обов'язкову участь у даних слідчих (розшукових) діях саме спеціального понятого відсутня (підкреслено мною – Л.К.), хоча зазначається, що «освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі» (ч. 2 ст. 241 КПК) та «обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статі» (ч. 5 ст. 236 КПК). Залишається лише припустити, що законодавець у перелічених нормах передбачив-таки залучення саме спеціальних понятих, віднесши їх до категорії осіб, які здійснюють дані слідчі (розшукові) дії. Хоча дивно було б припустити, що поняті безпосередньо «здійснюють» обшук та освідування. Хотілося б звернути увагу на те, що чинний КПК не робить відмінності щодо участі понятих в освідуванні, яке проводить слідчий, прокурор та в освідуванні, яке проводить судово-медичний експерт або лікар. Тобто ч. 7 ст. 223 КПК однозначно вимагає участі понятих під час освідування. Якщо припустити, що має проводитись медичне освідування, пов'язане не тільки з оголенням освідуваної особи, а й з проведенням певних медичних маніпуляцій (наприклад, освідування в зв'язку із вчиненням злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи), вбачається дивним, неетичним і не припустимим з точки зору дотримання прав та законних інтересів особи участь сторонніх осіб під час такого освідування. І хоча ч. 7 ст. 223 КПК передбачає можливість проведення слідчої (розшукової) дії без залучення понятих у випадку застосування безперервного відеозапису ходу проведення слідчої (розшукової) дії, з огляду на наведений вище приклад даний виняток також не є вирішенням проблеми допустимості участі понятих під час медичного освідування.

Отже, під спеціальним суб'єктом понятого в криміналістичному аспекті необхідно розуміти незаінтересовану в кримінальному провадженні особу, запрошену слідчим або за його дорученням, для участі у слідчій дії, яка наділена якостями та ознаками, прямо не зазначеними в законі, але наявність яких забезпечує законність, науковість, ефективність та етичність проведення слідчої дії, та визначається метою та характером слідчої (розшукової) дії. Необхідність запрошення спеціальних понятих виникає під час розслідування окремих видів злочинів (дорожньо-транспортних, вчинених у закладах виконання покарань та ін.), або під час провадження окремих слідчих дій (наприклад, при огляді трупа, пов'язаного з ексгумацією, впізнанні трупа), або вчинених у певних просторово-часових обставинах (наприклад, у надзви-

чайних умовах) і т.п. Криміналістичний аспект поняття «спеціальний понятий» тісно пов'язаний з таким структурним елементом даного поняття, як психологічний фактор, який обумовлено характером слідчої дії та іншими обставинами (час, місце, тривалість та ін.). Перш за все, це стосується слідчих дій, які мають яскраво виражену емоційну характеристику (огляд трупа, огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, пред'явлення трупа для впізнання). В таких випадках як понятих бажано запрошувати осіб, які за родом діяльності або за професією мають досвід участі в подібних діях (маються на увазі працівники моргу, лікарні, цвинтаря і т.п.) Запрошення понятих для участі у зазначених та подібних діях без урахування криміналістичного, психологічного, морального факторів може привести до того, що з почуття гидливості, сором'язливості або інших спонукань понятий ухилиться від огляду тих чи інших об'єктів. Обов'язок слідчого в такій ситуації у тактовній формі допомогти понятим здолати ці відчуття та залучити їх до активної участі у слідчій дії. Невміння налагодити морально-психологічний контакт, ділові взаємовідносини з цими людьми призводить до їх пасивності, нерозуміння своєї ролі, а іноді і до нервозності у роботі, неуважності і навіть втрати тих чи інших доказів [5, с. 57–58].

Згідно ст. 223 КПК України є обов'язковим залучення не менше двох понятих під час провадження певних слідчих дій, а саме: пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідчення особи, обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи.

У правозастосовній практиці часто під час проведення слідчих дій запрошуються *не більше* (курсив мій – Л.К.) двох понятих, хоча проведення складних слідчих (розшукових) дій унеможливує цілісне сприйняття однією парою понятих всієї слідчої дії, це стосується, наприклад, обшуку, слідчого експерименту, огляду місця події з суттєвим розкидом об'єктів на великій території. Нерідко, кількість понятих під час проведення слідчої (розшукової) дії зводиться лише до встановленого законом мінімуму з тієї причини, що залучення понятих пов'язане з труднощами у пошуку осіб, які б погодилися бути понятыми. Основними мотивами відмови, згідно статистичних даних є: 1) зайнятість; 2) відсутність вільного часу; 3) небажання бути підданим можливому в майбутньому допиту; 4) побоювання складнощів у стосунках з сусідами, у житлі яких проводиться обшук; 5) боязнь помсти з боку злочинця [5, с. 74].

Поняті можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Разом з тим іноді виникають ситуації, коли необхідно є не тільки присутність понять, але й виконання ними певних дій, або коли поняті проявляють ініціативу щодо самостійного виконання будь-яких дій. В теорії кримінального процесу на цей рахунок є дві протилежні точки зору. Одна з них зводиться до того, що в окремих випадках допускається можливість вчинення конкретних дій понятими. Інша – до того, що не можна доручати виконання будь-яких операцій понятим, які беруть участь у слідчій дії. Безумовно, якщо розглядати понять лише як суб'єктів засвідчення, то неможливо допустити, аби вони вчиняли будь-які дії в ході проведення слідчої дії як за власною ініціативою, так і за дорученням слідчого. З іншого боку, закон прямо не забороняє виконання понятими жодних дій в рамках слідчої дії, тому, визнаючи, що поняті у гносеологічному плані є таким самим суб'єктом пізнання, як і слідчий, та беручи до уваги, що на даному етапі доказування (формування доказів) пізнання здійснюється на емпіричному рівні, він вправі в разі необхідності виконувати доручені йому слідчим короткочасні, необ'ємні операції, направлені на досягнення об'єктивного результату пізнання. В той же час неприпустимо замінювати понятими інших учасників слідчої дії (наприклад, осіб, які пред'являються разом з особою, що підлягає визнанню). Поняті в ході слідчої дії рідко проявляють ініціативу у вчиненні будь-яких дій, що можна пояснити не тільки їх пасивністю, але й невизначеністю їх правового статусу і тим, що слідчий не роз'яснює їх роль та значення їх діяльності у проведенні слідчої дії. Такі пояснення, як бути свідком під час проведення слідчої дії або підписати протокол, не сприяють їх активній діяльності як суб'єктів пізнання [5, с. 45-47].

У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України відсутній перелік прав та обов'язків понятого. Тому необхідним вбачається доповнити КПК окремою нормою, в якій чітко буде визначено такі права понятого, як:

- бути повідомленим про вид, зміст та ціль слідчої (розшукової) дії до проведення якої його залучили;
- брати участь у проведенні слідчої (розшукової) дії від початку до її закінчення та бути присутнім під час вчинення будь-яких дій, які є складовими даної слідчої (розшукової) дії;
- бути повідомленим про застосування технічних засобів в ході слідчої (розшукової) дії;

- особисто ознайомлюватись з протоколом слідчої (розшукової) дії та своїм підписом засвідчувати правильність відображення в протоколі змісту слідчої (розшукової) дії, у якій він брав участь;

- робити заяви, уточнення, зауваження щодо змісту протоколу слідчої (розшукової) дії.

Також необхідним є визначення в законі обов'язків понятого, а саме:

- брати участь у проведенні слідчої (розшукової) дії від початку до її закінчення;

- після закінчення слідчої (розшукової) дії своїм підписом засвідчити відповідність змісту протоколу проведеній слідчій (розшуковій) дії;

- не розголошувати даних проведеної слідчої (розшукової) дії, а також відомостей, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням функцій понятого.

Отже, безперечним є той факт, що чинне кримінальне процесуальне законодавство потребує суттєвого удосконалення щодо визначення поняття та процесуального статусу понятого. Його участь у слідчих (розшукових) діях можна значно оптимізувати, що піде тільки на користь кримінальному провадженню та матиме значну профілактичну дію в суспільстві і сприятиме підвищенню авторитету правоохоронних та судових органів серед населення.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р.

2. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій / Л.М. Лобойко. – Вид. 2, змінене і допов. – К.: Істина, 2008. – 488 с.

3. Рыжаков А.П. Уголовный процесс: учеб. для вузов / А.П. Рыжаков. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Изд-во НОРМА, 2003. – 688 с.

4. Павлов Н.Е. Субъекты уголовного процесса: учеб. пособие для юрид. вузов / Н.Е. Павлов. – М.: Новый Юрист, 1997. – 144 с.

5. Хитрова О.В. Участие понятых в российском уголовном судопроизводстве / О.В. Хитрова. – М.: Спарк, 1998. – 80 с.

6. Белкин Р.С. Эксперимент в уголовном судопроизводстве: метод. пособие / Р.С. Белкин, А.Р. Белкин. - М.: ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 160 с.

УДК 342.537

Тонков Е.Е.

доктор юридических наук,
профессор, Заслуженный
юрист Российской Федерации,
декан юридического факуль-
тета Белгородского государ-
ственного национального
исследовательского универ-
ситета (Россия)

Турагин В.Ю.

кандидат юридических наук,
доцент кафедры трудового и
предпринимательского права
Белгородского государствен-
ного национального исследо-
вательского университета
(Россия)

**Критерии ответственности за недобросовестную разработку и
экспертизу законопроектов в условиях политико-правовой
модернизации законотворческой деятельности
в Российской Федерации**

Аннотация

В статье актуализируется проблема политико-правовой модернизации законотворческой деятельности в Российской Федерации. В качестве одного из инновационных механизмов, призванного усовершенствовать существующие результаты российского законотворчества, авторами предлагается двухкомпонентная система критериев ответственности за недобросовестную разработку и экспертизу законопроектов.

Ключевые слова: законотворческая деятельность, политико-правовая модернизация, законопроект, ответственность.

Annotation

In the article stated the problem of legal and political modernization of the legislative activity in the Russian Federation. As one of the innovative mechanisms to improve the existing Russian legislation, the

authors offer a two-component system of criteria of responsibility for unfair development and expert examination of bills.

Key words: legislative work, legal and political modernization, the bill, the responsibility

Необходимость политико-правовой модернизации законотворческой деятельности в Российской Федерации основана, прежде всего, на особенностях политического колорита нынешнего, крайне сложного и противоречивого, состояния общества. Проводимые экономические и политические реформы требуют интенсивного законотворчества, формирования новых правовых институтов, соответствующих критериям правового государства, принятия нормативных актов в областях, которые ранее не охватывались правовым воздействием. В этой связи, получается такая ситуация, при которой эффективность российского законодательства напрямую зависит от того, насколько продуманы, активны и своевременны вышеуказанные реформы. При этом, следует отметить, что качество законотворческой работы в настоящее время еще остается весьма несовершенным, деятельность по подготовке законопроектов страдает многими недостатками и пробелами в силу скачкообразности, скоропалительности принимаемых политических решений, их нестабильности.

Отметим, что вопросы, связанные с проблемами законотворческой деятельности, привлекали к себе внимание ученых различных исторических эпох и направлений, но до сих пор остаются недостаточно изученными. Проблемы правотворчества отрывочно затрагивались в философских трудах Аристотеля, Ч. Бекарриа, Ф. Бэкона, Т. Гоббса, Ш.-Л. Монтескье. Более детально вопросы разработки проектов правовых актов стали исследоваться лишь с появлением первых исследований, посвященных проблемам юридической техники. Основоположителем разработки технико-юридических особенностей законодательных актов принято считать И. Бентама. Дальнейшее изучение данных вопросов связано с именами таких западноевропейских ученых, как Р. Иеринг, К. Штосс, А. Вах, Ф. Жени, О. Гирке. В России первые исследования проблем законотворческой деятельности связаны с работами Е.В. Васьковского, И.А. Ильина, В.Д. Каткова, С.А. Котляревского, П.И. Люблинского, П.А. Муллова, К.П. Победоносцева,

И.С. Таганцева, Е.Н. Трубецкого, М.А. Унковского, Г.Ф. Шершеневича и некоторых других учёных. Повышенный интерес к проблемам построения и экспертизы законопроектов возник в научной юридической среде в советский период развития нашего государства. Здесь можно выделить труды А.М. Васильева, А.М. Винавера, М.М. Гродзинского, Н.Н. Полянского, Е.А. Прянишникова, В.М. Савицкого, М.А. Унковского, А.А. Ушакова, А. Нашиц, Б. Спасова, И. Сабо.

На современном этапе формирования общества и государства феномен законотворчества стал привлекать к себе все более пристальное внимание со стороны ученых-юристов. Активно развивается научное направление, связанное с исследованием юридико-технических характеристик законов. Определяющее значение здесь имеют работы С.С. Алексеева, В.М. Баранова, С.В. Бошно, Н.А. Власенко, В.Б. Исакова, Т.В. Кашаниной, С.А. Комарова, Д.А. Керимова, Л.А. Морозовой, С.В. Полениной, Р.А. Ромашова, Ю.А. Тихомирова. При этом следует отметить, что степень разработки проблемы модернизации современной законотворческой деятельности в политико-правовом ракурсе нельзя признать исчерпывающей.

С нашей точки зрения, политико-правовой фактор занимает важнейшее место среди факторов модернизации законотворческой деятельности в Российской Федерации. Он охватывает все политические процессы, явления, факты различного уровня, которые оказывают воздействие на изменения правовой системы. Политико-правовой фактор может выступать в форме политической практики, принципов и установок юридической политики относительно главных сторон развития законодательства Российской Федерации, его отдельных сфер, отраслей и институтов. Свое проявление политико-правовой фактор находит в политических директивах и ориентациях, содержащихся в Конституции Российской Федерации, конституциях республик, уставах областей, краев, в законах, в общественном мнении.

Политико-правовой фактор осуществляет роль активного центра применительно к иным социальным факторам. Именно он в наиболее концентрированном виде отражает в процессе законотворчества цель будущего закона и его отдельных положений, что придает этому фактору максимальную эффективность среди других факторов.

В этой связи, под политико-правовой модернизацией законодотворческой деятельности, по нашему мнению, следует понимать совокупность новых политико-правовых приемов, способов и средств, направленных на совершенствование законодотворчества и его результатов (законов). Конечной целью политико-правовой модернизации законодотворческой деятельности нам видится систематизация российского законодательства, достижение политической стабильности в законодотворческом процессе, а также приведение текстов законов в соответствие современным требованиям юридической техники. При этом заметим, что данным требованиям должны быть подвластны все без исключения нормативно-правовые акты, а законы особенно, ведь они призваны наиболее адекватно охватывать своим воздействием важнейшие сферы общественной жизни, учитывать их нюансы и особенности, поддерживать структурную субординацию внутри нормативного массива.

Политико-правовая модернизация законодотворческой деятельности в России должна сопровождаться определенными инновационными подходами (механизмами), которые призваны усовершенствовать существующие результаты. Для этого нами, в частности, разработана система критериев ответственности за недобросовестную разработку и экспертизу законопроектов.

Отметим, что разработка и разноаспектная экспертиза законопроекта являются обязательными, определяющими звеньями законодотворческой деятельности (как на федеральном, так и на региональном уровне). В этой связи, в настоящее время все более возрастает роль высококвалифицированных специалистов, способных системно и грамотно разрабатывать и оценивать законопроект, формулировать рекомендации по его совершенствованию. Д.А. Медведев на конференции, посвященной 15-летию образования арбитражных судов, отметил, что в настоящее время «в министерства и ведомства очень часто поступают сырые законопроекты, нуждающиеся в значительной доработке... однако и во многих министерствах хромает работа по экспертизе законопроектов» [1]. Полагаем, что для устранения данного дефекта законодотворческой деятельности, необходимо, в том числе, установление ответственности за недобросовестность в законопроектной и экспертной работе.

На наш взгляд, лица, задействованные в разработке и экспертизе законопроектов, должны соответствовать двум основным специальным требованиям:

- профессионализм, обусловленный глубокими теоретическими и практическими знаниями в необходимой области;
- ответственность за выполненную работу.

Соответствие субъектов законотворческой деятельности данным требованиям предполагает добросовестность разработки и экспертизы законопроекта. Однако, как показывает практика российской законотворческой деятельности, данная идеальная концепция соблюдается не всегда.

Существующая недобросовестность в разработке и экспертизе законопроектов основана на правовых, логических и лингвистических недоработках и ошибках, обусловленных несоблюдением требований юридической техники. Полагаем, что за наличие таких недоработок и ошибок в итоговом продукте – тексте законопроекта, ответственны именно разработчики и эксперты.

Попытаемся сформулировать систему критериев ответственности за недобросовестную разработку и экспертизу законопроектов. С нашей точки зрения, она должна состоять из двух компонентов: морального и материального.

Моральный критерий должен ставиться во главу ответственности любой категории работников, в том числе, и разработчиков (экспертов) законопроектов, так как именно нравственные, моральные начала каждого человека влияют на его служебные проступки, на ответственное отношение к исполнению возложенных на него юридических обязанностей. Без обращения к моральной ответственности не могут быть проанализированы нравственные мотивы поведения субъектов законотворческой деятельности.

Повышению ответственности работников государственных органов, задействованных в законотворческой деятельности, в немалой степени призваны способствовать новые требования, согласно которым должны оцениваться социально-политические, моральные качества государственных служащих. Ряд таких требований нашел свое закрепление в современном законодательстве, регламентирующем государственную службу. Эта тенденция достаточно хорошо прослеживается в утвержденной Указом Президента Российской Федерации от 10 марта 2009 г. № 261 Федеральной программе «Реформирование и развитие системы государст-

венной службы Российской Федерации (2009 – 2013 годы)» [2], в Общих принципах служебного поведения государственных служащих, утвержденных Указом Президента Российской Федерации от 12 августа 2002 г. № 885 [3] и других нормативно-правовых актах, регламентирующих государственную службу на разных уровнях.

Понимание моральной ответственности связывается со свободой поведения личности и рассматривается в философском аспекте как сознательное (добровольное, намеренное) отношение человека к совершаемым им поступкам, соблюдение норм морали в своем поведении, а также как ответственное отношение к выполнению своего нравственного долга. По мнению П.П. Осипова, подобная ответственность характеризуется «соблюдением социальных требований и следованием общественным ожиданиям» [4, с. 44]. М.Н. Жарова рассматривает моральную ответственность как форму деятельности совести человека, которая включает в себя анализ собственного поведения и соотнесения его с этически должным [5]. Мы считаем, что это ответственность конкретного лица не только перед другими лицами, но и нравственная ответственность перед самим собой, определяемая чувством долга и моральными обязательствами.

Сознательное, добросовестное выполнение служащим требований служебного долга является одновременно его юридической и моральной обязанностью, условием эффективной работы всего государственного аппарата. Однако, по справедливому мнению Н.П. Козловой, «ни самой морали, ни морального чувства, ни здравого человеческого разума еще недостаточно для того, чтобы достичь моральной «правильности». Сегодня же это возможно лишь на основе готовности к ответственности за последствия своего действия» [6, с. 71].

Мораль представляет собой одну из форм общественного сознания, которой можно управлять, исходя из конкретных исторических условий, общественных потребностей и возможностей. В целях формирования надлежащей нравственности государственной службы, повышения ее авторитета среди граждан и эффективности государственного управления, с учетом сложившейся морально-нравственной атмосферы в органах власти, деформации профессионального сознания отдельных государственных служащих, было бы правильным установление мер государственного

принуждения за нарушение моральных установлений. Это может стать достаточно действенным механизмом в современный период и будет способствовать повышению эффективности реализации проводимых в государстве административных реформ, достижению целей антикоррупционной политики.

В качестве мер воздействия за нарушение норм морали в мировой практике предусматриваются санкции, аналогичные установленным за дисциплинарные проступки, что представляется вполне справедливым и оправданным. В качестве основной меры воздействия за нарушение требований морально-этических норм, неоднократность совершения безнравственных проступков видится дисквалификация разработчика (эксперта) законопроекта - лишение права занимать должности в органах государственной власти. Менее серьезные нарушения норм морали должны повлечь такое специфичное последствие, как препятствие к дальнейшему карьерному росту.

При этом принцип неотвратимости ответственности, применяемый без учета занимаемого положения и иммунитетов, должен лечь в основу проводимой реформы государственной службы. И.Н. Пустовалова верно отмечает, что «именно неизбежное наступление ответственности за неисполнение требований закона, норм нравственно-этического характера является основным условием качественной работы государственного аппарата, эффективного функционирования государственной службы, создания корпуса профессиональных служащих, честно и добросовестно исполняющих свой служебный долг, ставящих интересы общества выше собственных выгод» [7, с. 24].

В законотворческой деятельности моральный критерий особенно актуален с точки зрения умышленного внедрения в законодательный текст коррупционных норм.

Ответственность субъектов законотворческой деятельности за недобросовестную разработку или экспертизу законопроекта должна быть основана и на материальном критерии.

Данное предложение сформулировано в развитие инициатив руководства Российской Федерации, направленных на усиление ответственности государственных служащих за результаты своей работы. Так, в частности, в соответствии с Федеральным законом от 31 мая 2010 г. № 108-ФЗ «О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях» бы-

ла изложена в новой редакции статья 5.39. «Отказ в предоставлении информации» [8]. Теперь неправомерный отказ в предоставлении гражданину и (или) организации информации, предоставление которой предусмотрено федеральными законами, несвоевременное ее предоставление либо предоставление заведомо недостоверной информации влечет наложение административного штрафа на должностных лиц в размере от одной тысячи до трех тысяч рублей.

Кроме того, Президент Российской Федерации В.В. Путин официально заявил о намерении введения ответственности для должностных лиц за непредоставление государственных услуг. Причем ее планируется распространить как на федеральных, так и на региональных (муниципальных) служащих. В соответствии с данным предложением, за требование документов, не относящихся к делу, необоснованный отказ в приеме документов, нарушение сроков чиновников будут штрафовать на сумму до 5 тысяч рублей [9].

По аналогии с данными инициативами мы считаем правильным введение административной ответственности и за недобросовестную разработку или экспертизу законопроекта, закрепив ее в действующем Кодексе Российской Федерации об административных правонарушениях. Для государственных служащих она также должна выражаться в штрафе. Основанием для применения соответствующих штрафных санкций могут служить результаты проведения соответствующих независимых научных экспертиз, устанавливающие степень добросовестности (недобросовестности) разработки или экспертизы соответствующего законопроекта.

Реализация морального и материального критерия ответственности за недобросовестную разработку и экспертизу законопроектов позволит оптимизировать законотворческую деятельность, повысить качество принимаемых законов.

В заключение отметим, что разработанные критерии ответственности за недобросовестную разработку и экспертизу законопроектов являются лишь одним из направлений политико-правовой модернизации законотворческой деятельности в Российской Федерации. Они составляют часть ее первого этапа, теоретической основы, открывающей перспективы для широкого практического применения.

Настоящая статья подготовлена в рамках Государственного задания Министерства образования и науки Российской Федерации подведомственным вузам на выполнение НИОКР: проект № 6.2866.2011.

Литература

1. Медведев Д.А. Выступление на научно-практической конференции, посвященной 15-летию образования арбитражных судов / Д.А. Медведев. - Режим доступа: <http://www.allmedia.ru/newsitem.asp?id=794727> (дата обращения: 30.11.2012 г.).
2. Указ Президента Российской Федерации от 10 марта 2009 г. № 261 «О федеральной программе «Реформирование и развитие системы государственной службы Российской Федерации (2009 - 2013 годы)» // Собрание законодательства РФ, 16.03.2009, № 11, ст. 1277.
3. Указ Президента Российской Федерации от 12 августа 2002 г. № 885 «Об утверждении общих принципов служебного поведения государственных служащих» // Собрание законодательства РФ, 19.08.2002, № 33, ст. 3196.
4. Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-процессуальных санкций / П.П. Осипов. - Л., 1976. – 176 с.
5. Жарова М.Н. Этика, ответственность и правовые нормы в профессиональной деятельности медицинских работников / М.Н. Жарова - Режим доступа: <http://www.relga.ru/ Environ/ WebObjects/> (дата обращения: 20.11.2012 г.)
6. Козлова Н.П. Концепция моральной ответственности в философии Г. Йонаса / Н.П. Козлова // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2006. - № 2. - С. 71-82.
7. Пустовалова И.Н. К вопросу о моральной ответственности государственных служащих / И.Н. Пустовалова // Налоги. – 2010. - № 44. – С.22-29.
8. Федеральный закон от 31 мая 2010 г. № 108-ФЗ «О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях» // Собрание законодательства РФ, 07.06.2010, № 23, ст. 2790.
9. Путин В.В. Выступление на заседании президиума Правительства Российской Федерации / В.В. Путин - Режим доступа: <http://www.lifenews.ru/news/60820> (дата обращения: 01.12.2012 г.)

ЕКОНОМІКА

УДК 338.51

Андрєєв В. Г.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Облік і аудит» Харківського економіко-правового університету

Свічкаєв О. В.

здобувач УкрДАЗТ

До деяких питань аналізу взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток»

Анотація

Стаття присвячена питанням аналізу взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток», які останнім часом розглядаються в багатьох наукових і навчальних виданнях. Пропонуються додаткові розрахунки показників зазначеного взаємозв'язку. З цією метою наводиться цілий ряд формул, за допомогою яких є змога отримувати однаковий прибуток чи однакові витрати за різними варіантами даних взаємозв'язку з метою обґрунтування і прийняття управлінських рішень на основі маржинального аналізу.

Ключові слова: витрати, обсяг, прибуток, аналіз взаємозв'язку, додаткові розрахунки, показники.

Аннотация

Статья посвящена вопросам анализа взаимосвязи «затраты – объем – прибыль», которые в последнее время рассматриваются во многих научных и учебных изданиях. Предлагаются дополнительные расчеты показателей определенной взаимосвязи. С этой целью приводится целый ряд формул, при помощи которых существует возможность получать одинаковую прибыль или одинаковые затраты по разным вариантам данных взаимосвязи с целью обоснования и принятия управленческих решений на основе маржинального анализа.

Ключевые слова: затраты, объем, прибыль, анализ взаимосвязи, дополнительные расчеты, показатели.

Annotation

The article is devoted the questions of analysis of intercommunication of «expense – a volume is an income», which are lately examined in many scientific and educational editions. The additional calculations of indexes of certain intercommunication are offered. A number of over formulas which possibility to get an identical income or identical after-spending on the different variants of information of intercommunication with the purpose of ground and acceptance of administrative decisions on the basis of marzhinal analysis is through is to that end brought.

Key words: expenses, volume, income, analysis of intercommunication, additional calculations, indexes

Питання аналізу взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток» останнім часом розглядаються в багатьох наукових і навчальних виданнях. Окремі автори пропонують додаткові розрахунки показників зазначеного взаємозв'язку. Наприклад, в навчальних посібниках [1, с. 447] і [2, с. 363-364] розглядаються питання розрахунку показників обсягу виробництва та реалізації продукції, які дозволяють отримувати однаковий прибуток чи однакові витрати за різними варіантами даних взаємозв'язку з метою обґрунтування і прийняття управлінських рішень на основі маржинального аналізу.

Для цілей аналізу автор використовує наступні вихідні формули (в позначках автора посібника):

$$BP = VPI * p \quad (1)$$

$$BP = B + \Pi \quad (2)$$

$$B = VPI * v + A \quad (3)$$

$$\Pi = BP - B = VPI * (p - v) - A = VPI * c^{mn} - A, \quad (4)$$

де **BP** – виручка (виторг) від реалізації продукції, грошові одиниці;

B – витрати на виробництво і реалізацію продукції, грошові одиниці;

VPI – обсяг реалізації продукції, натуральні одиниці;

p – ціна одиниці реалізованої продукції, грошові одиниці;

$\mathbf{B}$ – непостійні (змінні) витрати на одиницю продукції, грошові одиниці;

$\mathbf{A}$ – загальна сума постійних витрат на виробництво і реалізацію, грошові одиниці;

$\mathbf{c}^{mn}$ – ставка маржинального доходу (прибутку), грошові одиниці;

$\mathbf{VPP} * \mathbf{c}^{mn} = \mathbf{MP}$ – маржинальний прибуток, грошові одиниці;

$\mathbf{VPP} * \mathbf{B} = \mathbf{N}$ – загальні змінні витрати на виробництво, грошові одиниці.

На сторінках [1, с. 447] або [2, с. 363] автор навчальних посібників з метою визначення обсягу реалізації за двома варіантами, які дозволяють отримати однаковий прибуток, використовує формули:

$$\mathbf{VPP}_1 * \mathbf{c}_1^{mn} - \mathbf{A}_1 = \mathbf{VPP}_2 * \mathbf{c}_2^{mn} - \mathbf{A}_2 \quad (5)$$

$$\mathbf{VPP} = (\mathbf{A}_2 - \mathbf{A}_1) / (\mathbf{c}_2^{mn} - \mathbf{c}_1^{mn}), \quad (6)$$

де $\mathbf{VPP}$ – обсяг реалізації, який дає можливість отримати однаковий прибуток;

$\mathbf{VPP}_1, \mathbf{VPP}_2$ – обсяг реалізації за першим і другим варіантами.

Однак формула (6) не є наслідком перетворення формули (5), тому що в випадку, коли $\mathbf{A}_2 = \mathbf{A}_1$ маємо:

$$\mathbf{VPP}_1 * \mathbf{c}_1^{mn} = \mathbf{VPP}_2 * \mathbf{c}_2^{mn}. \quad (7)$$

З формули (7) випливає, що обсяг реалізації продукції по двом варіантам має наступний взаємозв'язок:

$$\mathbf{VPP}_1 = \mathbf{VPP}_2 * (\mathbf{c}_2^{mn} / \mathbf{c}_1^{mn}). \quad (8)$$

З формули (8) видно, що можливі наступні співвідношення між обсягами реалізації по двом варіантам:

$$\text{коли } c_2^{mn} > c_1^{mn}, \text{ то } \text{ВРП}_1 > \text{ВРП}_2, \quad (9)$$

$$\text{коли } c_2^{mn} < c_1^{mn}, \text{ то } \text{ВРП}_1 < \text{ВРП}_2, \quad (10)$$

$$\text{коли } c_2^{mn} = c_1^{mn}, \text{ то } \text{ВРП}_1 = \text{ВРП}_2. \quad (11)$$

Однак треба враховувати, що за варіантами $A_1 \neq A_2$, і тому співвідношення (9)-(11) потребують уточнення.

Також автор пропонує розраховувати обсяг реалізації продукції, при якому сума витрат за двома варіантами буде однаковою, по наступній формулі [1, с. 447] або [2, с. 364]:

$$\text{ВРП} = (A_2 - A_1) / (c_2 - c_1). \quad (12)$$

Ця формула, за висновком автора, є наслідком рівності витрат за двома варіантами, які визначаються наступним рівнянням [1, с. 447] або [2, с. 364]:

$$\text{ВРП}_1 * c_1 + A_1 = \text{ВРП}_2 * c_2 + A_2. \quad (13)$$

У формулі (13) перша частина визначає змінні витрати по першому і другому варіанту ($\text{ВРП}_1 * c_1$ та $\text{ВРП}_2 * c_2$).

В той же час з формули (12) видно, що в випадку, коли $c_2 = c_1$, обсяг реалізації є безмежна величина. При інших співвідношеннях між змінними витратами на одиницю продукції маємо наступні значення обсягу реалізації:

при $c_2 > c_1$ – позитивне, при $c_2 < c_1$ – від’ємне значення.

Формула (13) не є основою визначення обсягу реалізації за формулою (12) тому, що за варіантами значення постійних витрат, як правило, різні. Тому ствердження автора, що *існує єдиний обсяг*

реалізації, який визначає рівність прибутку або витрат по двом варіантам, є помилковим і не відповідає дійсності.

Зазначений висновок можна підтвердити даними приклада з навчального посібника автора [2, с. 364]:

Таблиця 1

Аналітичні дані взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток», тис. грн.

Показник	Варіант А	Варіант В
Обсяг виробництва продукції, шт.	500	600
Постійні витрати	600	750
Змінні витрати на одиницю продукції	3	3
Ціна реалізації продукції	5	5
Виручка від реалізації продукції	2500	3000
Прибуток від реалізації продукції	400	450

Для отримання прибутку по варіанту А в сумі 450 тисяч гривень обсяг реалізації повинен бути 525 штук продукції ($525 = (600 + 450) / 2$), тоді ми будемо мати наступні результати взаємозв'язку по варіантам:

Таблиця 2

Основні показники взаємозв'язку в випадку рівності прибутку за варіантами, тис. грн.

Показник	Варіант А	Варіант В
Обсяг виробництва продукції, шт.	525	600
Виручка від реалізації продукції	2625	3000
Витрати на реалізацію продукції	2175	2550
Прибуток від реалізації продукції	450	450

Витрати за варіантом В склали 2550 тисяч гривень ($2550 = 600 * 3 + 750$). В результаті при сумі витрат 2550 тисяч гривень і за варіантом А отримуємо наступні значення обсягів реалізації і витрат за варіантами:

Таблиця 3

Основні показники взаємозв'язку в випадку рівності витрат за варіантами, тис. грн.

Показник	Варіант А	Варіант В
Обсяг виробництва продукції, шт.	650	600
Постійні витрати на виробництво	600	750
Непостійні витрати на виробництво	1950	1800
Загальні витрати на виробництво	2550	2550

Обсяг реалізації продукції у варіанті А при цьому визначено наступним чином:

а) розраховані змінні витрати як різниця між загальною та сумою постійних витрат, тобто $1950 = 2550 - 600$ тис. грн.;

б) загальні змінні витрати дали змогу визначити обсяг реалізації на основі формули $VP\Pi_1 * \epsilon_1 = N_1$, тобто

$$VP\Pi_1 = N_1 / \epsilon_1 = 1950 / 3 = 650 \text{ шт.}$$

На основі даних таблиць 2 і 3 можна стверджувати, що при аналізі взаємозв'язку по розглянутих варіантах в випадку рівності змінних витрат на одиницю продукції і ставок доходу при різних значеннях загальних постійних витрат не може бути єдиного обсягу реалізації, який би визначав рівність прибутків чи витрат. Це залежить від значень постійних витрат, які по варіантам різні, тобто $A_1 \neq A_2$. Тому існують наступні співвідношення між обсягами реалізації по першому і другому варіантам:

а) при рівності отриманих прибутків по них -

$$VP\Pi_1 = VP\Pi_2 + (A_1 - A_2) / c_1^{mn} \quad (14)$$

б) при рівності витрат -

$$VP\Pi_1 = VP\Pi_2 + (A_2 - A_1) / \epsilon_1. \quad (15)$$

Як правило, розглядаються варіанти, коли $A_2 > A_1$ і тому по формулі (14) $VP\Pi_1 < VP\Pi_2$ (табл. 2), а по формулі (15) $VP\Pi_1 > VP\Pi_2$ (табл. 3) відповідно на величину другого доданку формули (14) або формули (15).

При нерівності значень $c_1^{mn} \neq c_2^{mn}$ і $v_1 \neq v_2$ по варіантам формули (14) і (15) набувають вигляду:

$$VP\Pi_1 = VP\Pi_2 * c_2^{mn} / c_1^{mn} + (A_1 - A_2) / c_1^{mn} \quad (16)$$

$$VP\Pi_1 = VP\Pi_2 * v_2 / v_1 + (A_2 - A_1) / v_1. \quad (17)$$

Аналіз формул (16) і (17) дає змогу визначити співвідношення між обсягами реалізації для отримання рівних прибутків чи для витрачання рівних ресурсів (витрат) за двома варіантами.

Література

1. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие. – 7 изд., испр. – Мн.: Новое знание, 2002. – 704 с.
2. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємств: навч. посіб. – 2-ге вид. випр. і доп. – К.: Знання, 2005. – 662 с.

УДК 332.12

Леонтьева В.В.

старший преподаватель
кафедры «Учет и аудит»
Харьковского экономико-
правового университета

Теоретическое обоснование влияния маркетинга на инвестиционную привлекательность бизнеса

Аннотация

Статья посвящена теоретическому обоснованию влияния маркетинга на инвестиционную привлекательность бизнеса, то есть стимулированию притока инвестиционных ресурсов в различные сферы экономики и, как следствие, устранению дефицита финансовых средств.

Ключевые слова: маркетинг, инвестиции, ресурсы, экономика, дефицит, финансовые средства.

Annotation

The article is devoted the theoretical ground of influence of marketing on the investment attractiveness of business, that stimulation of influx of investment resources in the once-personal spheres of economy and, as a result, removal of deficit of financial means

Key words: marketing, investments, resources, economy, deficit, financial means.

Постановка проблемы. Одной из важнейших задач развития Украины на современном этапе является стимулирование притока инвестиционных ресурсов в различные сферы экономики и, как следствие, устранение дефицита финансовых средств. Решение данной задачи заключается в создании эффективной системы маркетингового управления инвестициями. Для обеспечения стабильного развития экономики страны необходимо создать условия для модернизации основных направлений развития экономики и ее структурной перестройки на основе активной инвестиционной деятельности.

Анализ последних исследований и публикаций. Проведенный анализ научных работ по изучаемой тематике показывает, что на-

личие трудов, связанных с маркетинговым обоснованием инвестиционной привлекательности бизнеса крайне ограничено, как среди украинских, так и зарубежных авторов. Однако существуют публикации, в которых предлагается изучение внутренней среды бизнес-организаций и внешних условий их функционирования, анализ бизнес-процессов и их взаимодействие с внешней средой в процессе инвестиционной деятельности.

Формирование цели статьи (постановка задач). В статье рассматриваются вопросы обоснования сущности и структуры механизма маркетингового управления инвестиционным процессом.

Задачами исследования являются разработка научно-методических принципов для совершенствования системы управления и эффективного использования собственных и заемных ресурсов в рамках определенного бизнеса, определение стратегических направлений использования инвестиционных ресурсов на основе концепции маркетинга, применение маркетинговых подходов и маркетингового инструментария для оценки перспективности бизнеса.

Изложение основного материала исследования. Предприятия сегодня сталкиваются с проблемой поддержания жизнеспособного бизнеса в условиях стремительно меняющегося рынка и деловой среды, что особенно усложняет принятие решения о вложении капитала и оценке инвестиционной привлекательности субъектов бизнеса.

Низкая инвестиционная активность хозяйствующих субъектов, неустойчивое положение на рынке многих из них связаны, прежде всего, с отсутствием научно-методических принципов управления инвестиционным процессом на уровне предприятий.

Решение данной проблемы, по мнению автора, возможно только при условии понимания необходимости использования маркетинга, как основной концепции современного бизнеса и образа мышления бизнесменов, при помощи которого возможно сближение интересов инвестора и потенциального получателя средств. По мнению многих экономистов [1; 3; 4] инвесторы, в большей степени иностранные, приходя на рынок нашей страны и рассматривая варианты проектов для вложения капитала, оценивают потенциальный объект с точки зрения критериев, принятых в западных странах. Основой таких критериев являются маркетинговые прогнозы.

Кроме вышесказанного, следует отметить, что маркетинг дает возможность предприятиям, учитывая нужды и запросы потребителей, быть готовыми к изменениям на рынке, адаптироваться к ним и вести гибкую политику относительно распределения инвестиционных ресурсов [2; 4]. Стратегическое видение перспектив бизнеса, учитывающее внешнюю среду, дает возможность предприятию найти и занять позицию в отрасли, где предприятие будет лучше всего защищено от влияния конкуренции, или сможет со своей стороны оказать влияние на нее. Знание источников конкурентного давления обеспечивает фундамент для стратегического плана действий, позволит выявить слабые и сильные стороны, четкое определение позиционирования в отрасли и определить факторы угроз в конкретной отрасли [6].

Выбор привлекательных направлений для вложения капитала, и, соответственно, целенаправленное распределение финансовых ресурсов, является важнейшим фактором инвестиционной привлекательности бизнеса, так как инвестор четко контролирует направления использования вложенных средств. Выбор определенной стратегии означает, что инвестор из всех объектов выберет одно или несколько предприятий или его подразделений, в которые и будет инвестировать ресурсы. Возможный вариант взаимосвязи инвестиционной и маркетинговой стратегий представлен на рис. 1.

Инвестиционная стратегия наряду с маркетинговой стратегией должна рассматриваться как основная составляющая общей стратегии предприятия. Если в рамках маркетинговой стратегии определяются общие подходы к определению возможных вариантов развития рыночных возможностей предприятия и осуществляется поиск рыночной ниши для реализации общей стратегии, то в рамках инвестиционной стратегии разрабатывается программа ресурсного обеспечения определенных рыночных возможностей, с учетом оптимальной структуры инвестиций и поиском наиболее эффективных направлений их использования.

Рис. 1 Оценка эффективности инвестиций на основе взаимосвязи инвестиционной и маркетинговой стратегии

Как видно из представленной схемы (рис. 1) маркетинговая и инвестиционная стратегии разрабатываются параллельно, при этом в процессе их разработки может осуществляться корректировка общей стратегии. Выбор инвестиционных приоритетов должен происходить в соответствии с маркетинговой стратегией инвестирования. Возможна следующая формулировка этого понятия: маркетинговая стратегия инвестирования - долгосрочные маркетинговые цели предприятия, основанные на анализе рыночной ситуации и возможностей предприятия, пути их достижения, способ-

ствующие наиболее эффективному распределению и использованию инвестиционных ресурсов в рамках определенной инвестиционной деятельности.

Кроме вышесказанного, следует отметить, что маркетинг дает возможность предприятиям, учитывая нужды и запросы потребителей, быть готовыми к изменениям на рынке, адаптироваться к ним и вести гибкую политику относительно распределения инвестиционных ресурсов [5; 6]. Стратегическое видение перспектив бизнеса, учитывающее внешнюю среду, дает возможность предприятию найти и занять позицию в отрасли, где предприятие будет лучше всего защищено от влияния конкуренции, или сможет со своей стороны оказать влияние на нее. Знание источников конкурентного давления обеспечивает фундамент для стратегического плана действий, позволит выявить слабые и сильные стороны, четкое определение позиционирования в отрасли и определить факторы угроз в конкретной отрасли.

Основой оценки инвестиционной привлекательности бизнеса, по мнению автора, является процесс маркетингового обоснования инвестиционной деятельности (МОИД). МОИД – система комплексного применения маркетинговых подходов к управлению инвестициями, которые позволяют при помощи маркетингового инструментария обоснованно определять цели инвестиционной деятельности, учитывать возможные риски, оптимизировать использование финансовых и других ресурсов, контролировать исполнение составленного плана. Первым этапом изучения коммерческих перспектив развития бизнеса является анализ процесса МОИД.

Особое внимание в процессе МОИД предприятия следует уделять товару, как основному источнику доходов и формирования притока капитала в процессе инвестиционной деятельности. Под товаром, произведенным в результате реализации инвестиционного проекта, понимается все, что можно предложить на рынке для приобретения, использования с целью удовлетворения определенных потребностей. Таким образом, можно предложить следующую формулировку: инвестиционный товар - материальные блага или услуги, произведенные в процессе использования инвестиционных средств, способные удовлетворять потребности, предъявляемые покупателями. Обобщая изложенное выше, можно предложить возможный вариант трансформации показателей мар-

кетингового обеспечения эффективности воспроизводственного процесса в показатели инвестиционной привлекательности бизнеса, которые представлены на рис. 2.

Рис. 2. Трансформация показателей маркетингового обеспечения эффективности воспроизводственного процесса в показатели привлекательности бизнеса

Успешное управление инвестициями на основе философии маркетинга в рамках бизнеса и основой улучшения инвестиционной ситуации в стране является решение следующих задач:

- выживание предприятий в условиях конкурентной борьбы;
- избежание банкротства и крупных финансовых неудач;
- лидерство в конкурентной среде;
- максимизация “цены” фирмы;
- рост объемов производства и реализации продукции;
- максимизация прибыли;
- снижению рисков.

Основываясь на опыте зарубежных компаний, учитывая возможности отечественных предприятий, сделан обоснованный вывод о том, что для успешного перспективного планирования деятельности бизнес-организаций, необходима разработка системы маркетинговых критериев, проведение их четкой классификации. Это даст возможность принимать обоснованные решения о формах и методах вложения инвестиций в тот или иной бизнес в условиях высокого уровня неопределенности среды хозяйствования и рисков, присущих экономике Украины. Ориентация предприятий на маркетинговые принципы управления является важным условием повышения эффективности воспроизводственных процессов на основе инвестиционно-инновационного роста бизнеса.

Литература

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф – М.: Экономика, 1999. – 129 с.
2. Багиев Г.Л. Маркетинг / Г.Л. Багиев, В.М. Тарасевич – М.: Экономика, 2000. – 703 с.
3. Васеленко В.О. Стратегічне управління / В.О. Васеленко, Т.І. Ткаченко: навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 176 с.
4. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения / П. Друкер ; пер с англ. М. Котельниковой. – М.: Фиар-пресс. – 1998. – 288 с.
5. Мазур И.И. Управление проектами / И.И. Мазур, В.Д. Шапиро, Н.Г. Ольдерогге. – М.: ЗАО «Издательство и экономика», 2001. – 574 с.
6. Хруцкий В.Е. Современный маркетинг / В.Е. Хруцкий– М.: Финансы и статистика, 1999. – 528 с.

УДК 336.77:330.567.22(477)

Непран А.В.

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой учета и аудита Харьковского экономико-правового университета

Халин В.П.

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита Харьковского экономико-правового университета

Новикова К.И.,

студентка 4 курса Харьковского экономико-правового университета

Развитие потребительского кредита в Украине

Аннотация

В статье рассмотрена роль потребительского кредита в обеспечении сбалансированности экономического развития Украины. Установлено, что рост кредитования населения привел к сокращению внутренних сбережений, росту импорта, вытеснению продукции отечественного производства. В качестве мер предлагается введение ограничений на доходность операций по кредитованию населения.

Ключевые слова: кредит, потребительский кредит, процентная ставка, нефинансовые корпорации, домашние хозяйства, сбережения.

Анотація

У статті розглянута роль споживчого кредиту у забезпеченні збалансованості економічного розвитку України. Встановлено, що зростання кредитування населення призвело до скорочення внутрішніх заощаджень, росту імпорту, витісненню продукції вітчизняного виробництва. В якості заходів пропонується введення обмежень на доходність операцій по кредитуванню населення.

Ключові слова: кредит, споживчий кредит, процентна ставка, нефінансові корпорації, домашні господарства, заощадження.

Annotaition

In the article consider the role of consumer credit in balancing economic development of Ukraine. During growth of lending led to a reduction in domestic savings, increased imports displace domestic production. Among the measures proposed restrictions on the profitability of lending population.

Keywords: credit, consumer credit, interest rate curves nonfinancial corporations, households, savings.

Постановка проблеми. На протязенні последнего десятилетия в Украине достаточно активно развивается кредитование физических лиц. Так, например, за 2007 г. задолженность населения по кредитам увеличилась на 174,9 % — с 82,0 млрд. до 160,4 млрд. грн. В 2008 г. в абсолютном выражении наблюдалось значительное увеличение прироста: задолженность возросла почти на 120,1 млрд. грн. А в 2009 г. эта тенденция значительно замедлилась: за первые восемь месяцев физическим лицам было выдано кредитов на сумму 255,7 млрд. грн. К концу 2012 г. задолженность населения по кредитам составила 187,6 млрд. грн. Увеличивается количество банков, которые совместно с торговыми организациями разрабатывают специальные программы кредитования, предлагают населению кредиты на неотложные нужды, образование, приобретение товаров длительного пользования и т. д.

Безусловно, положительной стороной этого процесса является рост товарооборота, но имеются и тревожные тенденции, служащие как бы «обратной стороной медали». Начиная с 2006 г. происходил процесс «выталкивания» части банковского кредита из сферы материального производства. Кроме того, ускоренный рост кредитования населения не привел к соответствующему увеличению объемов производства национальной экономики. Не произошло существенных изменений в структуре производства, в том числе и промышленности. Все это заставляет по-новому посмотреть на роль потребительского кредита как фактора стимулирования экономического развития в Украине.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучению проблем потребительского кредита и его воздействия на динамику экономического роста посвящены работы таких ученых, как В.

Геец, В. Корнеев, В. Кудряшов, М. Крупка, А. Мороз, М. Савлук, И. Лютый и др. Многие ученые, занимавшиеся этой важной проблемой (В. Геец [1], О. Дзюблюк [2], Г. Карчева [3]) акцентировали внимание на то, в последние годы банковский капитал все шире развивает потребительский кредит. Это стало возможным в результате существенных изменений структуре активных операций банков.

Важную роль в стимулировании потребительского кредитования сыграла бюджетно-налоговая политика. По мнению И.А. Нидзельской, социально ориентированная бюджетная политика, которая длительное время стимулировала спрос населения, способствовала наращиванию объемов кредитования домашних хозяйств [4, с. 105]. Следует согласиться с высказыванием В. Зражевского, что ситуация, при которой население оказывается в «долговой яме», должна быть исключена в принципе посредством активизации государственной политики в данной сфере [5, с. 111].

Вместе с тем остались малоисследованными вопросы о роли потребительского кредита обеспечении сбалансированности развития национальной экономики, совершенствовании структуры производства. Предварительный анализ тенденций в развитии потребительского кредитования с точки зрения его влияния на национальную экономику позволяет критически отнестись к высказываниям тех экономистов, которые полагают, что потребительских кредит выступает важным фактором стимулирования развития украинской экономики.

Формулирование целей статьи (постановка задания). Целью исследований является изучение роли потребительского кредита стимулировании экономического развития, в формировании основных макроэкономических пропорций.

Изложение основного материала исследования. В современных условиях развития кредитно-денежных отношений все возрастающую роль в удовлетворении потребностей широких слоев населения занимает потребительский кредит. Это в основном ссуды с рассрочкой погашения. В странах с развитой рыночной экономикой более половины их приходится на приобретение автомобилей и домов, значительная часть используется для покупки товаров длительного пользования. В отличие от банковского кредита, который используется главным образом для обеспечения непрерывности и расширения производства и чьи ссуды предостав-

ляются функционирующим предприятиям, потребительский кредит призван способствовать реализации произведенной продукции, и кредит предоставляется главным образом населению.

В Украине до конца XX в. банки практически не занимались финансированием потребительского кредита. Лишь в последнее десятилетие быстро растут активные операции банков в сфере потребительского кредита, что стало возможным в результате существенных изменений в банковской деятельности. В целом задолженность населения по потребительскому кредиту в Украине возросла с 16,1 млрд. грн. в 2004 г. до 280,5 млрд. грн. в 2008 г.

Рассмотрим место населения среди других заемщиков банковского кредита. В табл. 1 представлены данные, характеризующие основные секторы в распределении кредитов, выданных банковской системой страны.

Таблица 1

Объем и структура банковских кредитов по секторам экономики

Показатели	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.
Кредиты, выданные населению: млрд грн	160 386	280 490	241 249	209 538	201 224	187 629
в % к общему объему внутреннего кредита	37,6	38,2	33,4	28,6	25,1	23,0
Кредиты, выданные нефинансовым корпорациям: млрд грн	260 476	443 665	462 215	500 961	575 545	605 425
в % к общему объему внутреннего кредита	61,0	60,4	63,9	68,4	71,8	74,3
Кредиты, выданные государству: млрд грн	4	12	5 755	8 817	8 532	5 803
в % к общему объему внутреннего кредита	0,0	0,0	0,8	1,2	1,1	0,7

Рассчитано по: Бюллетень Национального банка Украины за 2012 год [Электронный ресурс] – Режим доступа : [hpt://www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua).

Как свидетельствуют данные табл. 1, в динамике потребительского кредитования можно выделить два периода. В первом периоде (2007–2008 гг.) наблюдался ускоренный рост объемов потребительского кредита. В 2007 г. темп прироста потребительского кредита составил 95,6 %, в 2008 г. — соответственно 74,9 %. В результате удельный вес кредитов, выданных населению, в общей

сумме банковского кредита возрос с 8,7 % в 2002 г. до 38,2 % в 2008 г. Во втором периоде (2009–2012 гг.) наблюдается устойчивое снижение задолженности населения по кредитам. В результате доля кредитов, выданных населению, сократилась с 38,2 % в 2008 г. до 23,0 % в 2012 г.

Таким образом, в докризисный период около 40 % кредитов направлялось для финансирования текущих потребностей населения. Доля нефинансовых корпораций до начала финансово-экономического кризиса устойчиво сокращалась. Лишь в последние несколько лет она достигла почти 70 %. Одной из главных причин структурной перестройки портфеля банковского кредита стала более высокая прибыльность этих операций (рис. 1).

Рис. 1. Процентная ставка по краткосрочным кредитам (до 1 года), выданным депозитными корпорациями, по секторам экономики (в национальной валюте; %)

Источник: Бюллетень Национального банка Украины за 2012 год [Электронный ресурс] – Режим доступа : [hpt://www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua).

Так, если в конце 2012 г. процентная ставка по краткосрочным кредитам, выданным населению, составила 26,8 %, то в то время нефинансовым корпорациям – лишь 16,6 %. Начиная с 2010

г. усиливается разрыв между процентными ставками, выданными нефинансовым корпорациям и населению. Аналогичная ситуация и по долгосрочному кредитованию (рис. 2).

Важной особенностью последних лет является рост роли населения как потребителей долгосрочного ссудного капитала. Если в 2006 г. удельный вес долгосрочных кредитов, выданных населению, составил 43,5 %, то в 2008 г. он увеличился до 49,4 %. После финансово-экономического кризиса 2008–2009 гг. наблюдается абсолютное и относительное сокращение роли населения как заемщика долгосрочных кредитных ресурсов. В конце 2011 г. задолженность населения по долгосрочным кредитам составила 165,4 млрд. грн. против 252,9 млрд. грн. в 2008 г. В результате этой тенденции доля населения в общем объеме долгосрочного кредитования за 2007–2011 гг. с 49,4 % до 32,8 %.

Таким образом, высокая доходность потребительского кредитования обусловила переориентацию банков с кредитования реального сектора на кредитование населения.

Рис. 2. Процентная ставка по долгосрочным кредитам (от 1 до 5 лет), выданными депозитными корпорациями, за секторами экономики (в национальной валюте; %)

Источник: Бюллетень НБУ за 2011 п. (<http://www.bank.gov.ua>).

Это, в свою очередь, негативно сказалось как на формировании сбережений в экономике, так и на динамике торгового и платежного балансов страны. Так, дефицит торгового баланса Украины в 2011 г. составил 80,9 млрд. грн. против 15,5 млрд. грн. в 2006 г. В целом же за 2006–2011 гг. сумма дефицита торгового баланса составила 260,2 млрд. грн. Значительная часть товарооборота формируется за счет импорта (табл. 2).

Таблица 2

Доля продажи потребительских товаров, произведенной в Украине, через торговую сеть предприятий, %

	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.
Все товары	70,5	67,3	64,5	63,1	67,4	64,3	61,9
Продовольственные товары	90,9	89,3	88,2	88,2	88,4	88,2	87,2
Непродовольственные товары	57,6	55,2	52,9	51,2	54,7	50	47,2
ткани	64,8	58	57,8	66,9	70,3	72,1	64,6
одежда и белье с тканей	23,5	19,8	18,7	16,6	15,4	10,7	10,8
изделия текстильные для домашнего употребления и интерьера	36	31,3	37,4	53,6	47,7	45,2	46,8
одежда из кожи, меха и другие изделия из них	81,2	61,8	41,6	24,5	28,5	12	12,8
головные уборы	71,7	54,7	42	32,5	43,5	35,5	31,5
трикотаж	16,9	16	12	9,8	12,6	10,4	7,3
обувь кожаная, текстильная, включая спортивную	8,8	6,5	4,2	4,5	6,4	4	3,4
обувь резиновая и полимерная	26,6	18,3	11,2	9	6,7	9,1	8,1
прочие непродовольственные товары	73,9	71,3	67,7	64,9	63,3	61,7	63,7

Рассчитано по: Внутренняя торговля в 2011 г. [Электр. ресурс] : статистический сборник / Государственный комитет статистики Украины. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>;

Данные табл. 2 свидетельствуют, что значительная часть товарооборота в Украине формируется за счет импорта. Так, в 2011 г. удельный вес импортных товаров в общем объеме реализации торговых предприятий составил 38,1 % против 29,5 % в 2005 г. Особенно значительно возросла доля непродовольственных товаров, импортируемых в страну. Так, удельный вес головных уборов, произведенных в Украине, сократился с 71,7 % в 2005 г. до 31,5 % в 2011 г., одежды из кожи – с 81,2 до 12,8 %, обуви кожаной – соответственно с 8,8 до 3,4 %.

Таким образом, возросший потребительский спрос приводит к росту производства не в Украине, а за ее пределами. Продукция отечественного товаропроизводителя, в особенности промышленности, направлена удовлетворения промежуточного потребления и экспорта. К сожалению, положительных изменений в этом направлении за последние годы, несмотря на меры, предпринятые Кабинетом Министров Украины, нет.

Основой экономического роста является ускорение инвестиционных процессов, направленных на модернизацию и совершенствование производственных процессов. Именно инвестициям принадлежит решающее место в обеспечении устойчивого экономического роста, повышении уровня благосостояния населения страны. Инвестиционный процесс в национальной экономике в значительной мере обеспечивается за счет национальных сбережений. Как известно, в закрытой экономике главным источником финансирования накопления капитала являются сбережения населения. Вместе с тем рост кредитования населения привел к тому, что население стало чистым заемщиком. Это, в свою очередь, негативно повлияло на кредитование реального сектора экономики (табл. 3).

Таблица 3

Соотношение сбережений и кредитов, выданных населению в Украине

	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.
Депозиты домашних хозяйств, млн грн	167239,0	217860,0	214098,0	275092,9	310390,5	369264,2
В % к предыдущему году	53,6	30,3	-1,7	28,5	12,8	19,0
Кредиты, выданные населению, млн грн	160386,0	280490,0	241249,0	209538,4	201224,0	187629,3
В % к предыдущему году	95,6	74,9	-14,0	-13,1	-4,0	-6,8
Разница между депозитами и кредитами населения, млн грн	6853,0	-62630,0	-27151,0	65554,5	109166,4	181634,9

Рассчитано по: Бюллетень Национального банка Украины за 2012 год [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.bank.gov.ua>.

Чрезмерное разбухание потребительского кредита привело к тому, что баланс между сбережениями и кредитом населения стал

отрицательным. В результате значительная часть спроса на банковский капитал в Украине удовлетворялась за счет внешних займов. Исходя из данных платежного баланса Украины, сальдо по кредитам и облигациям составило (млрд. дол.): В 2005 г. – 7,6, в 2006 г. – 12,5, в 2007 г. – 23,1, а в 2008 г. – 12,4. В отличие от 2008 г. в 2009 г. сальдо было отрицательным (9,1 млрд. долл.). В целом за 2005-2008 гг. сумма положительного сальдо по кредитам и облигациям составила 55,6 млрд. долл. США. Общая сумма притока прямых инвестиций (сальдо) достигла к 2009 г. 37,0 млрд. долл., а портфельных инвестиций (акционерный капитал) – 1,6 млрд. долл. Всего же с января 2005 г. по декабрь 2009 г. импорт иностранных капиталов в Украину составил 38,6 млрд. долл. Часть этого капитала, попав на внутренний рынок ссудных капиталов, способствовала «снятию» перенапряжения.

Колоссальный приток иностранного капитала в Украину имеет негативные последствия для национального капитала. Страна попадает в долговую зависимость от иностранных кредиторов.

Выводы. Ускоренный рост банковского кредита в Украине привел к тому, что значительная часть кредитных ресурсов направлялась банками для финансирования потребительского спроса. Последствиями таких действий стало резкое увеличение дефицита торгового и платежного баланса, увеличение доли импорта в структуре продукции торговых предприятий. Кроме того, рост потребительского кредита привел к тому, что население стало «чистым заемщиком». Это, в свою очередь, способствовало замедлению кредитования реального сектора экономики. Перестройка портфеля банковских кредитов в значительной мере связана с более высокой доходностью этих видов операций. Поэтому в качестве мер, направленных на улучшение ситуации, должно стать ограничение процентных ставок по потребительскому кредитованию. Процентная ставка по банковским кредитам, выданным населению, должна быть ниже процентной ставки, выданной нефинансовым корпорациям. Установление ограничений на процентную ставку по кредитам населения со стороны НБУ будет способствовать перестройке портфеля банковских кредитов в сторону повышения доли предприятий реального сектора экономики.

Литература

1. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Геєць В.М., Шинкарук Л.В., Артёмова Т.І. та ін.]; за ред. Л.В.Шинкарук ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 696 с.

2. Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання: монографія / за ред. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 384 с.

3. Карчева Г.Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України / Г.Т. Карчева ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2012. – 520 с.

4. Нідзельська І. А. Кредитні ризики та їх наслідки для банківської системи України в умовах поглиблення кризи / І. Нідзельська // Фінанси України. – 2009. – № 8. – С. 102–108.

5. Зражевский В. Сегодня и завтра российской банковской системы / В. Зражевский // Вопросы экономики. – 2006. – № 10. – С. 108–113.

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

УДК 811.111'25:378.147

Бондар О.В.
преподаватель
кафедры иностранных
языков Харьковского
экономико-правового
университета

Ложные друзья переводчика в межязыковом и внутреннеязыковом контексте

Анотація

Статтю присвячено проблемі «хибних друзів перекладача» в сучасній англійській мові. Запропонована класифікація такої лексики, описано її динамічний характер. Розглянуто специфічну групу сучасних інтралінгвальних «хибних друзів перекладача», поява яких була зумовлена дією позамовних чинників та дивергентними процесами у мові.

Ключові слова: перекладач, хибні друзі, лексика, мова, переклад.

Аннотация

Статья посвящена проблеме «ложных друзей переводчика» в современном английском языке. Предложена классификация такой лексики, описан ее динамичный характер. Рассмотрена специфическая группа современных интралингвальных «ложных друзей переводчика», появление которых было обусловлено действием внеязыковых факторов и дивергентными процессами в языке.

Ключевые слова: переводчик; ложные друзья; лексика, язык, перевод.

Annotation

Since ancient times people use translations from one language into others. But nobody can tell exactly when the first translation was made. It is known only that this event took place when people having different mother tongues began to communicate with the help of an intermediary – translator. Thanks to translation people could communicate in multinational states, translation helped interlingual and intercultural communication. Translation favored the spreading of religion. Ukrainian and foreign linguists emphasize the role that translation plays

in the development of science, culture, economy, literature and language itself. Sometimes, translators (or simply people who learn foreign languages) during their professional activity can be entrapped by the words which have similar form, but different meaning. These words are known as “false friends of translator”. Our work is devoted to this aspect of the theory of translation.

The aim of our work is to reveal the main features of the “false friends of translator”, thus defining the following tasks:

1. To give the definition of “translator’s false friends”.
2. To reveal the reasons of “false friends” formation.
3. To analyze “translator’s false friends” in different languages.
4. To carry out practical research on this problem.

Keywords: translator, false friends, vocabulary, language, translation.

В современном языкознании все более широкое распространение получает синхронно-сопоставительный метод. Зародившись еще в XIX веке, он приобретает все большую популярность прежде всего среди лингвистов Женевской и Пражской школ, в советском языкознании, во Франции, США и в других странах, начиная с 30-х годов XX в. и, главным образом, в последние десятилетия. Роль сопоставительного изучения языков особенно возрастает, в частности, в связи с широкими возможностями приложения его выводов в таких областях, как общий и машинный перевод, обучение иностранным языкам и др. Данное направление лингвистических исследований стимулируется и его связями с другими важными теоретическими проблемами языкознания, включая вопросы двуязычия и многоязычия и языковых контактов.

Синхронно-сопоставительный метод направлен на установление совпадений и различий в языковых структурах, рассматриваемых с позиций не развития, а функционирования, то есть в плане синхронии, причем сопоставляться могут языки, относящиеся к любым языковым семьям и любым историческим периодам. Фактически внимание исследователей привлекают почти исключительно новые языки в связи с прикладными задачами. Сопоставление, проводимое отдельно для каждого уровня языковой структуры, может опираться на описательную или структуральную методику. Но в любом случае конечной целью его обычно является установление возможностей преобразования языковых систем в про-

цессе перевода или установление степени близости отдельных элементов и целых систем в изучаемом втором и родном языках как основы при подготовке учебных материалов для преподавания иностранного языка.

В частности, слова любых двух синхронически сопоставляемых языков с точки зрения их предметно-логической отнесенности могут находиться в отношениях либо эквивалентности (чаще – относительной, в пределах специальных областей лексики – также абсолютной), либо безэквивалентности. Учитывая, кроме того, соотношение звуковой (или графической) стороны эквивалентных слов и соотношение их синтагматических, речевых характеристик, можно далее разграничить синхронические межъязыковые категории абсолютной и относительной синонимии, омонимии и паронимии. Роль межъязыковых синонимов играют слова обоих языков, полностью или частично совпадающие по значению и употреблению (и, соответственно, являющиеся эквивалентами при переводе). Межъязыковыми омонимами можно назвать слова обоих языков, сходные до степени отождествления по звуковой (или графической) форме, но имеющие разные значения. Наконец, к межъязыковым паронимам следует отнести слова сопоставляемых языков, не вполне сходные по форме, но могущие вызвать у большего или меньшего числа лиц ложные ассоциации и отождествляться друг с другом, несмотря на фактическое расхождение их значений. В свою очередь межъязыковые синонимы можно разделить на внешне сходные (до степени отождествления в процессах соприкосновения и сопоставления языков) и внешне различные. Безэквивалентная лексика, как правило, имеет специфическую внешнюю форму, хотя и здесь возможны случаи межъязыковой омонимии и паронимии.

В практике переводческой и лексикографической работы, а также преподавания иностранных языков особые трудности представляют межъязыковые относительные синонимы сходного вида, а также межъязыковые омонимы и паронимы. Все эти семантически несколько разнородные случаи объединяет то практическое обстоятельство, что слова, ассоциируемые и отождествляемые (благодаря сходству в плане выражения) в двух языках, в плане содержания или по употреблению не полностью соответствуют или даже полностью не соответствуют друг другу. Именно поэтому слова такого типа получили во французском языкознании на-

звание *faux amis du traducteur* – «ложных друзей переводчика»). Данный термин, закрепившийся во французской, а отсюда и в русской лингвистической терминологии, имеет то преимущество перед параллельно употребляемыми немецким и английским описательными оборотами, что он может быть отнесен к любым словам соответствующего типа, не сводя их к более частному случаю - иностранным словам, выступающим в данной роли.

Принципиально следует различать понятия «ложные друзья переводчика», в устной и письменной формах речи. Это требование обязательно в случае сопоставления языков с совершенно различными письменностями или, напротив, в случае языков с общей письменностью, но фонематически несходной лексикой. Для русского и английского языков с их сходными видами письма, находящимися в закономерных соответствиях, данное разграничение фактически может не проводиться, хотя степень, до которой сопоставляемые лексемы отождествляются двуязычными лицами, и здесь оказывается несколько различной в каждой из форм речи, а в определенных случаях отождествление разноязычных слов вообще имеет место только в одной из форм речи (например, русск. «гейзер» и англ. «geyser» [ˈgi:zə] «газовая колонка для ванны» сходны только в написании).

Исторически «ложные друзья переводчика» являются результатом взаимовлияний языков, в ограниченном числе случаев могут возникать в результате случайных совпадений, а в родственных, особенно близкородственных, языках основываются на родственных словах, восходящих к общим прототипам в языке-основе. Их общее количество и роль каждого из возможных источников в их образовании оказываются различными для каждой конкретной пары языков, определяясь генетическими и историческими связями языков.

С первого взгляда может показаться, что «ложные друзья переводчика» способны вводить в заблуждение только людей, начинающих изучение языка и плохо владеющих им. В действительности, как отмечают исследователи этой лексической категории, дело обстоит наоборот: основная масса «ложных друзей» (за исключением немногих, наиболее наглядных случаев, преимущественно относящихся к омонимии) оказывается опасной именно для лиц, уверенно и практически удовлетворительно пользующихся языком, хотя и не достигающих степени адекватного несмешанно-

го двуязычия и поэтому допускающих ложные отождествления отдельных элементов систем иностранного и родного языков. Так возникают многочисленные семантические кальки и случаи нарушений лексической сочетаемости или стилистического согласования не только в процессах пользования иностранной речью, но и при переводах на родной язык и даже в оригинальном словоупотреблении в родном языке.

При этом нельзя считать, что любые ошибки этого рода свидетельствуют о недостаточном владении чужим языком или о небрежности говорящего, тогда как совершенное владение языком специалист (преподавателя, переводчика) гарантирует его от ошибок. Как признается в современной теоретической лингвистике, владение вторым языком в большинстве случаев не бывает вполне безукоризненным, а равно свободное абсолютно правильное параллельное использование двух языков является лишь теоретически допустимой абстракцией. Отсюда следует, что подавляющее большинство людей, знающих языки, может, хотя и в очень различной степени, допускать ошибки в словоупотреблении и переводе. Основными источниками таких ошибок являются отношения сходства или кажущейся идентичности (*similarity and near-identity*) материала обоих языков по звучанию или по функции. В частности, в области лексики именно «ложные друзья переводчика» не только особенно часто дезориентируют массового переводчика, но порой могут вводить в заблуждение и специалиста-филолога (в том числе лексикографа, переводчика-профессионала преподавателя), что, в случае исключительности таких фактов, не дает оснований относить его к лицам, недостаточно знающим язык в целом.

Ограничимся единичными иллюстрациями ошибочных переводов, проникающих в художественную и научную литературу и периодическую печать. Так, *ammunition* «заряды, боеприпасы» нередко передается как «амуниция», что в русском языке значит «снаряжение военнослужащего (кроме оружия и одежды)», несмотря на полную неуместность данного русского слова в контексте, относящемся к жизни Робинзона Крузо на необитаемом острове или к торговой деятельности лавочки огнестрельного оружия, обслуживающей американских пионеров-поселенцев. *Expert* «специалист» часто переводится как эксперт в контекстах, где речь идет просто об инженере или враче, не имеющих никакого отношения к экспертизам. Читатель с недоумением узнает о крайней

бедности семьи английского ректора, не подозревая, что в подлиннике речь идет не о руководителе университета, а о приходском священнике.

В расхождении понятийного, предметно-логического содержания ложно, отождествляемых английских и русских слов сказывается своеобразие классификаций явлений, свойств и отношений объективного мира, характерных для семантики каждого языка. Так, например, англ. «agony» выражает широкое понятие о душевных и физических страданиях и их проявлениях, что отражается в англо-русском словаре как 1) предсмертные муки, агония (напр., *agony of death, mortal agony*); 2) сильнейшая физическая боль, мука; как в примере из Дж. Голсуорси: «...Dartle seized his wife's arm, and... twisted it. Winifred endured the agony with tears in her eyes, but no murmur...»; 3) внезапное проявление, взрыв, приступ чувств(а), как в *agony of fear* «приступ страха»; 4) сильная душевная борьба, отчаяние, горе, как в «He is in agony because of this conflict of ideas». Русское же слово агония означает лишь предсмертные физические муки (англ. *throes of death, death-struggle*, тж. *agony*).

Различия в лексической сочетаемости соответствующих русских и английских слов создают значительные трудности при изучении языков и при переводе, но, как правило, не находят достаточного отражения в двуязычных словарях. При этом предполагается, что такие трудности практически всегда преодолимы при обычном (не машинном) переводе, т. к. переводчик, опирающийся на свое языковое чутье, «чувствует», в каких сочетаниях допустимы рекомендованные в словаре слова. Это, в основном, верно применительно к родному языку, но обычно в значительно меньшей степени относится к языкам иностранным. Положение осложняется тем обстоятельством, что предпочтение, отдаваемое тому или иному слову в данном сочетании, не может быть обосновано ничем, кроме традиции. Например, слова «industry» – индустрия в значении «промышленность» совпадают по значению, но первое далеко не всегда переводится вторым, так как если социалистическая, капиталистическая, современная, тяжелая, легкая, машиностроительная – индустрия или промышленность звучат одинаково правильно, то, согласно нормам русского литературного словоупотребления, можно говорить только об автомобильной, атомной, бумажной, газовой, горной, добывающей, консервной, мукомоль-

ной, нефтяной, обрабатывающей, пищевой, рудной, содовой, стеклотрувной, строительной, ткацкой, электротехнической, энергетической и пр. промышленности, но не индустрии. Расхождения в сочетаемости делают не вполне взаимозаменяемыми при переводе даже такие явно синонимичные интернационализмы, как англ. «international» (мы не говорим о местных оттенках в употреблении этого слова в США и Канаде) – русск. «интернациональный»: в русском языке наряду со словом интернациональный в том же значении употребляется слово международный, традиционно предпочтительное в подавляющем большинстве сочетаний, тогда как английское слово не знает ограничений в лексической сочетаемости и употребляется во всех случаях, где оно уместно по значению.

Литература:

1. Борисова Л.И. Ложные друзья переводчика: общенаучная лексика [Текст] / Л.И. Борисова. – М.: НВИ – Тезаурус, 2002. – 212 с.
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) [Текст] / В.С. Виноградов. – М.: Институт общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
3. Зубков М. Сучасний англо-український, українсько-англійський словник [Текст] / М. Зубков, В. Мюллер. – К.: Школа, 2009. – 752 с.
4. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) [Текст] / І.В. Корунець. – В.: Нова Книга, 2001. – 448 с.
5. Краснов К.В. Англо-русский словарь «ложных друзей переводчика» [Текст] / К.В. Краснов. – М.: Эра, 2004. – 640 с.
6. Левицкая Т.П. Теория и практика перевода с английского языка на русский [Текст] / Т.П. Левицкая, А.М. Фитерман – М.: Изд. лит-ры на ин. яз., 1987. – 125 с.
7. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: АН СРСР, 1961. – 160 с.

УДК 316.2:331.5(477)

Борюшкіна О.В.
старший викладач
кафедри гуманітарних та
фундаментальних
дисциплін Харківського
економіко-правового
університету

Ринок праці великого міста в сучасних умовах розвитку українського суспільства

Анотація

Стаття присвячена основним проблемам, що потребують вирішення для забезпечення стабільного функціонування вітчизняного ринку праці та, зокрема, ринку праці великого міста спільними зусиллями держави, органами місцевого самоврядування, профспілками, громадськими об'єднаннями.

Ключові слова: ринок праці; працевлаштування; зайнятість.

Аннотация

Статья посвящена основным проблемам, требующим решения для обеспечения стабильного функционирования украинского рынка труда и, в частности, рынка труда большого города совместными усилиями государства, органов местного самоуправления, профсоюзов, общественных объединений.

Ключевые слова: рынок труда; трудоустройство; занятость.

Annotation

The article is devoted to the main issues to be addressed to ensure the stable operation of the Ukrainian labour market and, in particular, the labour market of the big city, local authorities, trade unions and civil society groups.

Keywords: the labour market, employment.

Становлення ринкової економіки в Україні передбачає формування розвиненого ринку праці. Ринок праці є помітним соціальним явищем, що стосується як економіки, так і життєвих стратегій

та способу життя економічно активного населення. З початком ринкових перетворень в Україні у 1990-х рр. автоматично починає формуватися і ринок праці, але на сьогодні не можна ще говорити про остаточну його інституціоналізацію, вирішення комплексу проблем, пов'язаних з працевлаштуванням різних верств та категорій населення.

Права та обов'язки громадян у сфері зайнятості населення регулюються Конституцією України, Кодексом законів про працю України, законами України «Про зайнятість населення» та «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», а також законодавством про освіту, оплату праці, організації роботодавців, професійні спілки, місцеві державні адміністрації, місцеве самоврядування, правовий статус іноземців та осіб без громадянства тощо. Таким чином, законодавці створили правову базу для функціонування ринку праці, хоча це не означає автоматичного вирішення низки проблем, що закономірно постають на шляху виведення відносин між роботодавцями і найманими працівниками з «тіні» та перетворення ринку праці на «цивілізовану» інституцію.

Український уряд також розуміє важливість та необхідність удосконалення механізмів державного регулювання у сфері зайнятості населення відповідно до сучасних вимог соціально-економічного розвитку країни, гармонізації законодавства про зайнятість населення з міжнародними правовими нормами. Поглиблення економічних реформ, розвиток різних форм власності, конкурентних відносин, вільний вибір зайнятості, лібералізація візового режиму вимагають від нього формування адекватної політики зайнятості та ефективних механізмів її регулювання. Зокрема, за словами міністра соціальної політики С. Тігіпко, пріоритетом для дій стає концентрація зусиль державних органів, соціальних партнерів та інших суб'єктів ринку праці на охопленні офіційною зайнятістю всіх працездатних громадян, особливо, безробітних, створенні нових робочих місць та підвищенні конкурентоспроможності робочої сили [6].

На нашу думку, до основних проблем, що потребують вирішення для забезпечення стабільного функціонування вітчизняного ринку праці та, зокрема, ринку праці великого міста спільними зусиллями держави, органами місцевого самоврядування, профспілками, громадськими об'єднаннями, належить наступне:

•високий рівень тіньової зайнятості. За даними завідувачої відділом економіки праці Інституту демографії та соціологічних досліджень НАН України Л. Лісогор наприкінці 2011 року у «тіні» працювало 4,6 млн. чоловік або 22,6% економічно активного населення віком 15–70 років [5]. Громадяни, які працюють у неформальному секторі економіки, позбавлені соціального захисту у разі настання страхового випадку. Починаючи з 2009 року, кількість застрахованих працівників зменшилась на 1,37 млн. осіб – майже на 10%. До того ж, на даний час чисельність офіційно працюючих зрівнялася з чисельністю пенсіонерів, відповідно збільшується навантаження на державний бюджет, унеможлиблюється забезпечення гідних пенсій та інших соціальних виплат. [3];

•високий рівень економічно неактивного населення працездатного віку – майже 8 мільйонів. За умови створення сприятливого середовища на ринку праці 40% з них може розглядатися як суттєвий ресурс для сповнення трудового потенціалу держави [3];

•відставання якості робочої сили від потреб сучасної економіки. На сьогодні лише 9 % облікової кількості штатних працівників (або 1 млн. осіб) охоплюються системою професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників. Періодичність підвищення кваліфікаційного рівня працівників становить у середньому 11 років, тоді як у країнах Євросоюзу – близько 5 років [4];

•дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили практично за всіма групами професій. Особливо позначається нестача кадрів на високотехнологічних промислових виробництвах. Як наслідок, у середньому по Україні наприкінці 2011 року на одну вакансію претендувало 8 осіб. Майже у двох третинах регіонів ситуація була ще більш напруженою [4];

•суттєвий рівень безробіття серед молоді (особливо до 25 років). У 2011 рівень безробіття у віковій категорії 15–24 становив майже 20% [4]. Це пов'язано, зокрема, із недоліками існуючої системи професійного навчання, відсутністю належної співпраці між навчальними закладами, роботодавцями та місцевими органами виконавчої влади, незадовільними умовами праці, недостатньою мотивацією молодих громадян до оволодіння робітничими професіями, низьким рівнем їх професійної адаптації на виробництві тощо;

• на фоні недостатньо сприятливого інвестиційного клімату, відчутно низьким залишається рівень підприємницької ініціативи громадян, що, зокрема, свідчить про необхідність приділити більшої уваги механізмам державної підтримки підприємницької діяльності громадян;

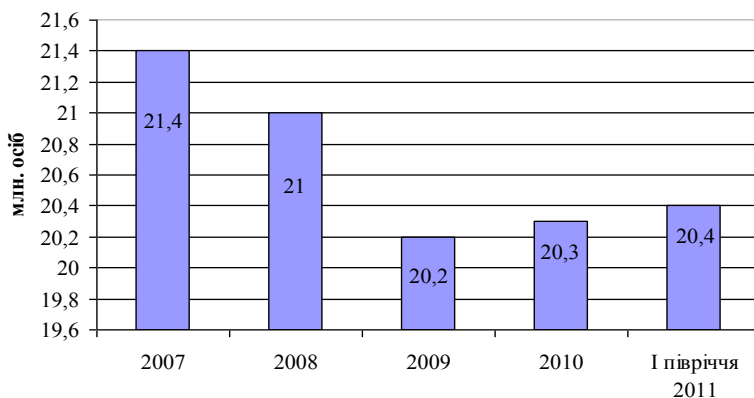
• відсутність механізмів співпраці та взаємодії між Державною службою зайнятості та приватними кадровими агентствами, база вакансій та шукачів роботи яких у п'ять разів перевищує відповідну базу Державної служби зайнятості, спотворює систему ефективної підготовки кадрів, яких потребує економіка. При цьому інформація, яка міститься в Єдиній інформаційно-аналітичній системі державної служби зайнятості, обмежується вільними вакансіями з непривабливою заробітною платою, мабуть, у розрахунку на пошукувачів роботи з числа неконкурентоспроможних осіб. Разом із тим, діяльність приватних агентств з працевлаштування (близько 14,5 тис.) відбувається в умовах недостатнього правового регулювання, що негативно впливає на захист прав та гарантій громадян.

В цілому перед українським суспільством, державою стоїть питання щодо створення ефективного механізму сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості населення в контексті забезпечення конституційних прав і гарантій громадян на працю та соціальний захист від безробіття. Розв'язання цього питання гальмує загальна слабкість інституційного ладу, що є типовою обставиною для суспільств транзитивного типу. Перехід від економіки планового соціалістичного типу до вільних ринкових відносин завершився в Україні лише у тій частині, що держава дійсно відмовилася від переважної більшості регулюючих функцій. Та чи виникли ефективні механізми ринкового змісту? Аналіз ситуації на ринку праці, зокрема, великого міста у порівнянні з практиками, які є вкоріненими в європейських країнах, доводить, що ми маємо справу з доволі аморфними і до кінця не сформованими механізмами та новими інституціями. Правових ініціатив або державних заходів тут замало, бо їм мають передувати глибокі наукові розвідки та рекомендації, зокрема, в плані технологізації стихійно виниклих практик. Наприклад, це стосується поведінки суб'єктів ринку на різних етапах кризових циклів.

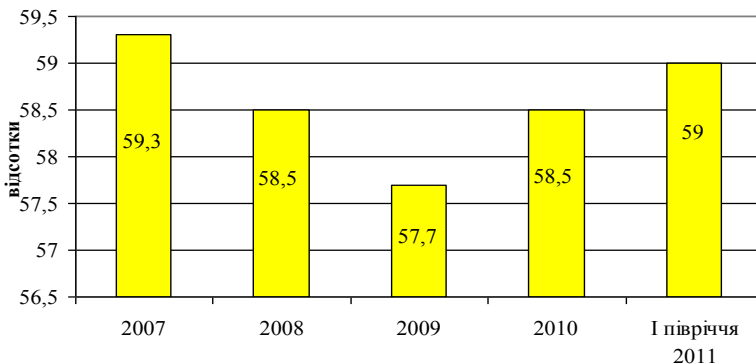
На ринку праці постійно відбуваються коливання, які тісно пов'язані як із загальною економічною ситуацією, так і з локаль-

ною кон'юнктурою ринку. Так, за офіційною статистикою в Україні з початку 2009 року ситуація на ринку праці суттєво погіршилася, зросли соціальна напруга та рівень безробіття, але вже протягом 2010–2011 рр. спостерігалось істотне поліпшення, що супроводжувалося підвищенням економічної активності населення, ростом зайнятості та скороченням безробіття. Таким чином, відповідно до виходу світової економіки з рецесії зазнала покращення ситуація і на ринку праці України. Ці коливання можна ілюструвати за допомогою кількох діаграм (рис. 1, 2). Подібні флуктації є додатковим фактором, що ускладнює функціонування механізмів пошуку праці, з одного боку, і розподіл трудових ресурсів за секторами економіки, галузями, суб'єктами економічної діяльності.

Український ринок праці, на наше переконання, усе ще недостатньо зорганізований. Недостатньо розвинені інфраструктура та інституційні чинники, що покликані підготувати роботодавця та працівника до встановлення контакту, надати всебічну взаємну допомогу з метою максимально можливого скорочення розриву між попитом та пропозицією робочої сили; скоординувати діяльність систем зайнятості. Відсутня достатня, всебічна та якісна інформація щодо попиту на робочу силу, яка необхідна для організації праці установ та спеціалістів із забезпечення зайнятості населення у рамках офіційного ринку праці.

Рис. 1. Кількість зайнятого населення віком 15–70 років протягом 2007–2011 рр., млн. осіб.

Рис. 2. Рівень зайнятості населення віком 15–70 років протягом 2007–2011 рр., %.

На жаль, додатковим фактором, який негативно впливає на розвиток ринкових відносин у сфері зайнятості в Україні, є атрофована до сприйняття ринку психологія суспільства, де переважають застарілі або неадекватні мотиваційні стереотипи в сфері праці. Усе це вимагає більш розробленого механізму пошуку праці та більш ефективних заходів для рішення проблем зайнятості.

Ринок праці великого міста, як це має місце в Харкові, щільно пов'язаний з внутрішнім станом економіки країни та не в останню чергу залежить від ситуації у світовій економіці, він є чутливим до політичних інструментів його регуляції і розвивається за циклічною схемою. Складність процесів руху робочої сили на різних етапах циклу вимагає вже найближчим часом створення нової системи регулювання зайнятості. Ця система мусить узяти на озброєння взаємозалежні економічні, соціальні, правові організаційні заходи, що сприятимуть досягненню бажаного стану зайнятості відповідно до цільових настанов суспільства.

На сьогодні основною проблемою, яка перешкоджає ефективній діяльності служб зайнятості, є організація їх роботи, функціональний консерватизм та низькі адаптаційні можливості [6]. Основним фігурантом таких служб залишається інспектор, який частіше не має спеціальної підготовки та використовує стандартний набір технології працевлаштування для різних типів пошукувачів

праці. На наш погляд, акцент у діяльності служби зайнятості необхідно зробити на аналізі ринку праці на кожному з етапів циклу та прогнозах щодо професійно-кваліфікаційної структури попиту та пропозиції на робочу силу. Проводити моніторинг розвитку нових соціальних технологій та використовувати ці циклічні соціальні технології, які будуть властиві тільки для певного етапу та максимально ефективно допомагатимуть у забезпеченні соціальною допомогою та працевлаштуванні пошукувачів праці різних категорій.

Саме тому сьогодні без сумнівів стає зрозуміло, що найважливішою складовою частиною переходу до ефективної ринкової економіки є розроблення та забезпечення ефективних та дієвих соціальних технологій функціонування ринку праці.

Література

1. Аудит рынка труда г. Харькова и г. Изюма : аналит. отчет по результатам исследовательского проекта / Восточноукраинский фонд социальных исследований. – Х., 2000. – 23 с.
2. Ачкасов А.Є. Стратегія регулювання зайнятості населення України. Теорія і практика / А.Є. Ачкасов. – Житомир, 2002. – 512 с.
3. Доповідь «Про соціально-економічне становище України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>
4. Доповідь «Ринок праці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
5. Занятая Украина: кто в работе всех нужнее? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://timeua.info/newspaper/080512/index.html>
6. Положення про державну інспекцію України з питань праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mlsp.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=122730

УДК 811.111'25:34

Грабар Т.В.
викладач кафедри
іноземних мов
Харківського економіко-
правового університету

Особливості перекладу англomовних складних юридичних термінів

Анотація

Стаття присвячена дослідженню проблем, які виникають під час перекладу англomовних складних юридичних термінів українською мовою. В статті розглянуті основні прийоми перекладу юридичних термінів, роль семантичних відношень всередині термінологічного поля юриспруденції та структурно-семантичні особливості юридичної термінології.

Ключові слова: юридичні терміни, особливості перекладу, юридична термінологія, мова.

Аннотация

Статья посвящена исследованию проблем, которые возникают во время перевода англоязычных сложных юридических терминов на украинский язык. В статье рассмотрены основные приемы перевода юридических терминов, роль семантических отношений внутри терминологического поля юриспруденции и структурно-семантические особенности юридической терминологии.

Ключевые слова: юридические термины, особенности перевода, юридическая терминология, язык.

Annotation

The article is devoted to the investigation of problems which arise during the translation of complex legal terms from English into Ukrainian. The main methods of translation of legal terms, the role of semantic relations into the terminology field of jurisprudence and structural and semantic features of legal terminology are considered in this article.

Keywords: legal terms, main methods of translation, legal terminology, language.

Темою даної статті є дослідження особливостей перекладу англomовних складних юридичних термінів українською мовою. Тема актуальна з огляду на низку проблем, що виникають з неї. Насамперед це розгляд основних прийомів перекладу юридичних термінів та роль семантичних відношень всередині термінологічного поля юриспруденції.

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі основних прийомів перекладу складних юридичних термінів.

Предметом дослідження виступають основні прийоми перекладу складних юридичних термінів та структурно-семантичні особливості юридичної термінології.

Об'єктом дослідження являються англomовні та україномовні складні юридичні терміни, що використовуються при складанні правових документів та при веденні судового діла.

Насамперед, слід звернути увагу на те, що під поняттям юридична термінологія ми розуміємо прошарок лексики, яка пов'язана з юриспруденцією, як наукою у галузі професійної діяльності. Треба зазначити, що основні відмінності терміна від загальноживаної лексичної одиниці полягають у специфічності вживання, наявності дефініції, змістовій точності, стилістичній нейтральності, семантичній цілісності спеціальної номінації, номінативному характері найменування терміна.

До структурної побудови терміна висуваються такі вимоги, як відповідність нормам мови, стислість, дериваційний потенціал, інваріантність та вмотивованість. Семантичний аспект терміна передбачає дотримання таких вимог, як відсутність суперечностей між прямим значенням терміна як слова та його значенням у певній терміносистемі, однозначність терміна та відсутність синонімів. Юридичний термін розглядається як одиниця мови, що виражає специфічне поняття, яке належить теорії та практиці юриспруденції, характеризує та ідентифікує його. Термінологія юриспруденції розуміється як сукупність юридичних термінів мови [17].

Такі фахівці перекладацької майстерності як Корунець І.В., Міраль Г., Карабан В.І. відносять тексти з термінологією юридичного характеру до офіційно-ділової мови. Таким чином тексти, які відносяться до офіційно-ділового стилю характеризуються повторюваною лексикою, яка пов'язана зі змістом тексту, чіткою композицією, вживанням юридичної термінології.

Звертаючи увагу на те, що мова в сучасній лінгвістиці розглядається не тільки як інструмент комунікації, але й як явище культури, то одним із шляхів оптимізації міжособового та міжнародного комунікативного простору є правове мовлення, основане на юридичній термінології. Також слід брати до уваги й те, що в умовах міжкультурної комунікації розгляд факторів передачі будь-якого тексту будується з урахуванням основних особливостей мовної культури. Важливу роль відіграє не тільки володіння соціальними знаннями правових норм, юридичної термінології, судово-процесуальних систем, але й особисті якості перекладача, а саме передача будь-якого тексту припускає взаємодію суверенних національних мов та, відповідно, культурних концептів. Тобто, для досягнення точної та правильної передачі тексту, перекладачеві необхідно володіти специфікою образів і зв'язаних з ними програм діяльності тих типів культур, між якими ведеться комунікація. Тому що саме поняття взаємодії культур має на увазі наявність загальних або приватних елементів, розбіжностей або збігів, таким чином це дозволяє відрізнити одну лінгвокультурну спільність від іншої. Слід додати, що найбільш повне спілкування між різномовними комунікантами здійснюється шляхом створення мови передачі тексту, комунікативно рівноцінного іншомовному оригіналові, тобто, шляхом його перекладу. Поняття «комунікативна рівноцінність» вкрай важливо для розуміння механізму передачі іншомовного матеріалу. Для комуніканта два тексти виступають як рівноправні форми існування того самого повідомлення, вони рівноцінні в їхньому функціональному і структурно-семантичному отождненні. Під час передачі юридичного тексту досягнення такої адекватності можливо лише, коли сам перекладач володіє «юридичною грамотністю», причому як іноземною, так і рідною мовами [16].

Внаслідок постійного розвитку наукової думки, процесам диференціації та інтеграції наук на стику окремих галузей виникають нові науки, як, наприклад, на стику юридичної і психологічної галузей виникла юридична психологія, на стику юридичної і філософської галузей виникла філософія права, на стику юридичної і філологічної галузей виникла юридична лінгвістика та інші.

Термінологія сучасної літературної мови дуже багата й розгалужена відповідно до існуючих у теперішньому суспільстві

знань. В її складі виділяється велика група суспільно-політичної термінологічної лексики.

У процесі перекладу терміна визначають два етапи: з'ясування значення терміну у контексті та переклад значення рідною мовою [1].

Під час перекладу юридичного тексту, перекладач навмисно відступає від структурної і смислової відповідності між двома сторонами комунікації на користь їх рівноцінності в плані дії. Так, юридичний текст – це одна з найважливіших життєвих форм виразу права. Юридичний документ – інший письмовий носій перекладної юридичної інформації, має текстові особливості та своєрідний мовний вираз. Не дивлячись на наявні суперечності в поглядах учених-лінгвістів та юристів, більшість єдина в тому, що всякий текст має лексичну, логічну і граматичну основи, певним чином організовані з метою передачі інформації. Немає сумніву в тому, що юридичні тексти в перекладі з іноземної мови на мову перекладу незалежно від їх функціонального призначення і прагматичної ролі мають такі ж основи. Треба зазначити, що якість юридичного перекладу певним чином впливає на ефективність правозастосування, ступінь регламентації конкретних стосунків.

Як відомо, одним із головних прийомів перекладу термінів є переклад за допомогою лексичного еквіваленту. Еквівалент - це постійна лексична відповідність, яка точно співпадає із значенням слова. Терміни, які мають еквіваленти у рідній мові, відіграють важливу роль при перекладі. Вони служать опорними пунктами у тексті, від них залежить розкриття значення інших слів, вони дають можливість з'ясувати характер тексту. Тому слід вміти знаходити відповідний еквівалент у рідній мові і розширювати знання термінів-еквівалентів [10].

Оскільки юридичні терміни – це переважно складні терміни або терміни-словосполучення, то вони й являються основною проблемою перекладу юридичного тексту. Як вже зазначалось вище, складні терміни являють собою стале словосполучення, за яким закріплене певне термінологічне значення. Наприклад: *arrival on departure* – свідчення під присягою, *conclusive notice* – кінцеве попередження. Переважна більшість термінів становлять препозитивні атрибутивні словосполучення, тобто такі словосполучення, де є означення та означуваний компонент і означення займає в словосполученні початкову позицію.

Переклад складних термінів складається з двох основних процедур – аналітичної та синтетичної. Велику роль при перекладі словосполучень відіграє саме аналітичний етап – переклад окремих його компонентів. А для цього необхідно правильно визначити компоненти складного терміна, оскільки ними можуть бути не тільки слова, а й словосполучення, що входять до складу складного терміну. Важливо також встановити, в яких семантичних відносинах перебувають компоненти між собою та з головним компонентом терміна-словосполучення. Характер цих відносин й визначає порядок та сам зміст перекладу складного терміну. Синтетичний етап перекладу передбачає вибудовування компонентів в залежності від зазначених семантичних відносин і отримання остаточного варіанту перекладу складного терміну [10].

Для перекладу складних юридичних термінів та термінів-словосполучень існує значна кількість прийомів, а саме: прийом опису, прийом транскрибування, прийом калькування, переклад за допомогою використання різних прийменників та інші.

Прийом опису – це передача слова за допомогою поширеного пояснення значення англійського слова. Цей прийом вживається як у випадку відсутності відповідного за значенням слова в рідній мові, так і при поясненні слова у словнику. Наприклад: *official accusation* – офіційне звинувачення (у скоєнні злочину); *acknowledgment of will* – неофіційне признание заповідачем перед свідком, що може це підтвердити, що підпис під заповітом належить заповідачеві; *on account of whom it may concern* – за рахунок тих, кого це може стосуватись.

Наступний прийом – прийом транскрибування, тобто це вид спеціального письма, за допомогою якого фіксують вимову усних текстів, а саме передача літерами рідної мови звучання англійського слова. Запис можуть здійснювати з різним ступенем точності, що залежить від потреб того, хто записує. Транскрибування розрізняють залежно від одиниць мови, які записують: для опису звуків використовують звукове, а для опису синтагм і фраз - інтонаційне транскрибування. Наприклад, *Special Systems Industry* – Спеціал Систем Індастрі.

Прийом калькування, тобто копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу, або морфемний переклад іншомовного слова. Наприклад, «хмарочос» – нім. *Wolkenkratzer*, рос. представление – нім. *Vorstellung* (vor-перед,

stellen-ставити). Іншими словами, прийом калькування - це переклад англійського слова чи словосполучення за його частинами з наступним складанням цих частин. Такий переклад відтворює англійське слово дослівно. Наприклад, multiple accredit – множинне акредитування; accomplice of attempt – співучасник у замаху; according to law – у відповідності до закону. Крім кальок існують ще «напівкальки», коли одна частина слова запозичена, а інша калькується. Наприклад, «жовтофіоль» (нім. Gelbeviole із нім. «gelb» і лат. «viola» – «фіалка»).

Також для перекладу складних юридичних термінів та термінів-словосполучень існує прийом перекладу за допомогою використання різних прийменників. Наприклад, accredited person – особа, в присутності якої виконується акредитування; to acknowledge the compliment – відповісти на почесі; acquisition by conquest - заволодіння майном шляхом захоплення. [8]

Слід звернути увагу на значні труднощі, які мають терміни, до складу яких входять групи слів, так звані багатокomпонентні терміни. Існує ряд термінів-словосполучень, які не допускають дослівного перекладу, хоч мають еквіваленти в рідній мові. Окремі елементи таких термінів відрізняються від компонентів еквівалента рідною мовою. Такі терміни рідко зустрічаються в юридичній термінології. [12] Наприклад, private nuisance – джерело небезпеки.

А саме, найбільш складними для перекладу є терміни, які мають різні значення не тільки у різних галузях науки і техніки, а й навіть в одній галузі. Наприклад, notice – 1. попередження, повідомлення, заява, сповіщення, попереджати, сповіщати; 2. сповіщення про готовність судна до завантаження; нотіс; 3. знання, обізнаність. Charge – 1. обтяження належної власнику речі, заставне право, обтягувати заставою; 2. зобов'язання, відповідальність; покладати відповідальність; 3. розпорядження, вимога, доручення; доручати, вимагати; 4. обвинувачення, пункт обвинувачення; звинувачувати; 5. аргументування в позовній заяві у спростуванні передбачуваних доводів відповідача; 6. письмова деталізація вимог сторони стосовно заведеного діла; 7. завершальне звернення судді до присяжних (перед вимовою вердикту); 8. звертання стягнення; 9. завідування, керівництво, ведення, піклування.

Слід додати саме те, що слово, яке має кілька словникових відповідностей, аналогічних йому за значенням, перекладається шляхом відбору варіанта-аналога, який найточніше передавав би

значення терміну у залежності від слів, які знаходяться у тісному зв'язку з даним словом. Найбільш тісний зв'язок існує між підметом та присудком, присудком і прямим додатком, означенням і означувальним словом [12]. Наприклад, *notice in writing* – письмове попередження; *notice to admit* – вимога у зізнанні (з ціллю скорочення витрат по пред'явленню судових доказів); *to give notice to* – повідомляти когось про щось; *to have notice of* – знати про щось; *notice to quit* – попередження наймачу про розірвання договору найма житлового приміщення; *to take notice* – отримати повідомлення; *with notice* – бути попередженим; *without notice* – без попереднього повідомлення; *notice of action* – повідомлення про подачу позову; *notice of allowance* – офіційне повідомлення про акцептування заяви на патент; *notice of amendment* – повідомлення про виправу; *notice of appeal* – повідомлення про апеляцію; *notice of appearance* – повідомлення (позивача відповідачем) про явку в суд; *notice of argument* – повідомлення про дебати; *notice of copyright* – відмітка (на друкарському виданні) про авторські права; *notice of dishonor* – повідомлення про несплату векселю; *notice of opposition* – заперечення, протест; *notice of trial* – повідомлення про призначення діла на слухання.

Проаналізувавши розглянуті особливості перекладу англійських складних юридичних термінів, які виникають під час перекладу українською мовою, можна зазначити, що юридичні терміни мають такі самі шляхи передачі з англійської мови на українську як і терміни, які зустрічаються в інших галузях. Головною проблемою перекладу юридичних термінів та термінів-словосполучень є їхня багатозначність не тільки серед різних галузей науки але й всередині самої юридичної галузі, тому що точне значення терміна можна виявити лише за допомогою контексту та інших термінів, що пов'язані між собою. Також слід звернути увагу на те, що переклад англійських термінів українською мовою вимагає знання тієї галузі, саме якої стосується переклад, розуміння змісту термінів англійською мовою і знання термінології українською мовою. При перекладі юридичної літератури з англійської мови на українську важливе значення має взаємодія терміну з контекстом, завдяки чому виявляється значення слова. Якщо слово вживається як термін у системі іншої спеціальної галузі знань, то в ній воно теж однозначне, семантично чітко відмежоване від тих його значень,

що виявляються в позатермінологічному функціонуванні, а також і в термінологічному, але в іншій галузі знань.

Інтерпретація складних термінів складається з двох основних процедур – аналітичної та синтетичної. Велику роль при перекладі словосполучень відіграє саме аналітичний етап – переклад окремих його компонентів. Для цього необхідно правильно визначити компоненти складного терміна, оскільки ними можуть бути не тільки слова, а й словосполучення, що входять до складу складного терміну. Важливо також встановити, в яких семантичних відношеннях перебувають компоненти між собою та з головним компонентом терміна-словосполучення.

Слід додати, що основними прийомами перекладу термінів-словосполучень є: прийом опису, прийом транскрибування, прийом калькування, переклад за допомогою використання різних прийменників та інші.

Найбільш складними для перекладу являються терміни, які мають різні значення не тільки у різних галузях науки і техніки, а й навіть в одній галузі.

Слово, яке має декілька словникових відповідностей, варіантів, аналогічних йому за значенням, перекладається шляхом підбору варіанта-аналога, який найточніше передавав би значення терміну у залежності від слів, які знаходяться у тісному зв'язку з даним словом.

Під час дослідження було виявлено, що в загалі юридичні терміни мають однакові шляхи передачі з англійської мови на українську як і всі інші терміни, але багатозначність юридичних термінів та термінів-словосполучень являється головною проблемою перекладу їх не тільки серед різних галузей науки але й всередині самої юридичної галузі.

УДК 930.85: 271 (477.54/.62)

Загорулько Е.А.

кандидат юридических наук, доцент кафедры гуманитарных и фундаментальных юридических дисциплин Харьковского экономико-правового университета

Харьковский Покровский собор – архитектурный памятник Слободской Украины

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы истории Харьковского Покровского собора: его строительства, истоков архитектуры, значения собора как источника для понимания стиля национального деревянного строительства XVII ст.

Ключевые слова: Харьковский Покровский собор, каменный храм, народно-украинская деревянная церковь XVII ст., кафедральный собор.

Анотація

В статті розглянуті питання історії Харківського Покровського собору: його будівництва, витоків архітектури, значення собору як джерела для розуміння стилю національного дерев'яного будівництва XVII ст.

Ключові слова: Харківський Покровський собор, кам'яний храм, народно-українська дерев'яна церква XVII ст., кафедральний собор.

Annotation

This article talks about the history of Kharkiv Pokrovsky Cathedral, including its construction, the historical roots of architecture, the significance of Cathedral as a source for the understanding of the 17th century national wooden construction style.

Keywords: Kharkiv Pokrovsky Cathedral, Stone church, the 17th century ukrainian national wooden church, the Cathedral

Наиболее старым архитектурным памятником Слободской Украины является харьковский Покровский собор - единственное

сохранившееся каменное здание XVII-го столетия в городе Харькове.

Сведения о нашем памятнике черпаем из трудов известных исследователей XIX, XX вв. Филарета Гумилевского [7], Д.И. Багаля [1], Е.К. Редина [6], Е. А. Альбовского [2], С.А. Таранушенко [3] и других.

Данная работа имеет целью ответить на вопросы о том, кто финансировал возведение собора, каковы истоки его архитектуры, существует ли связь с архитектурой Правобережной Украины? Каково значение собора в современной истории Слободской Украины?

Покровский собор датируется 1689 г., когда он был освящен митрополитом Авраамием [7, с. 41]. Он не являлся первым каменным храмом города Харькова. Одновременно с Покровским на территории Харьковской крепости строился новый каменный Успенский собор. Его освятили на год раньше, в 1688 г. Однако этому храму не суждено было сохраниться до наших дней. В результате пожара 1733 г. он существенно пострадал; выгорело все внутреннее убранство. После ремонта Успенский собор еще некоторое время функционировал, однако, стены дали трещины, и его дальнейшее использование стало опасным. В 1771 г. принимается решение о разборке собора и строительстве нового, севернее первоначального [1, с. 329-330].

Другие деревянные харьковские храмы XVII-го столетия, расположенные на подоле, залопанской и захарьковской стороне, «оделись» в камень позднее – во второй половине XVIII ст. (Троицкий храм – в 1758 г., Николаевский – в 1764 г., Михайловский – в 1787 г., Благовещенский – в 1794, и т.д.) [1, с. 338, 343, 347]. Но все они в XIX в. – начале XX в. были отстроены заново. И только Покровский собор сохранился до наших дней без существенных изменений.

Сведений о том, кто был основателем, и кто финансировал строительство Покровского собора, не сохранилось. Этот факт вызывает удивление, поскольку во второй половине XVII ст. кирпичные здания были достаточно редкими и дорогостоящими, поэтому практически всегда оставались в памяти имена людей, которые внесли значительные пожертвования. В частности, известно, что Успенский собор был построен «тщанием» наказного полковника Авдия Григорьевича Донца с прихожанами при помощи москов-

ского правительства. Причем, в число прихожан Успенского собора входили многие из харьковской казацкой старшины [1, с. 351-352].

Одновременное строительство двух каменных храмов в Харьковской крепости, С.А. Таранушенко (1889–1976) объясняет социальными противоречиями между казацкой старшиной и рядовым казачеством (чернью) [3, с. 76-77]. Наличие таких противоречий подтверждается многими фактами выступления черни против знатных казаков в Гетманщине и Слободской Украине во второй половине XVII ст.. По мнению С.А.Таранушенко, старшина с воеводой построили для себя Успенский пятибанный собор, а чернь для себя – Покровский трехбанный, посвятив его наиболее популярному в народе празднику Покрова Пресвятой Богородицы.

Документального подтверждения такой версии не существует, поэтому со значительной долей вероятности можно предположить и противоположное: собор строился на средства и благодаря организационным усилиям представителя (или представителей) казацкой старшины, имена и цели которых история не сохранила.

Могли ли представители рядового казачества самоорганизоваться на строительство храма? На этот вопрос следует ответить положительно. Религиозная потребность была одной из самых насущных в тот период. Не слишком большой город уже имел шесть деревянных церквей. Кроме того, примером такой самоорганизации является и создание «братств», школ, «шпиталей», без какого бы то ни было вмешательства публичной власти [1, с. 354 - 356]. Другое дело, что строительство каменного храма, требовало больших материальных затрат. А сбор налогов сосредотачивался в руках казацкой старшины, которая и имела возможность часть собранных средств направить на дорогостоящий проект. Следует учитывать также, что другие храмы в Харькове, построенные в дереве во второй половине XVII ст., были перестроены в камне только во второй половине XVIII ст., и то далеко не все. Современное церковное строительство только подтверждает идею о наличии «фундаторов», дающих основную сумму средств на строительство храма.

Как бы там ни было, но именно этот собор, имена строителей и жертвователей которого неизвестны, и сегодня радует наш глаз тем же видом, что и глаз жителя Харькова XVII ст. Что же представляет собой Покровский собор в архитектурном плане?

Это двухэтажное строение с подземной усыпальницей. Нижний храм называется Трехсвятительским, верхний – освящен в честь праздника Покрова Богородицы, отсюда весь собор получил название Покровского.

Нижняя церковь состоит из алтаря, центральной части и «бабинца». Алтарь имеет форму шестигранника, центральная часть церкви в плане восьмигранник по площади почти в четыре раза больше, чем алтарь. Бабинец по плану аналогичен алтарной части. С алтарем и бабинцем центральная часть церкви соединена широкими арками, опертыми на лопатки, выступающие из стен [3, с. 66, 67].

Колокольня собора спроектирована и построена одновременно с церковью. Об этом свидетельствует материал, конструктивные средства, оформление фасадов и зависимость ее плана от плана церкви. Колокольня сохранилась до наших дней практически без изменений. Она построена в стиле русского шатрового зодчества. Однако такой тип колоколен в дереве встречался и на Украине.

Изначально церковь и колокольню соединял двухэтажный притвор. На север от притвора стояла маленькая каменная башня, которая соединялась с верхним этажом притвора. В 1849 г. харьковский архиепископ Филарет Гумилевский перестроил притвор. Он стал называться «трапеза».

Трапеза в плане имеет форму четырехугольника с закругленными углами, в который врезаются с востока три грани бабинца, а с запада три грани колокольни.

Верхняя церковь в плане, практически, повторяет нижнюю. Однако во всем остальном, а именно: высотой, архитектурными формами, конструктивными средствами, характером и системой освещения, они существенно отличаются.

Нижняя церковь полутемная, без искусственного освещения, в ней царит торжественный полумрак. Стен в ней не чувствуется, они очень низкие и незаметно переходят в своды.

Другие ощущения оставляет верхняя церковь. Вот как поэтично выразил свои впечатления о ней С.А. Таранушенко: «... в ней нет ощущения ширины и простора. Стены обступают со всех сторон, захватывают ритмикой переходов от грани до грани (от стены до зала, от зала до восьмерика и т.д.). Линии бегут вверх; неожиданно ломаются, начинают сближаться и по дороге

снова ломаються, высвобождаються, тянуться вверх; через мгновение еще раз ломаються, еще раз выпрямляються и, наконец, напряженной кривой сходятся в зените бани» [3, с. 69].

Нижний этаж для верхней церкви играет роль постамента. Линия, которая разделяет этажи, на фасаде определяется карнизом. Однако резкой грани между двумя этажами в фасадном оформлении нет. Наоборот, оба этажа крепко и органично связаны, переход от одного к другому незаметно и логично развивается, и весь фасад скомплектован как что-то цельное; не зная внутреннего устройства, можно предположить, что всё строение имеет только один этаж. Такой подход к композиции и определяет визуальную легкость и стройность здания [3, с. 69]. Этим Покровский собор существенно отличается от современных ему московских каменных церквей «на подклетьях». В таких церквях «подклети» резко контрастируют в фасадах от стен поставленной на них церкви.

Исследователи полагают, что в стены Покровского собора заложено много железа. Это нормальная практика в постройке церквей того времени. Без скрепления железом стены собора не выдержали бы большого давления. В качестве примера можно указать на собор Мгарского монастыря около Лубен, построенного в 80-х гг. XVII ст. Из опубликованных В. Модзалевским писем И. Самойловича известно, что гетман посылал для церкви большое количество металла [4, с. 73, 75].

Несколько слов о судьбе собора. В XVIII ст. харьковский «посад» разрастается и Покровская парафия, существующая в рамках старой харьковской крепости, становится самой маленькой и самой бедной из всех харьковских парафий. По произведенному в 1724 г. перераспределению дворов между парафиями к Покровскому собору отнесено только 87 дворов – одна улица. Причем население этой улицы, большей частью, не относилось к зажиточным горожанам. Для сравнения: в других парафиях дворов было больше ста, а в Соборной – 273 двора [1, с. 357].

Покровская церковь просуществовала как парафияльная около 40 лет. В 1726 г. по решению епископа Белгородского Епифания Тихорского в Харьков из Белгорода была переведена греко-латино-славянская школа (переименованная в 1734 г. в Харьковский Коллегиум). В 1729 г. Епифаний Тихорский сообщает Синоду: «А есть поблиз от оных школ, саженьях в 6, в городе Харькове, каменная церковь, стоящая в пусте, которую во многих местах

надлежит починить: покрыть вновь и иконостас построить, а ту церковь ... можно будет привести в совершенство».

На это донесение Синод наложил такую резолюцию: «В оном Харькове объявленную, в пусе стоящую церковь к помянутым школам присовокупить» [5, с. 5-6].

Сообщение о том, что церковь стоит «в пусе», очевидно, является преувеличением. Возможно, «в пусе» стоял нижний храм и в нем не было иконостаса, а верхний функционировал для парафии, которую составляло 87 дворов.

С переводом в Харьков греко-латино-славянской школы связывается и основание в самом городе училищного монастыря, центром которого стал Покровский собор.

В 1799 г. учреждается Слободско-Украинская Харьковская епархия, епископом которой назначается Христофор Сулима. Свято-Покровский училищный монастырь в г. Харькове становится также и местом пребывания правящих архиереев. Покровский собор получает статус *кафедрального* собора Харькова. Его нижняя - Трехсвятительская церковь и далее находится в пользовании духовного училища.

Коллегиум на протяжении XVIII ст. имел скромный бюджет и мог проводить только текущие ремонты собора. Поэтому в XVIII ст. собор сохранил те архитектурные формы, в которых был создан.

В начале XIX ст. Покровский кафедральный собор уже требовал значительного ремонта. При первом епископе Слободской Украины и Харьковском Христофоре (Сулиме) было отремонтировано множество церквей: перекрыты бляхой вместо гонты соборы Изюма, Лебедина, Богодухова; в Харькове Михайловская, Николаевская, Рождественская, Благовещенская церкви и Покровский кафедральный собор.

Новый епископ Павел (Саботенко) на средства, выделенные Синодом (203 тыс. 872 р.), построил с северной стороны от Покровского Собора двухэтажный архиерейский дом, который в последующем был соединен переходом непосредственно с церковью.

В последние годы существования в качестве кафедрального (1843-45 гг.) в Покровском соборе был сделан капитальный ремонт. В 1846 г. статус кафедрального закрепляется за Успенским собором, а небольших размеров Покровский - остается монастырским.

Рядом с Покровским собором в 1893-1896 гг. была построена спроектированная архитектором Немкиным церковь Озерянской иконы Божьей Матери, как «базилика в северо-русском стиле». Покровский собор, таким образом, оказывается с двух сторон – севера и юга, плотно застроенным. Обозреть его беспрепятственно возможно только с восточной (алтарной) части.

Важен вопрос об истоках архитектуры Покровского собора. Как сообщает нам профессор кафедры теории и истории искусства Харьковского университета Е.К.Редин (1863-1908), Покровский собор – «представитель южнорусской, малорусской архитектуры. Весьма важно и интересно то обстоятельство, что храм, хотя каменный, но построен по образцу деревянных, именно этой южнорусской архитектуры. Из наиболее близких к нему и по времени, и по общему характеру работы – можем назвать собор в г. Изюме, построенный во время царей Иоанна и Петра Алексеевичей и имеющий не три купола, как харьковский, а пять, но отличающийся теми же простыми формами, той же орнаментальной отделкой в оформлении окон, куполов и т.п. [6, с. 29].

Одновременно Редин Е.К. подчеркивал, что «деревянная архитектура церквей Харькова не имела связи с северорусской архитектурой». Эта архитектура имела «ближайшую связь с архитектурой Галиции» [6, с. 16-17].

Другой автор, П.Савицкий, замечает в украинском архитектурном памятнике и инородное влияние. Он пишет: «Храм воспроизводит трехбашенную народно-украинскую деревянную церковь. Настенные же украшения наличников, окон и полуколонны, размещенные по углам башенных граней, обнаруживают сильное влияние западноевропейского барокко. Однако еще более существенно повлияло на архитектуру церкви московское зодчество. Церковь двухэтажная, т.е. она вмещает в себя и верхнюю, и нижнюю церкви; двухэтажные церкви очень часты в московском зодчестве XVII ст. ... Конструкция двухэтажных церквей была несомненно занесена из Москвы. В Приднепровской Украине влияние Москвы было менее сильно и подобная конструкция, по видимому, там не применялась» [см.: 3, с. 84-85].

Таранушенко С.А., детально проанализировав все три составляющих образа Покровского собора, назвал его гибридным цветком [3, с. 84]. Подчеркнув при этом, что наибольшее значение Покровского собора состоит в том, что он почти дословно переда-

ет деревянную церковь XVII ст., и является важнейшим источником для понимания стиля национального деревянного строительства XVII ст. [3, с. 89].

Харьковский Покровский собор является архитектурной изюминкой Слободской Украины и в списке достопримечательностей нашего края должен стоять на первом месте как важнейший элемент этнической идентичности. Современные храмы в Слободской Украине строятся в русско-византийском стиле. Тогда как Слободская Украина имеет прекрасный образец украинского церковного строительства, которому можно было бы подражать. В этом смысле стоит задуматься, почему это происходит, и есть ли воля что-либо изменять, с тем чтобы сохранить свои истоки и свою идентичность.

Литература

1. Багалея Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования / Д.И. Багалея, Д.П. Миллер. – Х.: Паровая типография и литография М. Зильберберг и С-вья, 1905. – Т.1 – 569 с.
2. Альбовский Е.А. Харьковские казаки. Т. 1. Кн. 1 / Е.А. Альбовский. – Х.: Райдер, 2005. – 240 с.
3. Таранушенко С.А. Наукова спадщина. Харківський період. дослідження 1918-1932 рр. / С.А. Таранушенко. – Х.: Видавець Савчук О.О., 2011. – 692 с.
4. Модзалевский В. Будовання церкви в Лубенському Мгарському монастирі / В. Модзалевский // Наше минуле. – 1918. – Ч. 3.
5. Стеллецкий Н. Харьковский коллегіум до преобразования его в 1817 г. / Н. Стеллецкий. – Х., 1895.
6. Редин Е.К. Церкви города Харькова / Е.К. Редин. – Х.: ХЧМГУ, Изд-во САГА, 2006 г. – 108 с.
7. Филарет Гумилевский Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – М., 1852.

УДК 37.014.25

Каткова Т.Г.

кандидат юридических наук,
доцент кафедры гуманитарных и фундаментальных юридических дисциплин
Харьковского экономико-правового университета

Руководящие принципы ЮНЕСКО по обеспечению качества трансграничного образования**Аннотация**

В статье рассматриваются руководящие принципы ЮНЕСКО по обеспечению качества в сфере трансграничного высшего образования. Анализируются национальные проблемы Украины в сфере высшего образования.

Ключевые слова: трансграничное образование, высшее образование, руководящие принципы ЮНЕСКО в сфере образования.

Анотація

В статті розглядаються керівні принципи ЮНЕСКО щодо забезпечення якості в сфері транскордонної освіти. Аналізуються національні проблеми України в сфері вищої освіти.

Ключові слова: транскордонна освіта, вища освіта, керівні принципи ЮНЕСКО в сфері освіти.

Summary

This article is devoted to UNESCO guidelines for quality assurance in cross-border higher education. Examines the national problem of Ukraine in the sphere of higher education.

Key words: cross-border education, higher education, the guidelines of UNESCO in education.

Цивилизованный уровень прогресса каждого государства невозможен без отлаженной системы высшего образования и организации научных исследований. По этой причине все страны заинтересованы в процессах построения адекватных национальных систем высшего образования. Однако глобальные экономические

преобразования приводят к появлению новых интернациональных связей в системе высшего образования и прямой зависимости от мировых процессов. К таким мировым тенденциям можно отнести: абсолютный рост числа студентов; глобальную интернационализацию и открытость образования; рост стоимости высшего образования и расходов на него; рост числа работников сферы высшего образования; компьютеризацию образования; развитие дистанционного обучения; расширение влияния англосаксонской системы высшего образования по схеме многоуровневого образования (бакалавр – магистр – доктор); расширение базы систем контроля качества [1, с. 11-15].

В связи с этим, следует отметить, что многочисленные преобразования и изменения в характере деятельности системы высшего образования привели к необходимости пристального изучения вопросов качества в данной сфере деятельности. Сопоставимость образовательных программ, уровней образования, квалификаций, повышение студенческой мобильности в интернациональном масштабе привели к развитию процессов взаимного признания как документов об образовании, так и выражения доверия образовательным системам. Инструментом, позволяющим сопоставить образовательные программы, признается система аккредитации, осуществляющаяся на основе критериев качества различных сторон деятельности ВУЗов.

И хотя в высшем образовании не установлены однозначные, общепризнанные критерии и методы оценки качества образования, вопросы, связанные с понятием качества, выходят на лидирующие позиции на мировом рынке образовательных услуг. В этой связи актуальным для каждого государства является обращение к принципам ЮНЕСКО, которые содержат достижения национальных систем в сфере образования и глобальный подход к преодолению вызовов нового тысячелетия.

Темой политики ЮНЕСКО в сфере образования занимались такие ученые, эксперты, практические работники и дипломаты, как Запрягаев, Е.В. Канаев, Н.М. Караваева, И.Г. Карелина, А.М. Салецкий [1, 2], М.А. Ляшенко [3], Ф. Майор [4], К. Мацуура [5], Г.И. Морозов [6], А.С. Романовский [7], Б.Г. Салтыков [8], Т. Халлак [9], В.С. Шапошников [10], Г.В. Шведов [11], Е.А. Шibaева [12] и др.

Кроме того, проблемы высшего образования Украины являются предметом интереса украинских ученых, а именно: А.Н. Бойко [13], Б. Данилишина и В. Куценко [14], И.А. Кадиевской [15], М.Г. Карашука [16], С.В. Кивалова [17], М. В. Кравчук [18], Л. Рыжак [19], Л.П. Семененко [20] и др. Однако следует отметить, что тема качества трансграничного образования в отечественной научной литературе не достаточно разработана. А в современных условиях модернизации системы образования Украины опыт деятельности ЮНЕСКО является особенно актуальным.

Целью данной статьи является рассмотрение руководящих принципов ЮНЕСКО по обеспечению качества в сфере трансграничного высшего образования, а также анализ национальных проблем Украины в этой сфере.

С потенциальным воздействием глобализации на высшее образование связаны как новые возможности, так и вызовы, что зависит от приоритетов в политике, ресурсов и уровня развития стран. Потенциальные возможности являются многообразными. Они включают: расширение спектра образовательных услуг и более широкий доступ к ним учащихся, поддержка знаний, разработка совместных степеней, слияние или сближение культур, усиление сопоставимости квалификаций, усиление роли ориентированных на рыночные условия подходов, экономические выгоды для провайдеров образовательных услуг и создание новых условий для работы академических учреждений. Потенциальные вызовы также многочисленны и разнообразны. Среди них можно назвать озабоченность по поводу качества предоставляемых услуг, неравенства в плане доступа, что ведет к созданию параллельной системы, усиливающейся проблему физического и виртуального оттока квалифицированных кадров из развивающихся стран в развитые страны, а также и в других направлениях, ослабление роли государства в деле разработки целей национальной политики, увеличение ориентированных на рыночные условия программ, особенно в области бизнеса и информационных технологий, а также снижение интереса к некоторым занятиям и чисто научным дисциплинам. Верно и то, что если для одной страны эти процессы могут означать новые возможности, то для другой – вызов или опасность. Однако то, что нужно для всех – это извлечь выгоды из глобализации путем создания механизмов и разработки политики на национальном уровне, с помощью которой можно было бы регулировать и осуществ-

лять мониторинг некоторых процессов, связанных с предоставлением межграницных образовательных услуг, например, регистрация и лицензирование иностранных провайдеров, а также обеспечение качества и аккредитация новых программ и провайдеров. Разумное управление и прочные экономические и социальные системы становятся еще более необходимыми в контексте глобализации и международной торговли услугами в области высшего образования.

Наиболее важные вызовы для государств-членов ЮНЕСКО – это обеспечение гарантий качества, сохранение национальной культуры и идентичности, обеспечение целей национальной политики в области высшего образования, а также обеспечение справедливости в доступе к высшему образованию [21].

Политика ЮНЕСКО в области образования включает стратегию образовательной деятельности, её законодательно-правовую базу и образовательную практику, что в совокупности даёт возможность интегрировать образовательные процессы как на национальном, так и международном уровнях. Многогранная деятельность ЮНЕСКО - это прежде всего международное сотрудничество правительств государств-членов, основанное на участии официальных представителей и специалистов этих стран в решении проблем образования, науки, культуры и коммуникации.

Важность роли образования в мировой динамике социально-го развития связана еще и с тем, что политика и деятельность ЮНЕСКО в сфере образования рассматривается не изолированно от общих тенденций мирового развития, а представляет собой совокупность международно признанных прав человека и практической работы по их реализации. На этой базе ЮНЕСКО и разрабатывает основные принципы своей политики в области образования, создает и классифицирует его нормы и основные направления развития различных образовательных программ [3, с. 3].

В связи со сферой «образования без границ» следует отметить два важных документа ЮНЕСКО, а именно Установочный документ ЮНЕСКО «Высшее образование в глобализованном обществе» (2004 г.) и Руководящие принципы обеспечения качества в сфере трансграничного высшего образования (2008 г.). Первый является одним из программных документов ЮНЕСКО, цель которого – разъяснение точки зрения Организации и ее видение ключевых проблем сегодняшнего образования. Второй документ

обеспечивает международную основу для защиты студентов и других заинтересованных сторон от риска получения образовательных услуг низкого качества и имеющих сомнительную репутацию поставщиков таких услуг.

Руководящие принципы обеспечения качества в сфере трансграничного высшего образования рекомендуют конкретные действия для шести заинтересованных сторон: органов государственного управления, высших учебных заведений/поставщиков услуг в сфере высшего образования, включая преподавателей, студенческие организации, органы обеспечения качества и аккредитации; органов академического признания и профессиональных ассоциаций.

Особый интерес, по мнению автора статьи, представляют *Руководящие принципы для высших учебных заведений/поставщиков образовательных услуг*. Приверженность принципам обеспечения качества со стороны всех высших учебных заведений и поставщиков образовательных услуг в сфере высшего образования является чрезвычайно важной. Для этого необходимо активное и конструктивное участие членов профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений. Образовательные учреждения высшего образования несут ответственность за качество так же, как и за общественную, культурную и языковую значимость образования, стандарты присуждаемых ими квалификаций, вне зависимости от того, где или как они предоставляют образовательные услуги. В этой связи высшим учебным заведениям и поставщикам образовательных услуг, работающим в сфере трансграничного высшего образования, рекомендуется:

а) Обеспечивать сравнимое качество учебных программ, предлагаемых в своей стране и за рубежом, а также наличие в программах элементов, учитывающих культурные и языковые особенности и потребности принимающей страны. Желательно, чтобы высшие учебные заведения и поставщики образовательных услуг в сфере трансграничного высшего образования выражали свою приверженность этим принципам в публичной форме.

б) Признать, что качественное преподавание и исследования возможны при наличии профессорско-преподавательского состава высокого уровня и созданных для него необходимых рабочих условий, отвечающих высоким стандартам качества и способствующим

циях проведению независимой и тщательной оценки. Для обеспечения

благоприятных условий работы, коллегиального правления и академических свобод, всем высшим учебным заведениям и поставщикам образовательных услуг необходимо учитывать положения «Рекомендации ЮНЕСКО в отношении статуса преподавательского состава в сфере высшего образования» (*UNESCO Recommendation concerning Status of Higher Education Teaching Personnel*) и других соответствующих инструментов.

с) Разрабатывать, поддерживать или усовершенствовать существующие внутренние системы управления качеством для обеспечения максимального использования высшими учебными заведениями и поставщиками образовательных услуг компетенций всех заинтересованных сторон – профессорско-преподавательского состава, административных сотрудников, студентов и выпускников, а также для обеспечения полной ответственности высших учебных заведений и поставщиков образовательных услуг за присуждение академических степеней на уровне высшего образования, сравнимых по стандартам в их родной стране и за рубежом. Кроме того, при рекламировании своих программ при посредничестве агентов высшие учебные заведения и поставщики образовательных услуг должны брать на себя полную ответственность за предоставление такими агентами точной, надежной и легко доступной информации и консультаций.

d) Проводить консультации с компетентными органами обеспечения качества и аккредитации и соблюдать требования органов обеспечения качества и аккредитации принимающей страны при предоставлении услуг трансграничного высшего образования, включая программы дистанционного образования.

e) Делиться опытом в области эффективных методов работы путем участия в работе отраслевых организаций и межвузовских сетей на национальном и международном уровне.

f) Создавать и способствовать работе сетей и партнерств в целях стимулирования процесса признания академических степеней путем взаимного признания степеней, присуждаемых высшими учебными заведениями, являющимися членами таких сетей и партнерств, эквивалентными или сравнимыми.

g) В соответствующих случаях, использовать кодексы добросовестной практики, например, «Кодекс добросовестной прак-

тики в сфері транснаціонального освіти», підготовлений ЮНЕСКО і Советом Європи (*Code of Good Practice in the Provision of Transnational Education*) і інші відповідні кодекси, наприклад, підготовлену ЮНЕСКО і Советом Європи «Рекомендацію в стосунку критеріїв і процедур оцінки зарубіжних кваліфікацій» (*Recommendation on Criteria and Procedures for the Assessment of Foreign Qualifications*).

h) Розповсюджувати точну, надійну і легко доступну інформацію про критеріях і процедурах зовнішнього і внутрішнього забезпечення якості і академічного і професійного визнання ступенів і кваліфікацій, присуджуваних вищими навчальними закладами і постачальниками освітніх послуг, а також розповсюджувати повні описання програм і кваліфікацій, бажано, включаючи описання знань, розуміння і навичок, які повинен розвинути в собі успішний студент. Вищі навчальні заклади і постачальники освітніх послуг повинні співпрацювати, в першу чергу, з органами забезпечення якості і акредитації і студентськими організаціями в цілях надання підтримки процесу розповсюдження такої інформації.

i) Забезпечувати прозорість фінансового статусу навчального закладу і (або) пропонованої освітньої програми [22].

Слід відзначити, що якість сектору вищої освіти тієї чи іншої країни, а також системи оцінки і моніторингу вищої освіти не тільки відображають соціальне і економічне благополуччя держави, але і є визначальними факторами, впливливими на статус відповідної системи вищої освіти на міжнародному рівні.

Сучасний світовий ринок освітніх послуг системи вищої освіти сформувався під впливом найбільш розвинутих національних систем після другої світової війни. Кінці ХХ–го, початку ХХІ–го століття виділилися декілька найбільш впливливих систем вищої освіти, які є основними джерелами формування інтелектуальної еліти багатьох країн. До числа таких систем відносяться північноамериканська, європейська, російська, австралійська і система південно-східної Азії.

Особливо актуальним для України є вивчення європейської освітньої системи, оскільки Україна знаходиться в одному географічному просторі з Європою і їх зв'язують

экономические, социальные и культурные отношения. Лозунг ЕС – построение общества, основанного на знаниях, меняет систему координат в сфере высшего образования на европейское измерение. Создание единого европейского пространства высшего образования (European Higher Education Area - EHEA) называется *Болонским процессом*.

Болонский процесс – это инициатива стран ЕС по созданию единого европейского пространства высшего образования. История процесса начинается со Всеобщей Хартии университетов, принятой в 1988 году во время празднования 800-летнего юбилея старейшего европейского университета в Болонье. В 1998 году была принята Сорбонская декларация по гармонизации системы высшего образования в Европе. Наконец, в 1999 году была подписана Болонская Декларация, которая является формальным началом Болонского процесса.

Как отмечает Л. Рижак, собственно Болонская Декларация стала ответом европейских стран на вызовы глобализации в сфере высшего образования. В этом просматривается стремление Европы вернуть себе лидерство в цивилизационных процессах. Ведь Болонская Декларация презентует постмодерный проект высшего образования, его цивилизационную модернизацию и гуманистические векторы трансформации европейских университетов. Одним из таких векторов является обеспечение качественного образования в условиях европейского сотрудничества [19, с. 14-15].

Болонская Декларация включает следующие направления в реформировании европейской системы высшего образования: 1. всемерное содействие активизации Болонского процесса; 2. обеспечение качества образования на основе сопоставимых процедур оценки качества; 3. реализация многоциклового высшего образования; 4. реализация образовательных программ на основе научных исследований; 5. обеспечение студенческой мобильности и мобильности ППС; 6. использование единой системы учета «объемов» академической работы по изучению предмета на основе единой Европейской системы передачи кредитных единиц (European Credit Transfer System - ECTS); 7. использование единой формы приложения к диплому об уровне высшего образования с 2005 года (Diploma Supplement); 8. обеспечение участия студентов в управлении университетом; 9. всемерная поддержка Европейской составляющей в содержании образовательных программ; 10.

обеспечение привлекательности Европейского образовательного пространства путем представления широкого спектра услуг обучающимся; 11. развитие программ обучения на протяжении всей жизни [1].

Украина является участницей ЮНЕСКО, а также подписала Болонскую декларацию в 2005 году, признав тем самым необходимость осуществления на практике общих требований, критериев и стандартов в системе высшего образования. И в этой связи возникли новые сложности в предоставлении качества услуг трансграничного образования, которые требуют решения в быстроразвивающуюся информационную эпоху. Рассмотрим их далее.

1. *Подготовка педагогических кадров украинских высших учебных заведений, прежде всего языковая.* Преподаватель, работающий в сфере трансграничного образования должен не просто понимать, а свободно владеть языком той страны, где он будет предоставлять услуги или языком тех иностранных студентов, которые будут у него обучаться. Обучение иностранных студентов должно быть на языке межнационального общения, например, для стран СНГ на русском, для стран Европы на английском. Украинские преподаватели иногда забывают о сложностях, которые испытывает иностранный студент, когда занятие ведется на государственном украинском языке. Поучительная ситуация возникла с одним из преподавателей гуманитарных дисциплин Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина, который первое семинарское занятие вел на украинском языке и задал написать студентам эссе. По окончании занятия к нему подошел весьма подавленный студент-китаец, сказал, что его обманули по поводу языка, на котором будут занятия, и сдал свое эссе на китайском языке. Качество высшего образования неразрывно связано с принципом гуманности и уважения прав человека, его культурной самобытности.

2. *Языковая подготовка самих обучающихся.* Каждый вуз, который предоставляет образовательные услуги иностранным студентам и заботится о качестве обучения, должен обеспечить работу подготовительных курсов, на которых будет изучаться не только язык, но и специфическая терминология определенной специальности. Так, в 2004 году преподаватель уголовного процесса совместного экономико-правового факультета ХПИ и ХУВД испытывала большие трудности в изложении своей дисциплины гражд-

данам Туркменистана из-за слабой языковой подготовки студентов.

3. *Необходимость системного внедрения инновационных, компьютерных технологий в обучении.* Именно с инновационными технологиями обучения связаны реальные перспективы подготовки востребованных специалистов, как в Украине, так и за ее пределами. Для решения этой задачи университетам необходимо системно обновлять фонды библиотек, создавать видео-лекции, компьютерные учебники и электронные библиотеки, открывать доступ к информационным ресурсам через Интернет. Следует отметить, что ВУЗы должны более смело использовать компьютерную технику на практических и семинарских занятиях, поскольку это будет способствовать не только быстрому, эффективному и объективному выполнению тестовых заданий, но и усвоению материала через визуальное восприятие.

4. *Необходимость усовершенствования качества учебных программ с учетом международных стандартов, а также национальных особенностей принимаемых для обучения студентов.* Решением данной задачи может быть реализация магистерских программ, учебные планы которых включают дисциплины интернационального характера. Такие дисциплины должны включать достаточно большой объем зарубежного знания и предполагать его сопоставление с отечественными знаниями в данной области [23].

5. *Воспитание у студентов творческого подхода к обучению.* Умение учиться, общаться, выбирать – задача сложная, поскольку в Украине пока не получила распространения концепция образования как исследования. В европейских университетах самостоятельная работа – основная форма занятий студентов. Традиционная постсоветская модель образования построена на авторитарном стиле изложения, ее цель – передать студентам накопленные знания, при этом студенты играют пассивную роль. В Украине только незначительное количество студентов не доходит до получения диплома, а в Германии, для сравнения, в любом вузе по любой специальности диплом получает один из пяти студентов, которые начали обучение. Многие из украинских студентов имеют желание просто получить диплом [20, с. 62]. Только когда обучение превращается в персональное научно-поисковое творчество студента, возможно формирование интеллектуальной самостоятельности и ответственности за обучение и использование собст-

венного научного потенциала. Современные техногенные общества не могут удовлетвориться передачей готовых к использованию знаний, поскольку знания очень быстро обновляются. Качественная задача современных университетов – это, прежде всего, воспитание интеллектуальной гибкости и изобретательности студента.

6. Необходимость создания благоприятных условий для успешного совмещения научной и педагогической деятельности преподавателей высшей школы. Нередко в украинских вузах преподаватель перегружен аудиторной работой, а его научной деятельности отводится второстепенное место. Такая ситуация приводит к формальной передаче знаний в образовании, а наука развивается только научно-исследовательскими институтами на весьма скромные дотации государства. Не способствует качеству образования и тот факт, что представители украинских учебных заведений не берут активного участия в обсуждении Болонского процесса и перспектив развития национального образования с учетом европейского и мирового опыта. Также следует отметить, что в таком ограниченном подходе к науке в образовании совсем нет места студенту, а именно – редко когда преподаватели привлекают студента к совместным научным исследованиям. Изменение подхода к научным исследованиям в университетах, где преподаватели, обучая студентов, одновременно участвуют в научно-исследовательских программах и непосредственно причастны к научным новациям, позволит повысить качество украинского образования.

7. Необходимость создания единого учреждения, которое бы объединяло группу экспертов по разработке единых подходов к проблемам высшего образования, опираясь на зарубежный опыт. Такое учреждение может быть создано как Центр образовательной статистики, в рамках которого будут вестись сбор, анализ и распространение информации о системах образования зарубежных стран [17, с. 5]. Ведь трансграничное образование – это не только обучение иностранных студентов, но и участие украинских студентов и преподавателей в образовательных и научных зарубежных программах.

Решение вышеупомянутых задач сферы качества национального образования зависит от инициатив представителей государственных структур, руководителей высших учебных заведений и профессорско-преподавательского состава. Только лишь совме-

стными усилиями представителей государства и гражданского общества можно достигнуть соответствия европейским и мировым стандартам «образования без границ».

Литература

1. Глобализация и системы обеспечения качества высшего образования / С.А. Запрягаев, Е.В. Караваева, И.Г. Карелина, А.М. Салецкий. – М.: Изд-во МГУ. – 2007. – 292 с.
2. Канаев Н.М. Знания – массам : [об организованной ЮНЕСКО конференции министров просвещения и министров по планированию экономики стране Азии в Бангкоке] / Н.М. Канаева // Известия. – 1965. – 16 декабря.
3. Ляшенко М.А. Политика и деятельность ЮНЕСКО в области образования, вторая половина XX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / М.А. Ляшенко. – М. – 2001. – 200 с.
4. Майор Ф. Память о будущем / Ф. Майор. – М. – 1995.
5. Мацуура К. Создаются ли ценности для новой цивилизации в процессе глобализации экономики? / К. Мацуура // Перспективы. – 2001. – Т. XXX, № 2. – С. 21-27;
6. Актуальные проблемы деятельности международных организаций: теория и практика / отв. ред. Г.И. Морозов. – М., 1982.
7. Романовский С.К. Сотрудничество в международных организациях, средство сближения народов / С.К. Романовский. – М., 1965.
8. Салтыков Б.Г. ЮНЕСКО. Роль в современном мире, перспективы // Международная жизнь. – 1995. – № 10. – С. 66–78.
9. Hallak Tagues. Education and globalization. UNESCO. – 1998 ЮНЕСКО. Пятьдесят лет. 1945-46 – 1995-96. Информационное досье. Париж. – 1996.
10. Международные неправительственные организации и учреждения: справочник / отв. ред. В.С. Шапошников. – М. – 1982.
11. Шведов Г.В. ООН по вопросам просвещения, науки и культуры (ЮНЕСКО) / Г.В. Шведов. // Международный политико-экономический ежегодник. – М. – 1960.
12. Шibaева Е.А. Специализированные учреждения ООН : международно-правовой очерк / Е.А. Шibaева. – М. Изд-во Моск. ун-та. – 1962.
13. Бойко А. Інноваційний характер сучасної освіти / А. Бойко // Філософські обрії. – 2008. – № 19. – С. 223–234.
14. Данилишин Б. Освіта, наука і виробництво у контексті вимог болонської декларації / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісн. НАН України – 2007. – № 3. – С. 14–22.
15. Кадієвська І.А. Філософія освіти в умовах глобалізації суспільства / І.А. Кадієвська // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 155. – С. 146–148.

16. Карашук М.Г. Освіта в суспільстві знань / М.Г. Карашук // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2010. – Вип. 19. – С. 297–309.

17. Кивалов С.В. Теоретико-методологические основы реформирования высшего образования в Украине / С.В. Кивалов // Актуальні проблеми політики. – 2001. – Вип. 10–11. – С. 3–8.

18. Кравчук М.В. Основні напрями реформування та стандартизації вищої юридичної освіти / М.В. Кравчук // Порівняльно-правові дослідження. – 2009. – № 1. – С. 161–167.

19. Рижак Л. Гуманізація вищої освіти України в контексті Болонського процесу / Л. Рижак // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2008. – № 3. – С. 14–22.

20. Семененко Л.П. До Європи знань – через підвищення якості освіти / Л.П. Семененко // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – № 60. – Т.1. – С. 60–66.

21. Высшее образование в глобализированном обществе: уставный документ ЮНЕСКО по образованию. – Париж. – 2004.

22. Руководящие принципы обеспечения качества в сфере трансграничного высшего образования, принятые на 33 Сессии 5 сентября 2005 г. / Гос. ун-т «Высшая школа экономики». – М. – 2008. – 18 с.

23. Синицына Г. П. Некоторые аспекты интернационализации высшего образования [Электронный ресурс] / Г.П. Синицына, С.М. Баташова. – . – Режим доступа: www.prof.msu.ru/publ/omsk2/o050.htm

УДК 130.32

Салтанов М.В.

викладач Харківського
національного університету
імені В.Н. Каразіна

Філософська традиція лібералізму і «політика визнання»

Анотація

Стаття є спробою дослідити філософську традицію лібералізму крізь призму категорії визнання. Виклики, перед якими стоїть людина і людство, що жваво обговорюються у сучасній ліберальній літературі, цілком можуть бути пом'якшені через реалізацію «політики визнання», яка включає в себе розумне розширення свобод, примирення, самореалізації. Цінності, які обстоє лібералізм, неможливі на практиці без поступового застосування «політики визнання», а сама «політика визнання» навряд чи можлива поза межами ліберального суспільства.

Ключові слова: визнання, гідність, довіра, повага, рівність, свобода.

Аннотация

Статья является попыткой исследовать философскую традицию либерализма сквозь призму категории признания. Вызовы, перед которыми стоит человек и человечество, которые активно обсуждаются в современной либеральной литературе, вполне могут быть смягчены через реализацию «политики признания», которая включает в себя разумное расширение свобод, примирение, самоосуществление. Ценности, которые отстаивает либерализм, невозможны на практике без постепенного применения «политики признания», а сама «политика признания» вряд ли возможна за пределами либерального общества.

Ключевые слова: доверие, достоинство, признание, равенство, свобода, уважение.

Annotation

This article is an attempt to explore the philosophical tradition of liberalism through category recognition. Challenges that are discussed in modern liberal literature alive, it can be mitigated through the implementation of «recognition policy» that includes a reasonable exten-

sion of freedom, reconciliation, self-realization. A value that promotes liberalism, impossible in practice without the gradual application of «recognition policy», and the «politics of recognition» is not available outside of the liberal society.

Keywords: confidence, dignity, recognition, equality, freedom, esteem.

Однією з невмирущих тем для обговорення у філософській літературі є проблема уможливлення, розширення чи мінімізація свободи. Сьогодні категорія свободи все більше стає політичною вимогою соціальних рухів, груп чи навіть держав, що претендують бути повноцінними суб'єктами міжнародного права. Про свободу сьогодні можна говорити навіть як про ідеологію, яка виступає проти гноблення та утисків, розбиває кайдани, усуває перешкоди. І цю ідеологію прийнято називати лібералізмом.

Якою б складною задачею не здавалося б, але автор статті вважає за необхідне, якщо не визначити, то хоча б артикулювати місце «політики визнання», як її часто називає Ч. Тейлор і його прибічники або «культури і практики визнання» як її воліли б називати ми, у філософській традиції лібералізму. Чи може імплементація практики визнання розширювати і збагачувати межі розумної свободи, і чи можна припускати, що недооцінювання такої «політики визнання» у філософській традиції лібералізму призвело до загальмовування просування універсалізації прав і свобод. Безумовно, чимало мислителів лібералізму (Дж. Міл, І. Берлін, Ч. Тейлор, В. Кимліка, Ш. Госепат, Ф. Фукуяма тощо) дійшли до усвідомлення тої думки, що «визнання» відіграє чималу роль у поступі людства до всезагальної свободи. Хоч далеко не всі теоретики лібералізму торкалися проблеми співвідношення «визнання» і свободи, але ми все ж таки спробуємо припустити у статті, що одне може бути умовою іншого.

Якщо розглядати в цілому ступінь розробки проблеми визнання у філософській літературі, то тут можна навести найбільш відомих дослідників: Й.Г. Фіхте, Г.В. Гегеля, П. Рикера, А. Гоннета, К. Фівера, С. Бенхабіб, О. Фурса.

Оскільки категорія «визнання» на високому теоретичному рівні розглядалася у німецькій класичній філософії і мала там чітко виражене місце й невідокремлюване зі свободою значення, то метою статті має стати виявлення місця категорії «визнання» у

філософській ліберальній традиції. Чи може політика або практика визнання претендувати бодай на скромне місце у ліберальній теорії і чи може культура визнання хоча б якось зарадити розширенню розумної свободи? Власне це питання, що і визначає актуальність статті, має стати провідним.

Поле виміру «визнання» розгортається у багатьох похідних від нього принципів, які є ключовими і для ліберальної традиції. Так, можна навести хоча б такі як: свобода, рівність, гідність, повага, довіра, усупільнення, автономія, ідентичність, самореалізація, самовизначення, самоцінність, права людини тощо.

Оскільки лібералізм не є сьогодні завершеною доктриною або сталою догмою, то його прийнято умовно поділяти на класичний, де основною цінністю виступає свобода і сучасний, де до обстоювання свободи домішується й рівність. Так, Гобгауз зазначає, що «лібералізм у кожному своєму аспекті становить рух, цілком точно охарактеризований своєю назвою, – рух, визволення, усування перешкод, відкриття шляхів для вільного спонтанного потоку життєвої активності ... , з одного боку він є рухом за свободу, в іншому рухом за рівність», хоча «... точне визначення свободи і точне значення рівності лишаються нез'ясовними» [5, с. 480]. До подібної оцінки лібералізму вдається й Ф. Мілтон: «ліберал XIX століття вважав розширення свободи найбільш ефективним засобом досягнення загального добробуту і рівності. Ліберал XX століття вважає загальний добробут і рівність чи то передумовою, чи альтернативою свободі [12, с. 776].

З одного боку, сучасна ліберальна традиція не заперечує свободу як таку, а її обмеження, якщо і допускається, то тільки заради самої свободи, а з іншого боку, не допускається й нерівність у соціально-економічних правах, якщо вона є наслідком тільки обставин, а не життєвого вибору. Йдеться про рівний розподіл ресурсів і можливостей для людей, які заслуговують більшої уваги і турботи; це є вирівнюванням нерівних умов існування людей з особливими потребами (Р. Дворкін, В. Кимліка).

Отже, вважаємо необхідним і вчасним поставити на порядок денний тезу про те, що принципи, які обстоює лібералізм неможливо реалізувати на практиці без застосування «політики визнання», метою якої є, у самому широкому значенні, розумне розширення свобод.

Напевно можна погодитися, що щастя та задоволення людини залежать не тільки від потреб у їжі, питті, одягу чи даху над головою, а й від того, що людина плекає сама в собі. Людина як така, може плекати в собі всі ті відмінності, які або заклав в неї Бог, чи ті відмінності, які вона накопичує та примножує в собі сама. Відтак, кожна людина несе відбиток індивідуального, унікального, що ніколи не повторюється. То чи не про це сповіщає лібералізм, принаймні класичний? На питання: як протягом певного часу може існувати стабільне і справедливе суспільство вільних і рівних громадян із різним світосприйняттям, плюралізмом цінностей, концепцій доброго життя, Фіхте, наприклад, відповідав – у взаємному визнанні, через яке від дедукував право. Чи можемо ми простежити погляди на «практику визнання» як найбільш затребуваного механізму збереження чи розмноження людської різноманітності у ліберальній традиції? Так, наприклад, Дж. Міл зазначав: «наскільки, доки людство не набуло досконалості, корисне існування різноманітних поглядів, настільки необхідне й існування різних форм життєвого досвіду; і так само слід припускати й вільні межі варіації характеру, доки це не призводить до завдання шкоди іншим; і так само повинна стверджуватися на практиці цінність різних стилів життя, якщо тільки хтось вважає за доцільне їх випробувати. Сказати б коротко, в речах, що безпосередньо не стосуються інших, бажано, щоб індивід міг стверджувати себе вільно» [14, с. 158]. У іншій роботі Дж. Міла можна знайти схожу думку: «коли не існує відповідного розмаїття способів життя, вони (люди – М. С.) не можуть ані здобути собі належної частки щастя, ані дорости до тієї розумової, моральної та естетичної висоти, на яку за своєю природою здатні» [11, с. 79]. То чи не йдеться тут про повагу та визнання індивідів як творців їхнього власного способу життя, яким би їхній вибір нам не здавався, і чи не є це цінним людським ресурсом? Бо чи не здатні індивіди підхоплювати елементи інших стилів життя чи навіть запозичувати ці стилі для збагачення власної самості? Безумовно, тут не йдеться ані про «політику визнання» ані про «теорію визнання», але неодмінно йдеться про «практику визнання», бо таке взаємне ствердження можливе за умов, якщо моральні суб'єкти взаємодії на практиці визнаватимуть один одного як рівних і вільних. І якщо Г. Фіхте через «визнання» позначав наявність так званих правовідносин, так в ліберальній думці, наприклад, К. Майноут, позначає, «визнанням» вимогу, що

санкціонує вже не право, а мораль, яка є «визнанням автономного існування інших осібних одиниць» [10, с. 183].

«Практика визнання», за допомогою якої «я» позначає свою індивідуальність для іншої розумної істоти, що дає їй можливість «бути собою», мати свою винятковість у спільноті моральних істот, має місце і у інших теоретиків лібералізму. Так, якщо Ч. Тейлор вже вказує на те, що витворення і культивування індивідуальності можливе у акті визнання іншого як alter ego, що впливає з відчуття усвідомлення розбіжностей особистостей, різноманіття способів, якими ми розвиваємося. Він звертає увагу на суспільствотворчу функцію практики, а точніше, як він пише, «політики визнання», адже люди не мають фізичної можливості виживати поодинці, а сформувати свої специфічно людські якості здатні лише у суспільстві, як моральні відповідальні і автономні істоти: «Утверджуючи певне право, ми стверджуємо, що та або та форма або певні здатності заслуговують нашої уваги... і те, що певні здатності заслуговують поваги або мають вартість у наших очах, означає підтвердити, що ми визнаємо обов'язок сприяти їм і розвивати їх» [16, с. 249]. Якщо будь-яка особа апіорі заслуговує нашої поваги, то це означає накладання на себе зобов'язання не тільки втручатися в те, як інші реалізують своє право, а й сприяти іншому у його розумних прагненнях. Це є основою спільноти, поза якою не можна було розвинути жодної людської потенційної можливості. Бо, зазначає Тейлор: «людина, безперечно, потребує інших людей, щоб цілком сформуватись як людина...», а «... свобода й індивідуальне розмаїття можуть процвітати лише у суспільстві, де є загальне визнання їхньої цінності (курсив мій – М.С.)» [16, с. 256, 260].

Дослідження «політики визнання» за Ч. Тейлором, відкриває шлях до механізму забезпечення ідентичності окремої людини або культурної чи соціальної групи. Визнанням особливості кожної окремої особи, життєвих форм чи культурних форм засвідчуються їх кордони, як межі їх самості та ідентичності. Тому, проблема визнання це і проблема розпізнавання. Адже, загалом, ідентичності не існує (щонайменше для інших), якщо вона не є публічно розпізнаною та визнаною, тобто легітимізованою, що надає суб'єктам правоздатність відповідно діяти. Відтак, свою індивідуальність можна зберегти лише як ідентичність. А формування ідентичності людини, – говорить Ч. Тейлор, – «тісно пов'язане з її позитивним

суспільним визнанням – сприйняттям і повагою, – що надходить не лише від батьків, друзів, коханих, але також і від ширших кіл суспільства [17, с. 90].

Практика визнання зобов'язує кожну розумну істоту визнавати за іншою наявність власної, можливо іншої шкали цінностей, яку ми повинні поважати, навіть якщо ми не схвалюємо її. Чи можемо ми, наприклад, уявити спільноту вільних і рівних істот без застосування практики взаємного визнання? Відповідь, яка впливає із поставленого запитання напевно була очевидна і Ф. Гаєку, який писав, що «те, як ми оцінюємо іншу людину, обов'язково залежить від того, які в неї цінності. Але віра в свободу означає, що ми не вважаємо себе остаточними суддями цінностей іншої людини, що ми не почуваємося вправі заважати їй переслідувати цілі, яких ми не схвалюємо, доки вона не втручається у такі ж захищені сфери інших людей. Суспільство, яке не визнає, що кожен індивід має власні цінності, котрі він вправі відстоювати, не може виявляти поваги до гідності особистості і не може насправді знати свободи» [2, с. 541]. А що означає практика визнання різних способів життя дає зрозуміти В. Гелстоун, який зазначає, що ліберальна держава «бажана не тому, що сприяє утвердженню певного способу життя, а якраз через те, що тільки вона цього не робить. Ліберальна держава нейтральна щодо різних способів життя. Вона немов би зичливо головує над ними, втручаючись тільки з метою залагодити конфлікти й запобігти ситуації, коли якийсь конкретний спосіб життя не дає розвиватися решті способів» [4, с. 785].

Крім того, лібералізм своєю однією з головних цінностей вважає захист та визнання культурних та інших меншин. В. Кимліка пов'язує «політику визнання» із поширенням лібералізму і ліберальних ідей як таких, бо як він пише в роботі «Мультикультуралізм і демократія: меншини в державах і націях» (*Multikulturalismus und Demokratie : über Minderheiten in Staaten und Nationen*, 2000), саме останній сприяв захистові (зменшенню незахищеності) культурних та інших меншин. Йдеться як про свободу всередині меншості (яку він розуміє як відсутність обмеження індивідуальних прав членів спільноти задля згуртованості) так і про рівність між більшістю і меншістю. В. Кимліка зазначає, що держава має всіляко захищати і підтримувати культурне різноманіття, що наявне в межах її кордонів, бо нація сьогодні не може бути гомогенною, а переважно мультикультурною. Тож, вимога усунути

культурну дискримінацію, бути представленим у спільноті, має бути задоволена. Держава не може нав'язувати громадянам якоїсь ідентичності, а індивіди повинні мати змогу «піддавати сумніву і відкидати будь-яку успадковану чи попередньо набуту ідентичність і мати реальне право вийти з будь-якої групи ...» [7, с. 414]. Це В. Кимліка називає ліберальним культуралізмом. Він забезпечує індивідові вільний вибір способу життя, та є «кращим з цілої низки можливостей, що їх пропонує культурна структура» [8, с. 404]. Тут йдеться як про утвердження (непоганське) індивідуальної свободи і автономії, так і про різноманіття культур, що повинно трактуватися як скарбниця унікальних (самобутніх) форм людської творчості та досягнень: «коли згасає та або та культура, втрачається дешиця цієї самобутньої цінності. Права меншин зберігають культури, що мають таку самобутню цінність» [7, с. 420].

Ліберальна держава не має обмежуватися в політиці мультикультуралізму позицію нейтральності, невтручанням, введенням себе подібно до «нічного сторожа». Якщо умов для збереження мультикультурності суспільств недостатньо, тоді чи можлива «політика визнання» при цілковитому невтручанні? В даному випадку В. Кимліка дотримується позиції «жорсткого мультикультуралізму», який забезпечує культурним меншинам особливі права, що дозволить їм підтримувати свій спосіб життя. В. Кимліка це називає «позитивною дискримінацією» - надання різноманітних привілеїв меншинам з метою зрівнювання їх можливостей з можливостями більшості. Але разом з тим, культурні права не мають заперечувати індивідуальні свободи. «М'яка політика мультикультуралізму», яку він вважає синонімом «добррозичливої байдужості» не в змозі вирішити найважливіші питання, з якими стикається держава у мультикультурних умовах. Ідею позитивної дискримінації В. Кимліка пояснює так: ставлення до людей як до рівних означає усунення лише тих нерівностей, які комусь наносять шкоду. Та несправедливість, яка приносить користь є цілком прийнятна. Тому нерівність припустима лише тоді, коли вона покращує мою, рівну з іншими, частку, але вона не припустима, яка посягає на частку, яка належить мені за справедливістю». Долі людей мають визначатися не обставинами, а ухваленими рішеннями. Тому, нерівність справедлива лише тоді, коли вона є наслідком вільного вибору громадян. Провини людини в тому, що вона опинилася на дні «статусної ієрархії» внаслідок приналежності до певної раси, статі

тощо немає, а відтак, держава має брати на себе обов'язки по вирішенню наслідків того, що не залежить від вибору людини.

Варто звернути увагу і на те, що «практика визнання» сприяє не тільки витворенню ідентичності, розмноженню культурних форм, а й окресленню особистих прав людини. Так, Б. Констан представник класичного напрямку, ще на початку XIX століття писав, що людство у своєму поступі досягло особливого виду свободи, такої, що була невідома народам античності. Розвиток ліберальних ідей через визнання автономії призвело до виділення окремої сфери – особистої свободи, тоді як греки і римляни знали лише політичну свободу: «у древніх, індивід майже завжди суверенний у громадських справах, залишається рабом у всіх особистих зв'язках. Як громадянин, він приймає рішення про мир і війну, а як приватну особу його обмежують, за ним спостерігають, пригнічують у всіх його починань; як частка колективного організму він запитує, звільняє, засуджує, позбавляє, висилає або посилає на смерть своїх управлінців чи керівників...», «... у сучасних країнах навпаки: навіть у найбільш вільних державах індивід, незалежний у приватному житті...» [9, с. 424–425]. Древні не мали ніякого уявлення про індивідуальні права. Тоді суспільство мало всю повноту влади над своїми членами, а зараз – індивіди володіють правами, які суспільство має визнавати та поважати: «особиста свобода – ось, повторюю, істинно сучасна свобода...», одночасно з цим Б. Констан додає: «... я зовсім не збираюся відмовлятися від політичної свободи, я просто вимагаю громадянські свободи разом з іншими формами свободи політичної» [9, с. 432–433]. Виділення особистих прав, як їх характеризує Б. Констан, стало можливим не стільки через практику взаємного визнання кожною людиною суверенної сфери іншої, а скільки через визнання державою за індивідом не тільки громадянства, а й людини, що претендує на сферу і частку своєї індивідуальності. Подібно до того, як сам суб'єкт не може бути останньою інстанцією при визначенні своєї свободи, так і держава не може сам визначати межі свого втручання. Так, Дж. Міл зазначає, що «навкруг кожного індивіда є певне коло, якого не має право переступати жоден уряд...», «... у житті кожного повнолітнього індивіда є така сфера, де має панувати тільки його індивідуальність без контролю збоку чи то іншого індивіда чи то громадськості»; має існувати «захищений з усіх боків певний індивідуальний життєвий простір, недоступний для авторитарного

втручання, тож треба тільки визначити, де саме мають пролягати межі і яку завбільшки сферу людського життя охопить ця заповідна царина. Я думаю, що вона повинна охопити все, що пов'язане тільки з життям, чи то внутрішнім, чи то зовнішнім, індивіда і не впливає на інтереси інших людей або впливає лише як моральний приклад [13, с. 653]. Сакральна сфера кожної людини, що може бути позначена її індивідуальністю, є непорушною для будь-якого врядування. Але чи можлива така сфера без «практики визнання» державою людської індивідуальності?

Досить ґрунтовний зв'язок між свободою та «визнанням» можна помітити у роботі І. Берліна «Два концепти свободи», де мислитель вирізняє два погляди на свободу: негативну і позитивну. Під першим І. Берлін розуміє вільну від втручання та поневолення діяльність: «негативна» свобода полягає у тому, що Я мушу встановити суспільство, де мають бути певні кордони свободи, яких нікому не дозволено перетинати [1]. Концепт «позитивної» свободи І. Берлін визначає як «свободу для», яка виростає з прагнення, щоб мене визнавали суб'єктом, а не об'єктом. «Я хочу, – пише І. Берлін – насамперед, усвідомлювати себе як ту, що думає, активну істоту, наділену бажаннями, відповідальну за зроблені мною вибори і спроможну пояснити ці вибори через посилання на мої власні ідеї та міркування» [1, с. 540].

На думку І. Берліна, образ, яким володіє людина частково формується тим, що інші думають про неї і як її сприймають. Коли людина питає про те, хто вона є, то спирається, перш за все, на розпізнавані у ній ознаки з боку інших людей. І таке розпізнавання і є позначенням її «найбільш особистих і постійних рис». Брак такого розпізнавання часто зводиться і до браку свободи. Тому, бажання свободи, передусім позитивної, це втеча від того, щоб «мене нехтували, опікували, зневажали... коротко кажучи, щоб до мене ставились не як до індивіда, щоб мою неповторність недостатньо розпізнавали, щоб мене класифікували як члена певного аморфного сплаву, статистичну одиницю без специфічно людських рис» [1, с. 556].

Боротьба за визнання – це боротьба саме проти такого припущення, не проти рівності, чи законних прав, а за становище, можливість відчувати себе тим, ким я є. «Я хочу, щоб мене розуміли й визнавали, навіть якщо це означає бути непопулярним і викликати нелюбов. А ті єдині люди, які можуть мене так упізнавати і в

такий спосіб давати мені відчуття того, що я є – це члени суспільства, до якого я відчуваю історичну, моральну, економічну і, можливо, етнічну належність. Я не можу відокремити свою індивідуальну сутність від взаємин з іншими людьми, або від тих атрибутів мене, які полягають у їхньому ставленні до мене. Як наслідок, коли я вимагаю звільнитися, скажімо, від стану політичної чи соціальної залежності, то я вимагаю зміни ставлення до мене з боку тих, чий судження й поведінка допомагають визначити мій власний образ мене» [1, с. 556-557].

І. Берлін, прямо спираючись на кантову етику автономії, говорить, що людина є ніщо, якщо її не розпізнали. Хоча на його думку кантова вільна людина не потребує публічного визнання своєї внутрішньої свободи, вона не вважає себе такою, якою її бачать інші, вона не ототожнює себе з поглядом свого оточення, а шукає обґрунтування поваги до себе в ідеї людської автономії, у не використанні її як засобу, а тільки як цілі.

Найбільшою загрозою для ідентичності людини І. Берлін, слідом за І. Кантом, вважав патерналізм, який утискає сильніше, ніж неприхована, брутальна та неосвічена тиранія. Патерналізм, говорить Берлін, небезпечний не тому, що він «нехтує трансцендентальним розумом, втіленим у мені, а тому що він ображає мое уявлення про себе, як про розумну істоту, що вирішила вести своє життя відповідно до своїх власних (не обов'язково раціональних чи добрих) намірів, і передусім, що має право на визнання себе такою з боку інших людей. Адже, якщо мене не визнають такою людиною, то й мені може не вдатися розпізнати ... свої власні претензії на статус цілковито незалежної людини» [1, с.557]. Мої думки, які визначають те, ким я є, багато в чому визначаються думками відносно мене, що панують в суспільстві.

Саме тому, це прагнення статусу й визнання, вважає І. Берлін, все ж таки «важче ототожнити з особистою свободою як у «негативному», так і в «позитивному» значенні цього слова. Потреба у визнанні не менш потрібна людям і за неї не менш палко змагалися – вона споріднена зі свободою, але не є нею; хоча з неї й випливає негативна свобода для всієї групи, вона ближча до солідарності, братерства, взаєморозуміння...» [1, с. 558]. Але, все ж таки, свободу не слід сплутувати із визнанням, рівністю та братерством. «Бажання бути визнаним – це бажання не тільки свободи, а й чогось іншого: спілки, ближчого розуміння, збігу інтересів, жит-

тя, де є спільна залежність і спільне жертвування» [1, с.58]. І. Берлін відзначає, що не слід допускати сплутування бажання свободи з прагненням до статусу й розуміння, хоча прагнення визнання може бути прирівняне до звільнення, вже не індивідуального, а «соціального цілого». Бо чи слід завжди називати боротьбу за вище становище, боротьбою за свободу? Потребу визнання і статусу слід називати потребою свободи в якомусь третьому розумінні.

Хоч І. Берлін не допускає звичайнісіньке сплутування поняття свободи з прагненням статусу, солідарності, братерства, рівності чи будь-якої комбінації цих понять, та прагнення статусу, в певних аспектах, дуже близьке до бажання бути незалежним діячем. Але чи можемо ми прагненню до визнання повністю відмовити у назві свободи? І. Берлін зазначає: «насправді ж ті, хто готовий обміняти свою власну й чужу свободу індивідуальної дії на статус своєї групи і свій власний статус всередині групи, хочуть не просто поступитися свободою заради безпеки чи якогось певного місця в гармонійній ієрархії, де всі люди й усі класи знають своє місце ... й готові обміняти болісний привілей вибору – «тягар свободи» – на мир, затишок і відносно безтурботність авторитарної чи тоталітарної структури [1, с. 559]. З цієї точки зору, гонитва за статусом може тяжіти до того, що Мілль назвав «поганським самоутвердженням», як індивідуальній, так і у колективній, соціалізованій формі, що не має нічого спільного із прагненням свободи.

Хоча вищезазначене не виключає, що утвердження індивідом своїх цінностей, не пов'язане переважно з бажанням людей, аби їхні особистості не цінувалися надто низько, що може бути пов'язаним із вимогою збільшити міру негативної свободи. Тому, І. Берлін дістається висновку, що визнання – це вимога специфічної свободи, яку Я висуває як для розпізнавання власної діяльності, так і для розпізнавання діяльності своєї групи. Це гібридна форма свободи.

Ще одна царина, яка, на нашу думку пов'язує «політику визнання» і ліберальну традицію – це права людини. У найбільш загальному розумінні йдеться про те, що існує певний мінімум прав, яких не може позбавити ані людина, ані держава, більше того, цей мінімум має бути визначеним, визнаним та гарантованим людині, де б вона не знаходилася. Так, Ш. Госепат, зазначає, що «в основі прав людини лежить універсалістська та егалітарна мораль. Згідно з нею кожна людина неупереджено має бути визнана як рівна і ав-

тономна особа. Люди мають моральне право на те, щоб до них ставилися з рівною повагою. Об'єктом рівної взаємної поваги є автономія рівної особистості» [6, с. 133]. Рівна повага до автономних рішень індивідів та рівна гідність усіх людей є мінімальним стандартом та вимогою політичної справедливості. «Невизнання, – пише Госепат, – іншими умов нашої автономії зачіпає наше почуття власної цінності, оскільки свобода і автономія є фундаментом нашого почуття власної цінності» [6, с. 142]. Визнання моралі рівної поваги зобов'язує ставитись до всіх людей як автономних і рівних осіб, звідси випливає правило рівного ставлення, коли всі люди попри відмінності між ними мають зустрічати рівне до себе ставлення. Там же Госепат додає: «... основні свободи не є спільним суспільно виробленим благом, а натомість правом, конституційованим у акті визнання» [6, с. 143]. Головне питання, яке пов'язує лібералізм із ідеєю невід'ємних прав людини і політикою визнання можна сформулювати у наступний спосіб: чи має абсолютну силу суверенітет держави при наявному там невизнанні й брутальному порушенні фундаментальних прав людини? Відповідь на це питання теоретики лібералізму дають наступне: окремі держави лише тоді легітимні, коли вони не дозволяють елементарних порушень прав людини, які визнаються за нею як за людиною і складають основу її буття. Так, Ф. Фукуяма у монографії «Кінець історії і остання людина» розглядає суспільно-політичні процеси крізь призму «політики визнання» і доходить висновку, що сучасні ліберальні держави сповідують таку ідеологію, яка найкраще захищає та гарантує основні фундаментальні права людини. Тому, як тільки лібералізм набуде цілковитої реалізації, так одразу ж відпаде потреба у боротьбі за визнання, що виходить від груп, націй, держав тощо. Тут автор слідує за Гегелем, який у «Філософії духу» зазначає: «У державі ..., людину визнають і з нею поводяться як з розумною істотою, як із вільною, як з особою...»; і «...кожна окрема людина зі свого боку робить себе вартою такого визнання тим, що долає природність своєї самосвідомості, кориться загальному, в-собі-і-для-себе-сутній волі, закону, – відтак, по відношенню до інших веде себе так, як слід вести себе усім, – визнає їх тим, чим сам хотів би бути визнаним, тобто вільною людиною, особою» [3, с. 243]. Проте, вважає Ф. Фукуяма, такого визнання, людина здобуває, лише у ліберальній державі. Тому автор зазначає, що лібералізм, складає основу універсальної та однорідної держави і

може стати останнім етапом історії людства, оскільки він для людини є повністю задовільним [18, с. 318].

Хоч і прибічники сучасного лібералізму дедалі більше відмовляються від стихійного індивідуалізму, але все ж зберігають в собі найкращі здобутки класичного лібералізму, в якому, здається авторові, хоч і не надавалося значне місце для теорії визнання, проте було чимало простору для «практики визнання» як одного механізму поширення розумної свободи. От, наприклад, навіть Дж. Ролз стверджує, що саме визнання моральних здатностей громадян представляє їх вільними і рівними, як приклад автор наводить рабів, що не здатні мати обов'язки і зобов'язання, вони є соціально мертвими, «їх публічно не визнають за осіб взагалі» [15, с. 817].

Отже, артикулюючи співвідношення «політики визнання» і філософської ліберальної традиції, зарано говорити про створення якоїсь теорії визнання, адже ті чи інші автори здебільшого відводили цій категорії усього лише місце інструментарію і якщо й говорили про «визнання», то лише як про практику чи культуру визнання. Хоча сьогодні у зв'язку із зростанням боротьби за визнання соціальних політичних рухів, груп, меншин, можна говорити про поодинокі спроби створити на підставі аналізу теоретичні узагальнення. Наступні статті якраз цілком можуть претендувати на окреме розгортання такого дослідження.

Література

1 Берлін І. Два концепти свободи / Ісайя Берлін // Лібералізм: Антологія / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. - 1 вид. - К.: Смолоскип. - 2006. - С. 546-583.

2 Гаєк Ф. Цінність свободи / Фрідріх Гаєк // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. - 2 вид. - К.: Смолоскип. - 2009. - С. 504-545.

3 Гегель Г.В.Ф. Філософія духа / Г.В.Ф. Гегель - М.: Мысль, 1977. - 472 с. - (Енциклопедія філософських наук. В 3 т. - Т. 3)

4 Гелстоун В. Захист лібералізму / Вільям Гелстоун // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. - 2 вид. - К.: Смолоскип, 2009. - С. 784-800.

5 Гобгауз Л. Апологія свободи / Гобгауз Леонард // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. - 2 вид. - К.: Смолоскип, 2009. - С. 471-488.

6 Госепат Ш. До обґрунтування соціальних прав людини / Штефан Госепат // Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата,

Г. Ломанна; [пер. з нім. О. Юдіна, Л. Доронічева]. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 129–162.

7 Кимліка В. Ліберальний культуралізм / Віл Кимліка // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 411–422.

8 Кимліка В. Цінність культурного членства / Віл Кимліка // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 396–410.

9 Констан Б. Про свободу древніх у її порівнянні зі свободою сучасних людей / Бенжамен Констан // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. – К.: Смолоскип. – 2009. – С. 423–435.

10 Майноуг К. Анатомія лібералізму / Кеннет Майноуг // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. – К.: Смолоскип. – 2009. – С. 171–204.

11 Міл Дж. Про свободу: пер. з англ. / Джон Міл. – К.: Основи. – 2001. – С. 11–130.

12 Мілтон Ф. Роль уряду у вільному суспільстві / Фрідман Мілтон // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. – К.: Смолоскип. – 2009. – С. 774–783.

13 Міль Дж. Про підстави та межі принципу невтручання / Джон Міль // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 652–670.

14 Міль Дж. Про індивідуальність як один із елементів добробуту / Джон С. Міль // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 157–170.

15 Ролз Дж. Справедливість як чесність: політична, а не метафізична / Джон Ролз // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. – К.: Смолоскип. – 2009. – С. 801–824.

16 Тейлор Ч. Атомізм / Чарльз Тейлор // Лібералізм: Антологія. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2 вид. – К.: Смолоскип. – 2009. – С. 243–262.

17 Тейлор Ч. «Мультикультуралізм і «Політика визнання» : пер. з англ. / Чарльз Тейлор. – К.: Альтерпрес. – 2004. – 172 с.

18 Фукуяма Ф. Кінець історії і останній чоловік : пер. с англ. / Френсіс Фукуяма. – М.: АСТ. – 2007. – 420 с.

19 Kymlicka W. Multikulturalismus und Demokratie : über Minderheiten in Staaten und Nationen. – Frankfurt am Main: Büchergilde Gutenberg. – 2000. – 157 p.

Трибуна молодих вчених

УДК 349.22:331.108.62

Бабічев О.О.

студент 5-го курсу
Харківського економіко-
правового університету

Звільнення керівника підприємства або наукової установи у зв'язку з одноразовим грубим порушенням ним трудових обов'язків

Анотація

У статті аналізується правове регулювання звільнення працівників з підстави скоєння одноразового грубого порушення трудових обов'язків, судова практика щодо правомірності звільнення з розглянутої підстави. У діючому законодавстві не визначено поняття «одноразове грубе порушення трудових обов'язків», що часто призводить до спірних ситуацій. Це вимагає закріплення на законодавчому рівні цього поняття.

Ключові слова: керівник, трудові обов'язки, контракт, проступок, грубе порушення.

Анотация

В статье анализируется правовое регулирование увольнения работников на основании совершения однократного грубого нарушения трудовых обязанностей, судебная практика по правомерности увольнения по рассмотренному основанию. В действующем законодательстве не определено понятие «однократное грубое нарушение трудовых обязанностей», что часто приводит к спорным ситуациям. Это требует закрепления на законодательном уровне этого понятия.

Ключевые слова: руководитель, трудовые обязанности, контракт, проступок, грубое нарушение.

Annotation

In the article the legal adjusting of discharge of workers is analysed on the basis of feasantce of the single rough on-pearling of labour duties, judicial practice for pravomer-nosti discharges on the considered foundation. A concept «Single rough on-pearling of labour duties» is

not certain in a current legislation, that often results in litigious situations. It requires fixing at legislative level of this concept

Key words: leader, labour duties, contract, misconduct, gross violation

Питання визначення поняття одноразового грубого порушення трудових обов'язків має важливе теоретичне і практичне значення, його висвітлення допоможе найбільш повно розкрити сутність додаткових підстав розірвання трудових правовідносин з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов, а також вирішити практичні питання механізму реалізації права власника та уповноваженого ним органу на звільнення керівника підприємства або наукової установи у зв'язку з одноразовим грубим порушенням ним трудових обов'язків. Тому розгляд питання правового регулювання розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов є актуальним. Актуальність і своєчасність обраної теми зумовлена як необхідністю подальшого вдосконалення законодавства України в царині розірвання трудових договорів з ініціативи роботодавця, так і відсутністю належних сучасних наукових розробок у цій сфері.

Відповідно до Конституції України (ст. 43) [1] кожен має право на працю, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю та гарантує рівні можливості кожного на це. Кодекс законів про працю України (далі – Кзпп України) [2], який на сьогодні є основним нормативно-правовим актом, що регулює трудові правовідносини в Україні, був прийнятий ще за часів існування Радянського Союзу і не відображає реалій сьогодення щодо відносин між роботодавцем та працівником.

Результатом зазначеної невідповідності між фактичними правовідносинами у сфері праці та чинним трудовим законодавством України є непоодинокі суперечки між суб'єктами трудових правовідносин, особливо у випадку розірвання трудового контракту з керівником підприємства або керівником наукової установи з ініціативи власника.

Такі суперечки нерідко призводять до судових спорів, що, безумовно, не додає стабільності та ефективності діяльності підприємства або організації.

Певної гостроти таким спірним ситуаціям надає статус та повноваження, які має керівник підприємства як перша особа підприємства. Керівник підприємства володіє інформацією щодо всієї діяльності підприємства, його фінансового стану, працівників, у тому числі інформацією, що становить комерційну таємницю підприємства. Якщо така інформація буде розголошена — це може створити для підприємства багато проблем.

Серед науковців, які досліджували проблеми правового регулювання розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу, слід виділити Л. Величко, Г.С. Гончарову, І.А. Іоннікову, М.І. Іншина, І. Киселева, Н. Кохан, Ю. Новічкову, С. Передеріна, А.М. Юшко, Г. Яковлєву.

Серед підстав розірвання трудових правовідносин з ініціативи власника або уповноваженого ним органу важливе місце посідають підстави для звільнення за одноразове грубе порушення трудових обов'язків. Згідно з п. 1 ст. 41 КЗпП України [2] трудовий договір може бути розірваний у разі одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником підприємства, установи, організації усіх форм власності (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його заступниками, головним бухгалтером підприємства, установи, організації, його заступниками, а також службовими особами митних органів, державних податкових інспекцій, яким присвоєно персональні звання, і службовими особами державної контрольно-ревізійної служби та органів державного контролю за цінами.

Підрозділ може вважатися відособленим, якщо він діє на підставі статуту або положення, затвердженого для нього організацією-засновником, і має свій поточний або розрахунковий рахунок. Засновник може передати підрозділу деякі права по прийому та звільненню працівників цього підрозділу, якщо він розташований в іншій місцевості.

Перелік категорій працівників, перерахованих у ч. 1 ст. 41 КЗпП України [3], є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Така підвищена відповідальність зазначених працівників зумовлена тим, що ця категорія осіб перебуває в особливому правовому положенні. Вони є керівниками підприємства, установи, організації, або представниками органів влади і управління, наділені владними повноваженнями, мають особливий характер щодо

посадових функцій. Одним грубим порушенням керівником підприємства, установи, організації або його заступником може бути завдано великої шкоди всьому виробництву. Від одного грубого порушення іншими особами, зазначеними в п. 1 ст. 41 КЗпП України [2], завдається шкода престижу держави, підривається довіра до державних інституцій і порушуються конституційні права та свободи громадян.

Цю підставу не можна застосовувати (як нерідко відбувається на практиці) до працівників, на яких поширюються статuti і положення про дисципліну, оскільки в цих статутах, положеннях передбачені конкретні проступки, за які працівники можуть бути звільнені. Тому в таких випадках треба і посилатися на статтю статуту чи положення про дисципліну, а не на п. 1 ст. 41 КЗпП України [2], оскільки він застосовується тільки до спеціальних суб'єктів, названих у цьому пункті.

Законодавство України не визначає поняття однократного грубого порушення трудових обов'язків. Це оціночне поняття, і таку оцінку дає власник або уповноважений ним орган. Розв'язуючи питання, чи є порушення трудових обов'язків грубим, необхідно виходити з характеру проступку, обставин, за яких цей проступок був вчинений, якої при цьому було заподіяно шкоди (або яка шкода могла б настати).

У п. 1 ст. 41 КЗпП України [2] мова йде про разове грубе порушення трудових обов'язків, а не про тривале чи системне (наприклад, послаблення контролю за підлеглими), що може бути підґрунтям для звільнення за інших підстав.

Пункт 1¹ ст. 41 КЗпП України [2] передбачає нову підставу для звільнення – винні дії керівника підприємства, установи, організації, унаслідок чого заробітна плата виплачувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від установленого законом розміру мінімальної заробітної плати.

Ця підстава для звільнення керівників встановлена з метою забезпечення реалізації конституційного права громадян на своєчасне одержання винагороди (ст. 43 Конституції України), а також для підвищення персональної відповідальності керівника за недотримання законодавства про оплату праці.

Введення такої нової підстави для звільнення зумовлене численними порушеннями строків виплати заробітної плати та погашень заборгованості за минулі місяці на підприємствах усіх форм

власності. Несвоєчасна виплата заробітної плати є однією з найбільш проблем соціально-економічної сфери. Аналіз ситуації з погашенням заборгованості свідчить про те, що крім економічних причин, умовою існування цього явища є й суб'єктивний фактор — винні дії керівників. За даними Держкомстату України, на 1 вересня 2011 р. заборгованість по заробітній платі в Україні склала 1 млрд. 155 млн. 311 тис. грн. Особливу тривогу викликає так звана безнадійна заборгованість підприємств, установ, організацій, що становить від 1 до 1,5 млрд. грн. Внесення в КЗпП такої підстави свідчить про посилення державного впливу на стан дотримання законодавства про оплату праці.

Звільнення з цієї підстави можливе у разі наявності вини керівника в порушенні строків виплати заробітної плати та її розміру. Нерідко керівники витрачають кошти фонду оплати праці на дорогі ремонти, придбання дорогих транспортних засобів, незважаючи на потреби працівників.

Це звільнення за своєю природою є дисциплінарним, а тому воно має здійснюватися з дотриманням порядку і строків, викладених у статтях 148 і 149 КЗпП України [2].

Своєчасна виплата заробітної плати сприяє також реалізації заходів, передбачених в «Стратегії подолання бідності», затвердженій Указом Президента України від 15 серпня 2001 р., оскільки і працююче населення внаслідок невиплати зарплати не захищене від ризику потрапити до категорії бідних [3].

У цій статті ми спробуємо розібратися в особливостях припинення трудових правовідносин між роботодавцем і керівником підприємства або керівником наукової установи .

На практиці існують непоодинокі випадки, коли п. 1 ст. 41 КЗпП України використовується як підстава для звільнення керівників підприємств, майно яких є в державній або комунальній власності. Інколи такі звільнення стають предметом розгляду в суді [4].

При звільненні на підставі п. 1 ст. 41 КЗпП України за одноразове грубе порушення трудових обов'язків визначення ступеня тяжкості проступку в кожному конкретному випадку належить до компетенції посадових осіб, які мають право на призначення і звільнення з посади керівних працівників. Вирішуючи питання, чи є порушення трудових обов'язків відповідно до п. 27 Постанови № 9

[5], суд ураховує характер проступку, обставини, за яких його вчинено, яку ним завдано (або могло бути завдано) шкоду.

Отже, під дію п. 1 ст. 41 КЗпП України [2] підпадають, як правило, такі порушення, в яких ознакою грубості вважаються і характер дії чи бездіяльності працівника, і суттєвість наслідків порушення трудових обов'язків, і особливості причин, що зумовили порушення та його наслідок, і форма вини. При цьому наявність шкоди зовсім не обов'язкова, досить можливості її завдання. Утім, значні негативні наслідки можуть бути підставою для кваліфікації дій працівника як грубого порушення трудових обов'язків навіть через необережну вину. Так само порушення трудових обов'язків з прямим умислом може бути підставою для звільнення за п. 1 ст. 41 КЗпП України [2] й у разі відсутності суттєвих наслідків.

Прямої роз'яснень, які саме порушення слід вважати грубими, Постанова № 9 [5] не містить, залишаючи право оцінювати порушення за судами, що розглядають трудові спори. Але останні не завжди враховують тяжкість вчиненого проступку, заподіяну ним шкоду та обставини, за яких було вчинено порушення трудових обов'язків, а також інколи не зважають на те, що звільнення за п. 1 ст. 41 КЗпП України є дисциплінарним стягненням і має проводитися з додержанням правил, установлених для їх застосування.

Доцільно зазначити, що керівника підприємства звільняє з роботи сам власник (у цивільно-правовому розумінні) або орган, уповноважений управляти майном (це переважно стосується керівників підприємств та інших юридичних осіб, майно яких є в державній або комунальній власності) [6]. Якщо власником виступає господарське товариство, то при звільненні його керівника необхідно дотриматися вимог як трудового, так і корпоративного права, зокрема, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України «Про господарські товариства», Закону України «Про акціонерні товариства», оскільки згідно з вказаними нормативними актами звільнення (відкликання) керівника господарського товариства є виключною компетенцією вищого органу товариства — загальних зборів учасників (акціонерів) товариства. Вимога щодо рішення загальних зборів учасників (акціонерів) товариства з такого питання, безумовно, може істотно ускладнити процес звільнення керівника товариства. Це пов'язано з тим, що повідомлення про скликання зборів повинно бути зроблене не

менш як за 30 днів (у випадку з товариством з обмеженою відповідальністю та з акціонерним товариством, що привело свій статут у відповідність до норм Закону України «Про акціонерні товариства») або 45 днів (у ситуації з акціонерним товариством, що не привело у відповідність до положень Закону України «Про акціонерні товариства» свій статут та має керуватись у своїй діяльності до 28.04.2011 вимогами Закону України «Про господарські товариства») [7].

Керівники наукових установ можуть бути звільнені з роботи на підставі, передбаченій п. 1 ст. 41 КЗпП [2] України, тобто за одноразове грубе порушення трудових обов'язків. Припинення трудових відносин за цією підставою здійснюється органом управління, якому керівник підпорядковується. Фактично таке звільнення здійснюється шляхом дострокового розірвання контракту.

При встановленні одноразового грубого порушення трудових обов'язків потрібно виходити з посадових обов'язків директора наукової установи, які полягають, перш за все, у визначенні основних напрямів наукової та науково-технічної діяльності; формулюванні та обґрунтуванні мети і завдання наукових розробок, визначенні необхідності їх проведення, шляхів та методів їх вирішення; організації наукових зв'язків із суміжними науководослідними установами, конструкторськими, технологічними, проектними, пошуковими організаціями для успішного виконання робіт з комплексних проблем, з підприємствами та виробничими об'єднаннями при впровадженні у виробництво результатів наукових досліджень і технічних розробок, а також в установленому порядку здійснювати зв'язок із зарубіжними інститутами та вченими з питань науково-технічного співробітництва. Керівник наукової установи також розпоряджається фінансовими ресурсами, забезпечує максимальну економію витрат коштів, вживає заходів до своєчасних розрахунків з Державним бюджетом України тощо.

Під грубими порушеннями трудової дисципліни такими особами, на нашу думку, слід вважати проступки, які пов'язані з підтасуванням та перекрученням фактів та результатів наукових досліджень, грубі фінансові порушення (наприклад, ухилення від сплати податків), зрив з вини керівника плану введення нової техніки в науковій установі тощо.

Керівники наукової установи не є державними службовцями, і в майбутньому, на нашу думку, не можуть бути визнані таки-

ми, оскільки їх трудова функція пов'язана з керівництвом науковими колективами та отриманням нових знань, а не з виконанням функцій щодо державного управління. Таким чином, оскільки такі особи не є держслужбовцями, то до них не може бути застосований інститут відставки. Також не є державними службовцями й інші наукові працівники.

Виключенням з цього правила є наукові працівники Національного інституту українсько-російських відносин. Відповідно до Указу Президента України від 23 червня 1997 р. № 573/97 створено Національний інститут українсько-російських відносин, на який покладено проведення науково-аналітичних розробок та прикладних досліджень у сфері політичного, економічного, військового, військово-технічного та інших напрямів співробітництва України з Росією. Кабінету Міністрів України цим Указом доручено вирішити у встановленому порядку питання про віднесення посад працівників Інституту до відповідних категорій державних службовців. Надання статусу державних службовців цим особам є виправданим тому, що вони проводять наукові розробки, пов'язані з міждержавними відносинами. Результати їх досліджень використовуються державними службовцями для виконання управлінських функцій [8].

Насамкінець хотілося б зауважити таке. Дотримання всіх норм чинного законодавства при припинення трудових правовідносин між роботодавцем і керівником підприємства або керівником наукової установи на підставі п. 1 ст. 41 КЗпП України [2] є запорукою того, що при зверненні працівника до суду можна буде повністю або хоча б значною мірою уникнути небажаних наслідків у вигляді виплати компенсацій заробітної плати, інших виплат, відшкодування начебто нанесеної керівнику моральної шкоди.

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що процедура припинення розірвання контракту з керівником повинна бути детально прописана у трудовому контракті. Текст трудового контракту слід затвердити рішенням власника або вищого органу управління підприємства (щодо товариств з обмеженою відповідальністю – це загальні збори учасників товариства) та/або узгодити належним чином. Крім того, можливість укладення трудового контракту з керівником підприємства або установи повинна бути передбачена або статутом підприємства, або рішенням власника про призначення.

При звільненні керівника підприємства або наукової установи у зв'язку з одноразовим грубим порушенням ним трудових обов'язків вкрай необхідно суворо дотримуватися вимог чинного законодавства та статуту підприємства щодо процедури звільнення.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс законів про працю України : від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – 17 груд.
3. Трудове право України у запитаннях та відповідях: навч.-довід. посіб. / за ред. В.В. Жернакова – Х.: Одиссей, 2008. – 664 с.
4. Постанова Окружного Адміністративного суду м. Києва від 08.09.2008 р. № 3/581; Постанова Окружного Адміністративного суду м. Києва від 25.03.2008 р. № 1/24; Постанова Вищого Адміністративного суду України від 24.10.2007 р.
5. Постанова Пленуму Верховного суду України № 9 від 06.11.92 р. «Про практику розгляду судами трудових спорів» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92>
6. Ротань В.Г. Науково-практичний коментар до законодавства про працю / В.Г. Ротань, І.В. Зуб, Б.С. Стечинський. – К.: А.С.К. – 2008. – 975 с.
7. Щодо порядку застосування окремих положень Розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про акціонерні товариства» у зв'язку з набранням ним чинності: Роз'яснення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 17.02.2009 р. № 3.
8. Указ Президента України про Національний інститут українсько-російських відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/573/97>

УДК 656.2: 338.47

Стрельнікова В.А.

студентка 4-го курсу
факультету транспортних
систем Харківського
національного
автомобільно-дорожнього
університету

Любий Є.В.

науковий керівник,
кандидат технічних наук,
доцент

**Дослідження часу очікування пасажирів на маршрутах
міського пасажирського транспорту****Анотація**

Витрати часу населенням під час поїздок від місць проживання до місць роботи – важливий критерій оцінки якості перевезень пасажирів в містах. Зниження часу очікування пасажирів на зупинних пунктах є головним внутрішнім резервом перевізного процесу і одним з напрямків підвищення якості перевезень. В статті наводяться результати дослідження щодо визначення фактичних параметрів руху транспортного засобу на міських маршрутах та визначення на їх основі параметрів часу очікування на зупинках за допомогою імітаційної моделі. Метою даного дослідження є спроба пошуку раціональної моделі організації перевезень пасажирів в містах, важливу роль в якій відіграє час очікування пасажирами міського транспорту.

Ключові слова: міські маршрутні пасажирські перевезення, зниження часу очікування пасажирами транспортних засобів, імітаційні моделі, управління транспортними перевезеннями.

Аннотация

Затраты времени населения во время поездок от мест проживания до мест работы – важный критерий оценки качества перевозок пассажиров в городах. Снижение времени ожидания пассажиров на остановочных пунктах является главным внутренним

резервом перевозочного процесса и одним из направлений повышения качества перевозок. В статье приводятся результаты исследования по определению фактических параметров движения транспортного средства на городских маршрутах и определения, на их основе, параметров времени ожидания на остановках с помощью имитационной модели. Целью данного исследования является попытка поиска рациональной модели организации перевозок пассажиров в городах, важную роль в которой играет время ожидания пассажирами городского транспорта.

Ключевые слова: городские маршрутные пассажирские перевозки, снижение времени ожидания пассажирами транспортных средств, имитационные модели, управления транспортными перевозками

Summary The timetable of population during their travel to place of home and work is the important criterion of assessment of the quality of conveyance of passengers in towns. The decrease of passengers waiting time at stops is the main inner resources of the conveyance process and one of the areas of improving of the quality of passengers' conveyance. The article gives the results of the research of the identification of actual parameters of traffic of transport vehicles on town routes, and on their ground, the identification of parameters of waiting time at stops with the help of a simulation model. The object of the given research is an attempt to search for an efficient model of the organization of passengers' conveyance in towns in which the passengers waiting time for public transport plays an important part.

Key words: public passenger transport, the passenger expectation time, law of distribution.

Пасажирський транспорт задовольняє різноманітні потреби населення в пересуванні, відіграє значну роль у житті мешканців міста. Якість перевезень впливає на психологічний та фізичний стан людей, продуктивність їх праці, відпочинок. Повне, своєчасне та якісне задоволення потреб населення у пасажирських перевезеннях не тільки покращує умови його праці, але є одним із важливих напрямків підвищення технологічного і економічного потенціалу України.

Вагомою частиною витрат часу на поїздку є час очікування пасажирами міських маршрутних транспортних засобів. Тому його

зниження є внутрішнім резервом перевізного процесу та одним з головних напрямків підвищення якості перевізного процесу та ефективності управління пасажирськими перевезеннями.

Користування міським пасажирським транспортом (МПТ) для пасажирів пов'язане із економією часу і сил при пересуваннях [1]. Очікування МПТ є невід'ємною складовою процесу пересування пасажирів маршрутною мережею. Час очікування пасажирів (ЧОП) на зупиночних пунктах (ЗП) МПТ, час поїздки в транспортному засобі (ТЗ), час затрачений на пересадку в найбільшій мірі змінюються під час проведення реорганізаційних заходів на маршрутній мережі. Найбільш складний характер з цих показників має ЧОП, який для інженера з транспорту безумовно має випадковий характер. Визначення його параметрів дозволить спрогнозувати та мінімізувати його значення, поліпшити ефективність функціонування МПТ.

Задача визначення ймовірності вибору пасажиром шляху прямування є однією з найбільш наукомістких при розробці ефективних методів поточного планування роботи систем масового пасажирського транспорту в містах. Цій проблемі присвячено значну кількість робіт, докладний аналіз яких можна знайти в роботі [24].

Метою даної статті є визначення фактичних параметрів руху ТЗ на міських маршрутах та визначення на їх основі параметрів ЧОП на ЗП МПТ за допомогою імітаційної моделі. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі задачі: визначити фактичні параметри руху ТЗ на міських маршрутах; розробити імітаційну модель взаємодії пасажирів та ТЗ; провести імітаційний експеримент з визначення ЧОП та проаналізувати його результати.

Одним із основних показників, що визначає рівень обслуговування пасажирів міським пасажирським транспортом, є час їхнього пересування. Він складається із часу підходу до зупиночного пункту і відходу від нього, часу очікування транспортного засобу і часу руху в ньому. Час підходу до зупиночного пункту і відходу від нього залежить від щільності маршрутної мережі. Без її зміни зменшити час підходу не представляється можливим. Час руху в транспортному засобі залежить від конфігурації маршрутів і від закономірностей руху транспортних засобів. Рух транспортних засобів на маршруті міського пасажирського транспорту являє собою складне явище, на яке впливає велика кількість факторів. За

рахунок раціонального вибору параметрів технологічного процесу перевезення пасажирів можливо зменшити дані витрати часу.

Час очікування пасажирами автобусів є однією зі складових загальних витрат часу пасажирів на пересування. Різні аспекти рішення проблеми зниження витрат часу розглядалися в роботах багатьох дослідників. Виникнення часу очікування пасажирами автобусів пов'язано із наявністю інтервалів часу при русі автобусів на маршрутах. За інтервал руху між автобусами, які рухаються один за одним, здійснюється підхід пасажирів до зупиночних пунктів. Кожен пасажир очікує транспортний засіб визначений час протягом інтервалу руху автобусів. Крім цього, унаслідок того, що транспортний засіб має обмежену місткість, при досить великій кількості пасажирів, що підійшли до зупинки, не всі бажаючі можуть увійти в автобус. У результаті цього деяка частина їх залишається на зупиночному пункті очікувати наступний транспортний засіб і їхній час очікування збільшується на величину інтервалу. При вирішенні різноманітних транспортних задач пасажирського транспорту багато дослідників у якості одного з критеріїв оптимізації використовували втрати суспільства, що виникають унаслідок наявності часу очікування [2-11]. Ці втрати визначалися шляхом добутку сумарного часу очікування на вартість однієї пасажирогодини. Значення сумарного часу очікування дослідники одержували через обсяг перевезень на маршруті і середній час очікування. Однак, такий підхід можливий тільки в тому випадку, якщо різний час очікування кожного пасажира має однакову вартісну оцінку. Унаслідок виникнення транспортної стомлюваності пасажирів при пересуванні, знижується їхня продуктивність праці [12]. На ступінь транспортної стомлюваності впливають тривалість і умови очікування. Проведені дослідження [13] дозволяють зробити висновок про нелінійну залежність між часом очікування і стомлюваністю пасажирів. Унаслідок цього, час очікування кожного пасажира має індивідуальну вартісну оцінку. Таким чином, при визначенні соціально-економічних наслідків, унаслідок очікування пасажирами автобусів, необхідно враховувати не середній час очікування всіх пасажирів, а час очікування кожного. При цьому виникає необхідність створення моделей, що дозволяють враховувати час очікування кожного пасажира, який очікує транспортний засіб.

Фактори, що впливають на час очікування. Дослідники, котрі вивчають процеси, що відбуваються під час перевезення пасажирів у містах, відзначають, що кількість пасажирів, які підходять до зупиночного пункту, залежить від інтенсивності підходу й інтервалу руху транспортних засобів на маршруті [2]. У свою чергу інтервал руху залежить від кількості транспортних засобів, їхніх параметрів і режимів руху. Крім того, відзначається, що на показники руху автобусів на маршруті впливає значна кількість факторів, які обумовлюють відхилення від інтервалу руху, впливають на регулярність руху і, як наслідок, на час очікування. При цьому кількість пасажирів, що можуть здійснити посадку після прибуття транспортного засобу на зупинку, обмежується місткістю. Місткість обраної марки автобуса для роботи на маршруті визначає їхню потрібну кількість. Залежність між цими двома факторами не завжди пропорційна. Спірін С.Ю. [2, 10, 11] пропонує розглядати їх як два окремих фактори. У свою чергу, кількість автобусів і інтервал руху також взаємозалежні. Однак, кількість транспортних засобів однозначно визначає інтервал тільки при русі автобусів із рівними інтервалами [1]. Для перевезення пасажирів у періоди частих коливань пасажиропотоків відзначається доцільність організації роботи автобусів із постійними і різними інтервалами, знаючи які завжди можна визначити, з урахуванням часу обороту, кількість працюючих транспортних засобів. У будь-якому варіанті величину часу очікування пасажирів можна описати як функцію наступних, часто взаємозалежних змінних:

- інтенсивність прибуття пасажирів до зупиночних пунктів і закономірність їхнього виходу з автобусів;
- інтервал руху транспортних засобів;
- регулярність руху, яку можна оцінити середньоквадратичним відхиленням від інтервалу;
- місткість транспортного засобу.

Зміною будь якого із перерахованих вище факторів можна керувати часом очікування. Унаслідок цього, виникає необхідність в аналізі методів, за допомогою яких можна впливати на ці фактори, а, виходить, і на час очікування пасажирів транспортних засобів.

Методи зниження часу очікування. Керувати перерахованими вище факторами можливо різними методами, які можна об'єднати в наступні групи: *містобудівну, експлуатаційну і регулювання дорожнього руху*. Відомо, що планування витрат часу пасажирів на пересування і, як наслідок, на очікування транспорту можливо ще на рівні формування розселення населення міста. Розселення впливає на формування пасажиропотоків, особливо в ранковий період "пік" [1], що є найбільш напруженим для перевезень протягом доби. У цей період основний внесок у формування пасажиропотоків вносять трудові кореспонденції [1]. Тому впливати на формування трудових пересувань, а за допомогою цього і на час очікування, можна шляхом регулювання розселення працюючих промислових підприємств.

Іншим, містобудівним методом регулювання часу очікування може бути рівномірна забудова території міста об'єктами культурно-побутового призначення, що є пунктами поглинання пасажиропотоків. Однак, ці методи можуть бути досить ефективними в нових, споруджуваних містах, де ще не сформувалися пункти пасажироутворення і поглинання. Крім того, при проектуванні нових населених пунктів, а також їхньої реконструкції, зниження витрат часу на пересування можливе за рахунок удосконалювання транспортної мережі [1], що дозволить зв'язати пункти утворення і поглинання пасажиропотоків шляхами проходження з мінімальним часом пересування.

До іншої групи методів - *організаційної* - відноситься розосередження за часом початку функціонування пасажиропоглинаючих центрів. У зв'язку з тим, що час початку роботи пасажироутворюючих і поглинаючих пунктів визначають характер зародження і поглинання пасажиропотоків, регулювання їх за часом дозволить знизити коливання пасажиропотоків у часі, що у свою чергу приведе до збільшення рівномірності завантаження автобусів і приведе до зниження кількості пасажирів, що получили відмовлення в посадці. Виконання даних заходів можливе із залученням виконавчих комітетів міст разом із транспортними підприємствами.

До третьої групи методів можна віднести методи, *безпосередньо пов'язані з організацією перевізного процесу*. Застосування цих методів можливо в умовах сформованої чи змінюваної маршрутної мережі. Відзначається, що удосконалювання схеми маршрутів, а при необхідності і маршрутної мережі, дозволить зменши-

ти час очікування. За рахунок впровадження швидкісних, експресних і комбінованих маршрутів пропонується збільшення експлуатаційної швидкості автобусів, що дозволить зменшити інтервал їхнього руху. При організації роботи транспортних засобів на цих маршрутах можливе використання методів регулювання дорожнього руху. У роботах [11] пропонується виділення відособлених смуг руху, спеціальних вулиць, будівництво швидкісних магістралей, організація пріоритетного проїзду транспорту загального користування, що також дозволить зменшити інтервали руху пасажирського транспорту. Крім організації роботи з постійно діючих маршрутів, у ряді робіт аналізується можливість формування маршрутів із роботою автобусів за викликом. Цей метод дозволить порівняти інтенсивність підходу пасажирів до місць посадки з місткістю транспортного засобу і дати кожному пасажирові інформацію про час прибуття автобуса до його місця розташування.

При сформованій маршрутній системі міського пасажирського транспорту зниження часу очікування пропонується за рахунок удосконалення *методів організації руху, ефективності використання транспортних засобів, підвищення якості керівництва рухом.*

Однією із основних задач, що виникає при організації перевезень пасажирів, є задача вибору марки транспортного засобу і визначення потрібної кількості автобусів для роботи на маршрутах [2, 4]. В умовах дефіциту транспортних засобів ці задачі пов'язані з питанням перерозподілу автобусів по маршрутах [2, 4, 7, 9]. За рахунок розрахунку оптимальної кількості транспортних засобів відповідної марки, пропонується визначення необхідного інтервалу руху для відповідності інтенсивності надходження пасажирів на зупиночні пункти і місткості прибуваючих на них автобусів. Для підвищення ефективності використання рухомого складу багатьма авторами розглядається можливість використання автобусів великої місткості і автобусних причепів [11], а також спеціальну подачу транспортних засобів до місць скупчення пасажирів, що також дозволить привести до відповідності інтенсивність прибуття пасажирів і місткість автобусів.

Зниження часу очікування при формуванні режимів руху автобусів пропонується за рахунок відповідності провізних можливостей маршрутів освоюваних на них пасажиропотокам [1]. За рахунок скорочення часу простоїв автобусів на кінцевих пунктах і

розосередження автобусних зупинок пропонується збільшення експлуатаційних швидкостей транспортних засобів, що дозволяє зменшити інтервал руху. Наслідки збільшення інтервалів руху, унаслідок сходу автобусів з маршруту при технічних несправностях, дослідники пропонують ліквідувати за рахунок резервних автобусів [7]. Наявність нерівномірності пасажиропотоків у часі на маршрутах, у результаті яких можливе виникнення відмов у посадці, за рахунок перерозподілу автобусів між маршрутами, якщо ці нерівномірності не збігаються з ними за часом. Вирівнювання інтервалів при зниженні регулярності руху автобусів пропонується за рахунок диспетчерського управління [3].

Таким чином, впливати на час очікування пасажирами автобусів на зупиночних пунктах можна різноманітними методами. Аналіз можливих шляхів його зниження свідчить про те, що експлуатаційні методи, що є одними із основних, мають широкий спектр використання різних варіантів і, у свою чергу, підрозділяються на дві основні групи: з використанням додаткових капіталовкладень і без них. Особливу увагу заслуговують другі, тому що можуть бути швидко впроваджені у виробництво з відчутною користю для пасажирів. До таких методів відносяться: *раціональне формування режимів руху автобусів на існуючих маршрутах, вибір типу і кількості транспортних засобів для роботи на них, розподіл автобусів по маршрутах, резервування рухомого складу*. При тому, якщо останні методи розроблені і використовуються без значних яких-небудь протиріч, то перший - ще не знайшов свого широкого застосування унаслідок свого недостатнього пророблення, особливо в умовах нерівномірності пасажиропотоків у часі, і може бути об'єктом подальших досліджень. Причому, вихідні дані і закономірності, необхідні для вивчення і впровадження цього методу, дозволяють паралельно з ним розробити рекомендації з використання, з метою скорочення часу очікування на зупиночних пунктах, організаційного методу - розосередження часу початку роботи пасажиропоглинаючих пунктів. У зв'язку з цим, виникає необхідність проаналізувати існуючі методи визначення нерівномірності пасажиропотоків у часі і формування режимів руху автобусів на маршрутах.

Теоретичні основи моделювання часу очікування. Метою проведених досліджень є розробка методики оцінки часу очікування пасажиром транспорту на зупинці МПТ, за наявності у нього 2-х або більше альтернативних варіантів шляху проходження.

При цьому покладається, що ЧОПТ є випадковою величиною, тому для досягнення мети необхідно визначити вид і параметри закону розподілу ЧОПТ.

Для цього необхідно вирішити наступні завдання:

- розробити методику одержання значень ЧОПТ і обґрунтувати її адекватність;
- провести експериментальні дослідження і сформулювати необхідний набір ВОПТ для різних умов;
- перевірити гіпотезу про відповідність закону розподілу ВОПТ основним теоретичним функцій розподілу.

Найкращим способом отримання адекватних реальному процесу результатів експерименту є експеримент (активний або пасивний), що проводиться з самим об'єктом дослідження. При дослідженні пасажирських перевезень переваги віддаються обстеженням різного роду, за допомогою яких фіксуються фактичні значення параметрів, що вивчаються. За допомогою обстежень визначено, наприклад, що інтенсивність підходу пасажирів до зупинки пункту розподілена за законом Пуассона [1].

Однак для вивчення ЧОПТ на зупинці відомий тільки один метод обстеження, який полягає у фіксації часу прибуття пасажирів на зупинку і часу відправління від нього в транспортному засобі, що дозволяє розрахувати час очікування як різниця цих двох значень. Приклад результатів такого обстеження, проведеного в м. Харкові 15.12.06 з 7.00 до 9.00 на зупиночному пункті вул. Маяковського і охопила 122 пасажирів, наведено на малюнку 1.

Перевірка відповідності даного емпіричного розподілу експоненціальним законом з параметром $\lambda = 0,244$ показала, що ця гіпотеза є правдоподібною як за критерієм Колмогорова-Смирнова так і за критерієм Пірсона (мал. 1).

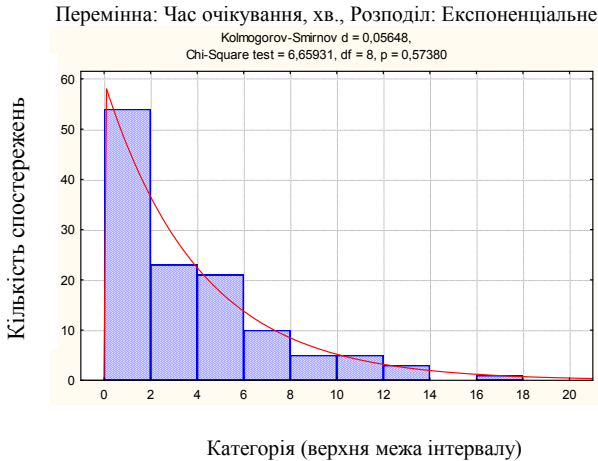

Рис. 1. Приклад емпіричного розподілу ВОПТ на зупинці

Взагалі експоненціальний розподіл є найбільш частим результатом подібного роду обстежень, якщо наступні за зупинним пунктом частини трас альтернативних маршрутів незначно відрізняються між собою, наприклад, якщо далі вони слідуєть до великого пасажиропоглинаючого району. В іншому випадку підібрати теоретичний закон значно складніше, оскільки пасажир вибирає найбільш підходящий варіант шляху проходження, і час його очікування залежить не тільки від того наскільки швидко підійде транспортний засіб того чи іншого маршруту, але і від того, скільки маршрутів його влаштовує. Найбільш розумним тут виглядає припущення, що в більшості випадків пасажир обирає перший транспортний засіб влаштовує його маршруту, зрозуміло, якщо є можливість ним скористатися.

Тому з точки зору можливостей цього методу обстеження в досягненні поставленої мети йому притаманний один, але дуже значущий недолік: він дозволяє визначити тільки мінімальні значення ЧОПТ, тобто він не дозволяє визначити значення часу очікування транспортних засобів, що підійшли пізніше. Серед них у

загальному випадку будуть знаходитися транспортні засоби маршрутів, якими починаються альтернативні варіанти шляху проходження.

Проведення обстеження, яким можна було б встановити емпіричні значення ЧОПТ хоча б і в невеликому обсязі, якщо й можливі, то дуже непевні, адже для фіксації кожного значення необхідно знати час прибуття пасажирів на зупинку і час прибуття на неї після цієї події транспортних засобів всіх маршрутів, що влаштовують пасажирів. Однак для цього повинен бути відомий список цих маршрутів влаштовують кожного пасажирів, що вимагає персоналізації обстеження, тягне за собою додаткові негативні наслідки і складно реалізується практично.

Звичайні методи математичного моделювання для вирішення даної задачі неприйнятні, оскільки величини, що визначають ЧОПТ (час виходу пасажирів з будинку, час прибуття транспортного засобу на зупинний пункт) залежать від занадто великої кількості факторів і не можуть бути описані ні детермінованими, ні статистичними залежностями.

Тому єдиним можливим варіантом визначення виду і параметрів закону розподілу ЧОПТ міського маршруту є проведення імітаційного експерименту.

Для імітаційного експерименту питання забезпечення адекватності моделі об'єкту дослідження є дуже актуальним, оскільки перевірити ступінь адекватності імітаційної моделі шляхом порівняння реальних і фактичних значень дуже складно, адже результат функціонування об'єкта і результати розрахунків за допомогою моделі носять випадковий характер. Крім того, отримання результатів функціонування об'єкта по визначенню є складним процесом, адже інакше не було б сенсу в імітаційній моделі.

Ці особливості вимагають додаткових зусиль по забезпеченню адекватності імітаційної моделі.

Методика та результати експериментального дослідження часу очікування. Перебудова взаємовідносин між замовниками маршрутних перевезень та виконавцями транспортної роботи на міських маршрутах привела до значних змін в організації

роботи маршрутів. Використаний в [1] для моделювання руху ТЗ жорсткий розклад руху відноситься до маршрутних систем з високим рівнем організації роботи. Нажаль, на цей час значна кількість маршрутів не відповідає цьому рівню роботи. За відсутністю жорсткого контролю за виконанням розкладу руху, більш реальним виглядає інший варіант організації руху ТЗ, коли час відправлення з кінцевого ЗП кожного ТЗ визначається самостійно водієм на основі часу прибуття-відправлення суміжних ТЗ. Ця технологія може бути названа рухом ТЗ із заданим інтервалом руху.

На сьогоднішній день в м. Харкові фактично всі маршрутні ТЗ працюють саме за цією технологією. Протягом останніх років силами студентів проводились обстеження роботи різних ЗП м. Харкова, при яких фіксувався також і фактичний час прибуття ТЗ на ЗП. Це дало змогу отримати 476 фактичних значень інтервалів руху ТЗ на 18 міських маршрутах.

Для отриманих емпіричних даних, шляхом підбору, по кожному маршруту окремо обрано закон розподілу інтервалу руху. Для всіх випадків найбільш прийнятним виявився розподіл по гамма закону. Значення довірчої ймовірності критерію Пірсона коливаються в діапазоні 0,05 – 0,84 %, рис. 1. та табл. 1.

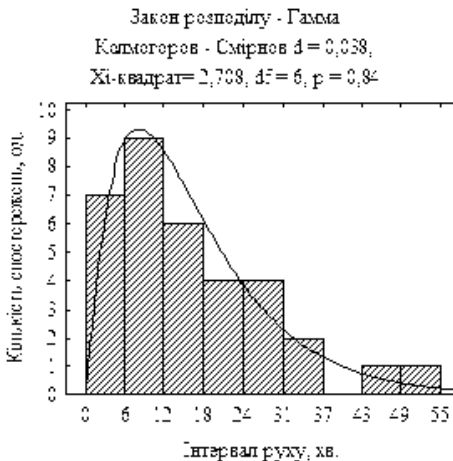

Рис. 2 – Гістограма закону розподілу інтервалу руху транспортних засобів на автобусному маршруті № 263 м. Харкова

Таблиця 1

Результати дослідження фактичного інтервалу руху транспортних засобів на міських маршрутах

Маршрут	Місце обстеження	Параметри гама розподілу		Середнє значення інтервалу, хв.	Значення критерію		Значення довірчої ймовірності, Р, %
		Масштаб	Форма		Колмогорова Смірнова	χ^2	
289е(мт)	Пушкінська 83	4,14	2,8	11,6	0,95	7,5	0,58
287(ав)	Сумська 69	19,71	1,49	29,5	0,6	2,15	0,83
2(тл)	Сумська 69	3,83	2,49	9,5	0,11	13,15	0,44
278(ав)	Сумська 69	5,18	2,42	12,5	0,5	4,77	0,31
263(ав)	пр. Перемоги/Клас	8,12	2,03	16,5	0,04	2,71	0,84
285(мт)	пр. Перемоги/ Клас	3,13	3,39	10,6	0,17	6,83	0,05
77(мт)	пр. Перемоги/ Клас	4,34	2,18	9,4	0,07	9,04	0,34
271(мт)	пр. Перемоги/ Клас	9,86	2,64	26	0,12	9,31	0,23
119(ав)	пр. Перемоги/ Клас	6,51	2,51	16,3	0,1	2,71	0,1
57(ав)	пр. Перемоги/ Клас	8,52	3,03	25,8	0,15	13,66	0,4
234(мт)	пр. Перемоги/ Клас	10,1	2,07	20,9	0,13	10,2	0,12
304(ав)	Кірова/ТЦ Портал	7,23	1,67	12	0,17	14,32	0,22
115(ав)	Кірова/ТЦ Портал	4,23	3,15	13,3	0,13	12,75	0,39
2(тл)	Белгород. шосе/ Хартрон	7	2,14	15	0,23	20,56	0,15
12(тл)	Белгород. шосе/ Хартрон	1,31	8,41	11	0,19	11,92	0,68
38(тл)	Ахсарова/Кооператор	1,11	3,33	3,7	0,07	8,71	0,37
40(тл)	Ахсарова/Кооператор	1,53	5,82	8,9	0,12	12,35	0,5
3(тл)	Кірова/ТЦ Портал	1,34	7,53	10	0,14	15,35	0,35

Для параметрів масштабу і форми проведено регресійний аналіз взаємозв'язку між ЧОП та середнім інтервалом руху ТЗ, з метою використання отриманих моделей при проведенні імітаційного експерименту, табл. 2.

Таблиця 2

Характеристики моделей параметру розподілу інтервалу руху ТЗ на маршруті

Параметри моделі	Параметри закону розподілу	
	Масштаб	Форма
Множинний коефіцієнт кореляції, R	0,95	0,7
Коефіцієнт детермінації, R ²	0,9	0,5
Інформаційна здатність (ІЗ)	156,7	17,4
Рівень значимості ІЗ	1,1E-09	7,3E-04
Коефіцієнт регресії	0,437	0,167
t-статистика	12,52	4,17
Рівень значимості t- критерію	5,2E-10	6,4 E-4

Виявлено, що параметр масштабу має дуже тісний зв'язок із інтервалом, тому модель

$$B = 0,437 \cdot J, \quad (1)$$

де B – параметр масштабу гама-розподілу інтервалу прибуття ТЗ маршруту на ЗП;

J – заданий інтервал руху ТЗ, хв.

забезпечить достатню точність прогнозування параметру масштабу. Що стосується параметру форми, який має менш виражений взаємозв'язок із інтервалом руху ТЗ, то в імітаційній моделі доцільно розраховувати його значення виходячи із планового інтервалу та вже отриманого параметру масштабу гама розподілу

$$C = \frac{J}{B} \quad (2)$$

де C – параметр форми розподілу інтервалу прибуття ТЗ маршруту на ЗП.

Для проведення експерименту в програмному середовищі Excel генерувались значення інтервалу руху ТЗ на маршруті для періоду із 6:00 до 8:35 годин ранку [3]. Фактичний час прибуття ТЗ на ЗП розраховується шляхом додавання кожного наступного інтервалу руху до попереднього часу прибуття

$$t_{p_i} = t_{p_{i-1}} + \Pi_i, \quad (3)$$

де $t_{p_{i-1}}$ – час прибуття попереднього ТЗ на зупиночний пункт;

L_i – випадкове значення інтервалу руху ТЗ на маршруті.

Інші параметри імітаційної моделі докладно описані в [1]. В цій роботі також виявлено, що такі показники процесу перевезення пасажирів маршрутним транспортом як час початку роботи маршруту, фактичний час виходу з дому та тривалість підходу пасажирів до зупиночного пункту, тривалість під'їзду транспортних засобів, не впливають на величину ЧОП. Тому перерахованими параметрами в моделі знехтуване, а для проведення експерименту на основі створеної імітаційної моделі достатньо використання лише заданого інтервалу руху ТЗ на маршруті.

Згідно з [1] ця величина складає 2 – 20 хв., в експерименті використовувались значення 2, 5, 10 та 20 хвилин, для кожного з яких виконувалось 5 серій розрахунків для кореспонденції в 300 пасажирів. Для отриманих випадкових значень ЧОП визначено закон розподілу, яким для всіх випадків виявився гама розподіл, рис. 2 та табл. 3.

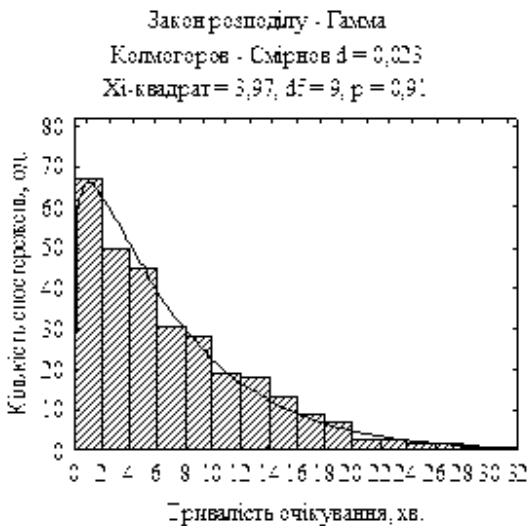

Рис. 3 – Гістограма закону розподілу ЧОП на ЗП МПТ при плановому інтервалі руху, що дорівнює 10 хв.

Таблиця 3

Результати дослідження ЧОП

№ серії	Плановий інтервал, хв	Параметри розподілу		Середнє значення ЧОП, хв.	Значення критерію		Значення довірчої ймовірності, Р, %
		Масштаб	Форма		Колмогорова-Смірнова	χ^2	
1	2	1,159	1,233	1,43	0,02	1,8	0,97
2	2	1,068	1,296	1,38	0,03	8,06	0,33
3	2	1,327	1,141	1,51	0,03	8,22	0,41
4	2	1,093	1,366	1,49	0,03	5,93	0,55
5	2	1,192	1,217	1,45	0,04	8,07	0,33
6	5	2,615	1,22	3,19	0,04	6,88	0,14
7	5	2,561	1,377	3,53	0,02	1,53	0,82
8	5	3,087	1,198	3,69	0,01	0,92	0,92
9	5	2,9	1,322	3,83	0,02	3,97	0,41
10	5	3,39	1,14	3,86	0,02	3,39	0,49
11	10	6,187	1,159	7,17	0,02	3,97	0,91
12	10	4,809	1,391	6,69	0,03	11,63	0,17
13	10	5,128	1,365	7	0,03	13,32	0,15
14	10	5,159	1,368	7,05	0,02	5,69	0,77
15	10	5,777	1,242	7,17	0,01	4,32	0,23
16	20	12,185	1,147	13,98	0,03	10,74	0,15
17	20	12,84	1,157	14,85	0,04	9,72	0,28
18	20	10,945	1,343	14,7	0,02	11,72	0,11
19	20	10,441	1,287	13,44	0,02	5,88	0,44
20	20	11,165	1,307	14,59	0,03	9,63	0,21

Оцінка взаємозв'язку між ЧОП та інтервалом руху ТЗ на маршруті проводиться за допомогою регресійного аналізу, параметрів форми та масштабу гама-розподілу. В його результаті отримано наступні моделі

$$B = J \cdot 0,57. \quad (4)$$

Множинний коефіцієнт кореляції регресійної моделі масштабу має значення практично рівне одиниці, що підтверджує висо-

кий рівень зв'язку планового інтервалу руху ТЗ на маршруті із ЧОП, табл. 4.

На відміну від попереднього експерименту [1], параметр форми гама розподілу ЧОП також достатньо тісно залежить від інтервалу руху ТЗ на маршруті, табл. 4. Модель, що описує параметр форми має наступний вигляд

$$C = J \cdot 0,088. \quad (5)$$

Вільний член регресії, для побудованих моделей масштабу та форми гама розподілу, виявився статистично не вагомим.

Таблиця 4

Характеристика моделей параметрів розподілу ЧОП

Параметри моделі	Параметри закону розподілу	
	Масштаб	Форма
Множинний коефіцієнт кореляції, R	0,99	0,8
Коефіцієнт детермінації, R ²	0,98	0,64
Інформаційна здатність (ІЗ)	2,69E+03	34,4
Рівень значимості ІЗ	4,72E-21	1,48E-05
Коефіцієнт регресії	0,57	0,088
t-статистика	51,7	5,9
Рівень значимості коефіцієнта регресії	6,24E-22	1,19E-05

Характерним для даного дослідження є те, що основним вхідним параметром імітаційної моделі ЧОП є інтервал руху ТЗ на маршруті, випадкова величина якого розподілена по гамма закону. Вихідний параметр, тобто ЧОП, також описується гамма законом. Якщо це звичайна композиція законів, то гамма закон набував би вид розподілу наближеного до нормального. В нашому випадку закон розподілу ЧОП більш схожий на показний, бо параметр форми розподілу ЧОП коливається в межах від 1,14 до 1,37, тобто досить близький до одиниці.

Висновки. Перебудова імітаційної моделі ЧОП на основі врахування організації руху ТЗ із заданим інтервалом, дозволила провести додаткові дослідження ЧОП та підтвердити його тісний зв'язок із плановим інтервалом руху.

Також підтверджено, що випадкова величина ЧОП підпорядковується гама закону розподілу, але порівняно з організацією руху ТЗ із заданим розкладом, спостерігається більше наближення розподілу до показникового закону. Такі результати можуть бути пояснені використанням гамма розподілу на вході моделі на вході експерименту для моделювання прибуття ТЗ на ЗП використано нормальний закон розподілу.

Принциповою особливістю розвитку сучасної організації управління перевізним процесом є взаємозв'язок маркетингових та логістичних досліджень. Для вдосконалення поточної організації пасажирських перевезень та оперативного управління пасажирським транспортом на лінії попередньо мають чітко визначитися існуючі реально пасажиропотоки в місті, бо саме на таких чисельних даних більш достовірно будуть встановлені засоби їх регулювання, вибрано тип, кількість та раціональні форми руху міського транспорту.

Література

1. Горбачев П.Ф. Параметры плотности распределения времени ожидания пассажирами городских маршрутов / П.Ф. Горбачев // Вестник ХНАДУ. – 2007. – № 37. – С. 90–95.
2. Антошвили М.Е. Оптимизация городских автобусных перевозок / М.Е. Антошвили, С.Ю. Либерман, И.В. Спирин. – М: Транспорт, 1985. – 102 с.
3. Артынов А.П. Формализация некоторых методов диспетчерского управления городского пассажирского транспорта / А.П. Артынов, Л.А. Воронов, Е.И. Скалецкий // Методы оптимального планирования и управления в городском хозяйстве (пассажирский транспорт). – Владивосток : ИАПУ ДВНЦ АН СССР. – 1976. – С. 3–14.
4. Ахундов Р.М. Исследование путей совершенствования перевозок пассажиров автобусами в системе "Город – пригород" : автореф. дисс... канд. техн. наук / Р.М. Ахундов. – М. – 1978. – 16 с.
5. Васильченко А.И. Об оптимизации основных параметров работы городского пассажирского транспорта / А.И. Васильченко, В.В. Толкач. // Методы оптимального планирования и управления в городском хозяйстве (пассажирский транспорт). – Владивосток: ИАПУ ДВНЦ АН СССР. – 1976. – С. 38–44.
6. Воловиков Г.А. Основные задачи математического обеспечения алгоритма поиска оптимального расписания движения городского пассажирского транспорта / Г.А. Воловиков, А.С. Орлов // Моделирование процессов управления транспортными системами. – Владивосток: ИАПУ ДВНЦ АН СССР. – 1977. – С. 153–156.

7. Либерман С.Ю. Динамическая модель городских корреспонденции / С.Ю. Либерман // Организация автомобильных перевозок и безопасность движения – М.: МАДИ. – 1977. – Вып. 131. – С. 73–77.
8. Павленко Г.П. Автоматизированные системы диспетчерского управления движением городского транспорта / Г.П. Павленко, В.С. Половников, А.П. Лопатин. – М.: Транспорт. – 1979. – 207 с.
9. Раскин Е.М. Экономико-математическая модель определения структуры ресурса подвижного состава на маршрутах ПАТП. / Е.М. Раскин, П.Б. Хейфец // Моделирование процессов управления транспортными системами. - Владивосток: ПАПУ ДВНЦ АН СССР. – 1977. – С. 79–82.
10. Спиринов И. В. Распределение подвижного состава по городским автобусным маршрутам / И.В. Спиринов // Экспресс-информация ЦБНТИ Минавтодора РСФСР. Сер. Пассажирыские автомобильные перевозки. – М. – 1976. – 38 с.
11. Спиринов И.В. Прогрессивные методы транспортного обслуживания в больших городах / И.В. Спиринов, С.Ю. Либерман // Обзорная информация "Проблемы больших городов" – М.: ГОСИНТИ. – 1981. – Вып. 2. – 26 с.
12. Аррак А. Социально-экономическая эффективность пассажирских перевозок / А. Аррак. – Таллин: Ээсти раамат. – 1982. – 198 с.
13. Гюлев Н.У. К определению снижения производительности труда пассажиров после их поездки на городском пассажирском транспорте / Н.У. Гюлев, В.К. Доля, В.М. Бережной // Городской автотранспорт в новых условиях. – Пенза. – 1990. – С. 33–35.
14. Аникст М.Т. Моделирование работы городского пассажирского транспорта / М.Т. Аникст, А.П. Артынов, В.В. Скалецкий // Управление и информация. – Владивосток: ИАГУ ДВНЦ АН СССР. – 1974. – Вып. 13. – С. 84–94.
15. Антошвили М.Е. Исследование некоторых вопросов организации перевозок пассажиров автобусами в городах : дисс. канд. техн. Наук / М.Е. Антошвили – М.: МАДИ. – 1973. – 159 с.
16. Антошвили М.Е. Организация городских автобусных перевозок с применением математических методов и ЭВМ / М.Е. Антошвили, Г.А. Варелопуло, М.В. Хрущев. – М.: Транспорт. – 1974. – 103 с.
17. Сурков Ф. А. Об имитационной математической модели транспортного маршрута. / Ф.А. Сурков, В.В. Новиков // Моделирование процессов управления транспортными системами. – Владивосток: ДВНЦ АН СССР. – 1977. – С. 111–112.
18. Adebisi O. A mathematical model for headway variance of bixed - route buses. – Transportation research. – 1986. – V 20. – № 1. – P. 53–70.
19. Boyd Colin W. Notes on the theoretical dynamics of intermittent public transportation systems. – Transportation research. – 1983. – A–17. №5. – P. 347–354.

---

20. Girard J., Heurgon E., Cornet N., Doras J.-L. Les études sur l'irrégularité des lignes d'autobus. - Transport, environnement, circulation, 1983. - № 56. - P. 16-22.

21. William C. Jordan, Mark A. Tophguist. Zone scheduling of bus routes to improve service reliability. - Transportation science/ - 1979. - V 13. - №3. - P. 242-267.

22. Артынов А.П. Имитация процессов функционирования городского пассажирского транспорта на маршрутной сети / А.П. Артынов, А.И. Васильченко // Моделирование процессов управления транспортными системами. - Владивосток: ИАПУ ДВНЦ АН СССР. - 1977. - С. 83-84.

23. Артынов А. П. Имитация движения поездов на сети городского пассажирского транспорта / А.П. Артынов, А.И. Васильченко, В.В. Скалецкий // Методы оптимального планирования и управления в городском хозяйстве (пассажирский транспорт). - Владивосток: ИАПУ ДВНЦ АН СССР. - 1976. - С. 106-114.

24. Доля В.К. Теоретические основы и методы организации маршрутных автобусных перевозок пассажиров в крупных городах: дисс... д-ра техн. наук: 05.22.10. / В.К. Доля ; Моск. автомобильно-дорожный ин-т. - М. - 1993. - 301 с.

УДК 349.22:331.106.24

Федоров Д.Р.

студент 5-го курсу
факультету права та
підприємництва
Харківського економіко-
правового університету

Роботодавець, як сторона колективного договору

Анотація

У діючому законодавстві про колективні договори закріплені сторони колективного договору, однак вони не відповідають сучасним реаліям України та міжнародній практиці визначення сторін. «Власник», який визначається стороною колективного договору, більш характерний для цивільного права, а не для трудового. Це вимагає закріплення на законодавчому рівні стороною колективного договору «Роботодавця», визначення його правового статусу, прав та обов'язків.

Ключові слова: колективний договір, сторони колективного договору, власник, роботодавець.

Аннотация

В действующем законодательстве о коллективных договорах закреплены стороны коллективного договора, однако они не отвечают современным реалиям Украины и международной практике определения сторон. «Собственник», который определяется стороной коллективного договора, более характерен для гражданского права, а не для трудового. Это требует закрепления на законодательном уровне стороной коллективного договора «Работодателя», определения его правового статуса, прав и обязанностей.

Ключевые слова: коллективный договор, стороны коллективного договора, собственник, работодатель.

Summary

In the current law on collective bargaining agreements, the parties of the collective bargaining agreement are fixed but they don't meet the modern realities of Ukraine and international practice of the parties definition. The term "Owner", which is determined by the party of collective agreement is rather typical for Civil law than for Labour law. This requires fixing at the legislative level by the party of the collective

agreement named «the Employer», the definition of its legal status, rights and responsibilities

Key words: collective bargaining agreement, parties of the collective bargaining agreement, owner, employer.

Питання визначення роботодавця стороною колективного договору має важливе теоретичне і практичне значення, його висвітлення допоможе найбільш повно розкрити сутність колективно-договірних відносин, встановити коло суб'єктів, які беруть участь у колективно-договірному регулюванні від імені роботодавця, визначити їх правовий статус, а також вирішити практичні питання механізму реалізації колективно-договірних прав та обов'язків роботодавця і правові наслідки в разі невиконання останніх.

Питання щодо сторін колективного договору вже неодноразово піднімалися вченими. Так, проблемами колективно-договірного регулювання праці, в тому числі і питанням визначення сторін колективного договору, присвячені праці таких вчених, як В. Венедіктов, В. Жернаков, И. Кисельов, З. Козак, Н. Муцинова, А. Нуртдінова, П. Пилипенко, В. Прокопенко, Г. Чанишева, В. Щербина та ін. Але, на нашу думку, дане питання потребує додаткового висвітлення.

Відповідно до ст. 12 Кодексу Законів про працю України [1] «Сторонами колективного договору є власник або уповноваженим ним орган та одна або кілька профспілок чи інші уповноважені на представництво трудовим колективом органи, а у разі відсутності таких органів – представники трудящих, обрані і уповноважені трудовим колективом».

Законодавець у тексті статті використовує термін «Власник». Однак власник це категорія цивільно-правова, яка розкривається через право власності (володіння, користування, розпорядження). Поняття «власник» не розкриває його взаємозв'язку з працівниками в суспільних відносинах, які регулюються трудовим правом і виникають у процесі та з приводу використання людиною здатності працювати. Крім того, власник, який створив і зареєстрував юридичну особу з метою одержання прибутку, не вправі розпоряджатися її майном і наймати осіб за трудовим договором, оскільки юридична особа з моменту її реєстрації набуває статусу підприємця і виступає суб'єктом, який згідно із законодавством наділяється правом укладати трудові договори (контракти) від власного імені, а не від імені власника, що її створив.

Як зазначає Козак З.Я., законодавець стороною колективного договору, що наймає працівників, визнає власника або уповноважений ним орган (особу), проте таке формулювання є не зовсім точним і ускладнює

реалізацію відповідної норми на практиці. Законодавець фактичною стороною колективного договору називає роботодавця, що має права юридичної особи. Однак, він безпосередньо не набуває прав і обов'язків у трудових правовідносинах, а реалізує свою правосуб'єктність через органи, які представляють його інтереси. Представляти інтереси роботодавця-юридичної особи можуть і колегіальні (правління, дирекція), і одноособові (директор, голова, начальник, ректор) органи [5, с. 12].

Необхідно відзначити, що право взагалі, і трудове право зокрема, не знають таких юридичних зобов'язань, за якими відповідальність перед контрагентом несе орган юридичної особи, а не сама юридична особа. Відповідальність за виконання зобов'язань по колективному договору, покладених на конкретних суб'єктів-виконавців, несе сама юридична особа. Будь-яка вимога буде направлена до юридичної особи, а не до адміністрації. Відповідні зобов'язання залишаються в силі і при зміні керівника або повну зміну чисельного або персонального складу адміністрації. А ось при реорганізації або зміні форми власності колективний договір припиняє свою дію, тому що змінюється сторона колективного договору.

Виходячи з цього, на нашу думку, у діючому законодавстві сторону колективного договору «власник» доречно змінити на «роботодавця».

У Проекті Трудового кодексу України [3] у розділі, присвяченому колективним відносинам відсутня стаття, яка б визначала суб'єктів колективного договору, але аналіз статей 19 (Сторони та суб'єкти трудових відносин) та 353 (Колективний договір) дає можливість зробити висновок, що стороною колективного договору буде виступати «Роботодавець». Російське законодавство також закріплює роботодавця стороною колективного договору. (ст. 40 Трудового кодексу Російської федерації [4]).

Пилипенко П.Д. дає наступне визначення роботодавцю. Роботодавець як суб'єкт трудового права — це, насамперед, особа (фізична або юридична), яка надає роботу іншій особі на підставі трудового договору у формі будь-якого з його різновидів, передбачених законодавством, в тому числі при обранні чи призначенні на посаду [6, с. 18].

Всіх роботодавців, які мають трудову правосуб'єктність, можна розподілити на окремі групи роботодавці — фізичні особи, роботодавці — юридичні особи і відокремлені підрозділи юридичних осіб, роботодавці — державні органи.

Представляти інтереси роботодавців — юридичних осіб можуть,

як колегіальні органи (наприклад, правління, дирекція), так і посадові особи (наприклад, директор, голова, начальник, ректор).

Повноваження цих органів щодо представництва роботодавця у колективно-договірному регулюванні, як правило, встановлюються у статутах (положеннях) підприємств, установ, організацій. Ці повноваження можуть бути закріплені і в контракті, що укладається з керівником підприємства, установи, організації. Наприклад, міністерство або інший підпорядкований Кабінету Міністрів України центральний орган державної виконавчої влади, організація, на яку покладено функції з управління майном, що перебуває в державній власності, може делегувати керівнику повноваження щодо проведення колективних переговорів і укладення колективного договору, зазначивши про це у контракті. Якщо ж згадані акти не вказують, які органи є представниками роботодавця в колективно-договірному регулюванні, то таким повноважним представником повинен бути той орган, який реалізує трудову правосуб'єктність роботодавця. У більшості випадків це керівник юридичної особи, оскільки саме він укладає трудові договори та звільняє працівників. Кореспондоване керівнику право прийняття та звільнення працівників у жодному разі не змінює його статусу представника інтересів роботодавця — сторони колективного договору.

У законодавстві Російської федерації, а саме у ст. 33 Трудового кодексу Російської федерації [4] прямо зазначено, що представниками роботодавця є керівник організації або інші уповноважені особи. Підставою для представництва може бути закон, інші нормативно-правові акти, установчі документи, статут організації, локальні нормативно-правові акти, а також довіреність, видана роботодавцем. У недержавних організаціях (товариства, виробничі кооперативи) представником роботодавця можуть бути одноосібні (голова виробничого кооперативу, директор, генеральний директор) і колегіальні виконавчі органи. У тому випадку, коли керівництво організацією здійснюють одночасно одноосібний і колегіальний виконавчі органи, для визначення представника роботодавця необхідно спиратися на положення статуту, який визначає компетенцію виконавчих органів. Якщо згадки про представництво в колективних трудових відносинах немає, представником роботодавця має виступати особа, яка здійснює функції одноосібного виконавчого органу, оскільки саме воно реалізує трудову правосуб'єктність юридичної особи.

Представником роботодавця може виступати не лише керівник, а й інші особи, повноважні відповідно до статуту організації, іншими правовими актами. В результаті проведеного аналізу законодавства України,

визначено, що основними ознаками правового статусу роботодавця є: право приймати і звільняти працівників; майнова самостійність, що дає можливість здійснювати виплати працівникам заробітної плати за виконану роботу в розмірі не нижче від встановленого державою мінімального рівня; здатність забезпечувати належні умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Крім цього, роботодавець повинен сплачувати збори на обов'язкове державне соціальне страхування, забезпечувати ряд пільг матеріального характеру.

Для того, щоб визначити правове становище роботодавця у колективному договорі, необхідно окреслити коло його прав та обов'язків, що виникають у нього у зв'язку з укладенням колективного договору.

Опираючись на діюче законодавство маємо можливість виділити декілька стадій укладення колективного договору, на кожній із яких роботодавець має певні права та обов'язки.

Спочатку йдуть колективні переговори та розробка проекту договору. На цій стадії роботодавець має право розпочати колективні переговори. Це право є ключовим, бо реалізація його є передумовою до виникнення самого колективно-договірного процесу.

Також важливе право, яке має роботодавець, це право укладати такі договори, саме завдяки цьому праву реалізується положення про невтручання держави у колективно-договірний процес (ст. 6 Закону України "Про колективні договори і угоди" [2]).

Однак незважаючи на те, що розпочати переговори – це право роботодавця, при реалізації аналогічного права працівниками, роботодавець несе відповідальність за ухилення від переговорів. Тобто участь його у переговорному процесі забезпечується адміністративним примусом. Аналогічні способи протидії затягування процесу використовуються проти профспілок.

Крім прав роботодавця, безумовно, має й обов'язки. Стаття 19 Закону України «Про колективні договори і угоди» [2] закріплює відповідальність за ненадання інформації, необхідної для колективних переговорів і здійснення контролю, тобто він має обов'язок надати необхідну інформацію, також роботодавець зобов'язаний забезпечити можливість доведення до кожного працівника підготовленого проекту колективного договору. Для цього він повинен надати усе необхідне: приміщення, техніку та інше.

Наступною стадією після колективних переговорів та розробки проекту колективного договору, йде стадія його затвердження загальни-

ми зборами, підписання. Для затвердження проекту колективного договору скликаються загальні збори трудового колективу, які мають право або затвердити договір, або відхилити його з вимогою внесення змін. На цій стадії роботодавець, на нашу думку, зобов'язаний організувати загальні збори, довести інформацію про час і місце зборів до трудового колективу, хоча в законодавстві це і не знайшло свого закріплення. Крім цього у разі затвердження проекту колективного договору трудовим колективом, сторони зобов'язані його підписати.

Незважаючи на те, що договір набирає чинності з дня його підписання, наступною стадією є його реєстрація виконавчими комітетами сільських, селищних та міських Рад. Законодавством не встановлено, хто саме повинен подати усі необхідні для реєстрації документи до органу реєстрації. На нашу думку, якщо сторони не дійшли згоди про інше, зареєструвати договір – це обов'язок роботодавця.

Після цього йде найважливіша стадія – виконання. Безумовно, роботодавець повинен сумлінно виконувати усі узяті на себе за договором зобов'язання.

Виходячи з вищевикладеного, повністю підтримуємо визначення у проєкті Трудового кодексу України стороною колективного договору саме «Роботодавця», а не «Власника», тому що чітке визначення роботодавця стороною колективного договору буде сприяти систематизації нормативного матеріалу, що діє в даній сфері, та впорядкування практики його застосування.

Література

1. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – 17 груд. – (додаток до № 50).
2. Закон України «Про колективні договори і угоди» // ВВР України від 07.09.1993 – 1993 р. – № 36. – ст. 361.
3. Проєкт трудового кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=30947&pf35401=154597
4. Трудовой кодекс Российской федерации // Российская газета. – 2001. – № 256.
5. Козак З.Я. Договірне регулювання за трудовим правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / / З.Я. Козак; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. – 1999. – 17 с.
6. Трудове право України: академічний курс: підруч. для студ. горид. спец. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, З.Я. Козак [та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре». – 2006. – 544 с.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Науковий журнал «Наукові записки Харківського економіко-правового університету» (далі « Наукові записки») має на меті висвітлення широкого кола актуальних політико-правових проблем, серед яких:

- теоретико-правові проблеми вдосконалення чинного законодавства України в умовах європейської інтеграції
- проблеми становлення й розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні;
- проблеми забезпечення прав людини;
- проблеми боротьби зі злочинністю й захисту громадського порядку.

Вимоги щодо оформлення й змісту статей

1. Редколегія «Наукових записок» розглядає статті, що відповідають вимогам п. 3 Постанови Президії ВАК України від 15 січня 2003 року № 7-05/1.

2. Приймаються статті українською, російською та англійською мовами, надруковані на одному боці стандартного аркуша формату А4, шрифтом Times New Roman, розмір якого повинен становити 14пт, через 1,5 інтервали. Формат файлу, у якому знаходиться текст статті, має бути сумісним із Word 93-95.

3. Над назвою статті подається **УДК**.

4. Назва статті розміщується посередині (без крапки у кінці), виділяється жирним шрифтом. У правому верхньому куті містяться ініціали, прізвище автора, його науковий ступень, вчене звання, місце роботи, посада, телефон.

Далі подаються анотації (3-5 речень) українською, російською та англійською мовами та ключові слова (3-7 слів).

УДК

прізвище, ім'я та по батькові автора, відомості про автора

НАЗВА СТАТТІ

Анотація Текст анотації

Аннотация Текст аннотации

Summary

Ключові слова

Ключевые слова

Key words

Текст: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх дос-

ліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті(постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

5. Посилання у тексті надаються у квадратних дужках, в яких зазначається номер посилання й номер сторінки відповідного джерела, наприклад, [1, с. 23]. Номери посилань у тексті мають співпадати із номерами посилань у кінці тексту. Останні оформлюються у вигляді списку літератури з повним бібліографічним описанням джерел.

6. Обсяг статті 8-12 сторінок.

7. Текст статті подається у одному примірнику та в електронному вигляді.

8. В електронному вигляді стаття може бути подана на магнітному носії або надіслана електронною поштою (бажано) на адресу: 7201932@mail.ru. Назва файлу - за прізвищем автора.

До статті додаються:

- анотація (англійською, російською та українською мовами);
- одна рецензія кандидата або доктора юридичних наук (для авторів, які не мають наукового ступеня);
- витяг з протоколу засідання кафедри або іншого наукового чи навчального підрозділу про рекомендацію статті до друку.

Автори несуть відповідальність за дотримання авторського права, точність і науковість викладених фактів, відповідність цитат, географічних та історичних назв, власних імен тощо.

Зміни тексту, назви, скорочення, що не впливають на зміст статті, вносяться редколегією без узгодження з автором.

Редколегія залишає за собою право на власне рецензування поданих матеріалів.

Адреса редколегії: 61080, м. Харків, пр-т Гагаріна 187, Харківський економіко-правовий університет, тел.: 720-19-23, 720-19-32.

Науковий журнал «Наукові записки Харківського економіко-правового університету» видається двічі на рік.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ ПОДАТОК

Збірник наукових статей

Наукові записки

Харківського економіко-правового університету
№ 1 (14), березень 2013 р.

Відповідальний за випуск *доктор юридичних наук, професор*

В.С. Венедіктов

Комп'ютерне верстання *Т.В.Салівон*

Підписано до друку 29.03.2013. Папір офсетний.

Формат 60x84/16.

Друк офсет. Умовн. друк. арк. 13,8. Обл. - вид. арк. 10,2.

Тираж 100 прим. Замовл. № 06/2011

Надруковано у ТОВ «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС»

61080, м. Харків, пр-т Гагаріна, 187

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1529 від 16.10.2003 р.